

Birey ve Toplum

Sosyal Bilimler Dergisi

Bahar 2018. Cilt 8 . Sayı 15

BiLsam

Birey ve Toplum

Altı Aylık Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Individual & Society
Cilt/Volume: 8 Sayı/Number: 15 Yıl/Year: 2018
ISSN: 2146-4634 & E- ISSN 2148-2071

Sahibi / Owner
BİLSAM

Editör / Editor in Chief
Oğuzhan GÖKTOLGA (Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, oguzhan.goktolga@inonu.edu.tr)

Editör Yardımcısı
Gülşen YAĞIR AHMETOĞLU

Yayın Kurulu/ Editorial Board
Abdulkadir BAHARÇİÇEK (Prof. Dr.), Suphi ERDEM (Prof. Dr.), İlhan ERDEM (Doç. Dr.),
Saim KAYADİBİ (Ass. Prof. Dr.), Gökhan TUNCEL (Doç. Dr.), Oğuzhan GÖKTOLGA (Doç. Dr.)

Danışma Kurulu / Advisory Board
Abdurrahman KURT (Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi), Ahmet KARADAĞ (Prof. Dr. İnönü Üniversitesi),
Alparslan AÇIKGENÇ (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi), Ali UTKU (Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi),
Bedri GENCER (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi), Burhanettin TATAR (Prof. Dr. Ondokuz Mayıs
Üniversitesi), Cafer Sadık YARAN (Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Celal TÜRER (Prof. Dr. Ankara
Üniversitesi), Coşkun ÇAKIR (Prof. Dr. Şehir Üniversitesi), Feridun MERTER (Prof. Dr. İnönü Üniversitesi),
Hasan KAVRUK (Prof. Dr. İnönü Üniversitesi), Hikmet Y. CELKAN (Prof. Dr. Adıyaman Üniversitesi), Hüseyin
AYDIN (Prof. Dr. Osmangazi Üniversitesi), İsmet EMRE (Prof. Dr. Bartın Üniversitesi), Kemal GÖRMEZ
(Prof. Dr. Gazi Üniversitesi), Mahfuz SÖYLEMEZ (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi), Mahmut AYDIN (Prof. Dr.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Mehmet AZİMLİ (Prof. Dr. Hitit Üniversitesi), Mehmet KUBAT (Prof. Dr. İnönü
Üniversitesi), Mustafa ERGÜN (Prof. Dr. Afyonkarahisar Üniversitesi), Mustafa Doğan KARACOŞKUN (Kilis
Üniversitesi), Mustafa KÖYLÜ (Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Mustafa ÖZEL (Yrd. Doç. Dr. Şehir
Üniversitesi), Mustafa YILDIRIM (Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi), Saim KAYADİBİ (Ass. Prof. Dr. Int. Islamic
University of Malaysia), Sebahattin ÇEVİKBAŞ (Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi) Zülfikar DURMUŞ (Prof. Dr.
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Reviewers for this Issue
Prof. Dr. Bilal ALTAY (İnönü Üniversitesi), Prof. Dr. Nesip AKTAN (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi),
Dr. Öğr. Üyesi Sever IŞIK (Gaziantep Üniversitesi), Doç. Dr. Yunus CENGİZ (Mardin Artuklu Üniversitesi),
Doç. Dr. Vehbi BAYHAN (İnönü Üniversitesi), Doç. Dr. Reşat AÇIKGÖZ (Muş Alparslan Üniversitesi), Dr.
Öğr. Üyesi Murat SEZİK (Adıyaman Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ (İnönü Üniversitesi),
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AŞLAMACI (İnönü Üniversitesi), Doç. Dr. Yusuf BATAR (İnönü Üniversitesi), Dr.
Öğretim Üyesi Mehmet ULUKTÜK (Gaziantep Üniversitesi), Dr. Öğretim Üyesi Mehmet KOCAOĞLU (Konya
Necmettin Erbakan Üniversitesi), Prof. Dr. Yücel AYRIÇAY (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi), Doç.
Dr. Ahmet UĞUR (İnönü Üniversitesi), Dr. Öğretim Üyesi Salim DURUKOĞLU (İnönü Üniversitesi), Prof. Dr.
Ahmet KARADAĞ (İnönü Üniversitesi), Doç. Dr. Gökhan TUNCEL (İnönü Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Adnan
GÜRSOY (İnönü Üniversitesi)

Yazı İşleri Md.
Sinan AKINCI

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, Türkçe ve İngilizce dillerinde yılda iki defa (Mayıs ve Kasım)
yayımlanan uluslararası katılımlı, hakemli, disiplinlerarası akademik bir dergidir. Dergi'nin amacı tarih,
edebiyat, felsefe, ilahiyat, kamu ve sosyal bilimlerin ilgili diğer alanlarında özgün çalışmalarını yayımlamak ve bu
alanlardaki disiplinler arası çalışmalarını özel sayılarla teşvik etmektir. Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel,
fikirî ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazıların tüm yayın hakları Birey ve Toplum Dergisi'ne aittir.

Kapak & İç dizayn
M. Arslan & Ahmet Yanar

Baskı
Step Ajans Matbaacılık Ltd. Şti., Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar- İSTANBUL
Tel: (0212) 446 88 46, Matbaa Sertifika No: 12266

Dağıtım
© BİLSAM Yayıncılık, Küçük Hüseyinbey Mah. Azizler 1. Sokak İstanbulluoğlu Konağı Malatya/Türkiye.
Mail: mu_arslan@hotmail.com, Tel: 00 90 422 323 69 80.
Banka Hesap No: Türkiye Finans Katılım Bankası Malatya Şubesi: 865245

Web: <http://bireyvetoplumdergisi.com>

© BİLSAM Yayıncılık, Malatya 2018

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Kentleşme ve Normatif Çöküş: Enformalleşme ve İlegaliteye Kayışın Toplumsal Temeli	5	Urbanization and Normative Collapse: Social Bases of Informalization and Slide to Illegality
Ömer AYTAÇ		Ömer AYTAÇ
Batı Felsefesi ve “Taşrası”: Efendiler İcadı ile Köleler Üretiminin Merkez-Taşra İkileminde Yansımaları	31	Western Philosophy and “Its Provinces”: The Lord’s produce of the Slaves and the Incarnation of Slaves in the Central-Provinces Dichotomy
Mehmet ULUKÜTÜK		Mehmet ULUKÜTÜK
Nietzsche ve Hegel’de Tarih Bilmecesi	77	Conundrum of History at Hegel and Nietzsche
Gözde KAYAN		Gözde KAYAN
68 Öğrenci Olayları ve Üniversitelerde Politik Şiddet	87	’68 Movement and Political Violence at Universities
Mehmet KOCA		Mehmet KOCA
İmam Hatip Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Kimlik Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi	111	Examination of The Organizational Identity Perceptions of The Teachers Working at İmam Hatip Schools in terms of Some Variables
Mustafa ARSLAN		Mustafa ARSLAN
Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Ekonomik Maliyeti (2011-2017)	131	Cost Of Syrian Refugees In Turkey (2011- 2017)
Recep KARABULUT		Recep KARABULUT
Mahmut AÇAK		Mahmut AÇAK
“Hipertüketim” Ve “Hiperborç”: “Hiperkritik” Bir Analiz	145	“Hyperconsumption” and “Hyperdebt”: A “Hypercritical” Analysis”
George RİTZER		George RİTZER
Çev. Musa ÖZTÜRK		Çev. Musa ÖZTÜRK
2013-2018 Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programlarının Karşılaştırılması	177	Comparision of Teaching Programs of 2013-2018 Middle School Mathematics Course
Selahattin BEYENDİ		Selahattin BEYENDİ

Kentleşme ve Normatif Çöküş: Enformelleşme ve İlegaliteye Kayışın Toplumsal Temeli

Ömer AYTAÇ¹

Özet

Kentsel dinamiklerdeki değişim ve göçle bünyeleri genişleyen mega kentler, sadece iktisadi, yönetsel anlamda değil sosyal ve kültürel değer sistemleri itibariyle de büyük bir sarsıntı içine girerler. Bu sayede kentsel kültür, kaotik ve düzensiz bir boyut kazanır. Özellikle sorunlu kentleşme süreçleri, kentsel yaşamın tümüne sirayet eden normatif çöküş ve enformel kültürel kalıplar üretir. Bunun bir sonucu olarak kent ilişkilerinde illegalite ve kriminal görünümeler yükselişer geçer. Bu makalede, Türkiye kentleri özelinde kentleşme ile birlikte yaşanan normatif çözölüş ve enformaliteye yönelişin izi sürölümekte, farklı bağlamalarda konu betimsel olarak irdelenmektedir.

Anahtar kelimeler: kent, kentleşme, normatif çöküş, sosyal düzensizlik, enformelleşme

Giriş

Kent nüfusunun artışı, mega kentlerin ortaya çıkışı ve kentleşmenin kuralsız, denetim dışı bir seyir izlemesine bağlı olarak, kent ilişkilerinde bir takım çarpık ilişki ağları oluşur, zamanla kentsel yaşam/kültür üzerinde genişleme ve çatallanma etkisi yaratarak kentsel yaşamı, denge sorunları, kaos ve anomik ilişki düzeneklerine mahkum eder. Göçlerin yedeğinde oluşan bu sosyal doku, kuşkusuz, içinde farklı kültürel tarzlar, alışkanlıklar, değer ölçüleri, yaşam biçimleri vs. yi barındırır, bu

1 Prof.Dr., Fırat Üniversitesi, İSBF, Sosyoloji Bölümü, oaytac75@hotmail.com

durum kimi zaman, karmaşa, normdan sapma, endişe, kaygı ve depresif dışavurumlara zemin hazırlar. Göç, yerleşik dengeleri sarsmakla kalmaz, aynı zamanda, yeni gelenlerin dikkate alacakları standartları da aşındırır, normlara bağlılığı azaltır, değer ve yasaları gözden düşürerek kuraldışılığı genel geçer bir davranış kalıbı haline getirir. Yeni gelenler artık bu kültürel/sosyal havayı teneffüs ederler, bunun üzerinden sosyalleşir ve gündelik yaşamlarını söz konusu hakim havaya uygun inşa ederler. Bu bir bakıma, toplumun ya da toplumsalın hatalı standartlara irca olunması, kaotik ve anomik havanın merkezileşmesi ve her türlü resmi/formel alanı dönüştürmesi gerçeğine de tekabül eder.

Kentleşme süreci, bilindiği üzere, çok yönlü olarak toplumsal dengeleri yeniden kurar, göç ve kentleşmeye bağlı olarak sosyal sermaye unsurlarında zayıflama görülür, bu da, kentlerin istikrarlı ve kararlı işleyim düzeneklerini derinden sarsar. Bir yandan kentin anonim ve kozmopolit sosyal dokusu, diğer yandan kente yeni gelenlerin kente taşıdıkları yabancı ve ayrıksı kültürel değerler, kentin kimliğini ve kültürel/sosyal yaşantısını olabildiğine parçalı ve çatışkan kılar. Bu sayede, kentteki insan ilişkileri, komşuluk, akrabalık, dostluk ve arkadaşlık bağları değişmeye başlar; iğreti ve soğuk bir hal alır, dahası güven, içtenlik, sadakat ve ötekine saygı ortadan kalkar. Bu süreçte, gelipgeçicilik, bir yere/zamana ait olmama, kalıcı ilişkiler kuramama, sorumluluk ve özgeci davranışlar yitip gider. Bunun bir sonucu olarak, kentsel yaşam üzerindeki formel denetim kaybolur, sapıcı tavırlar çoğalır, zamanla, genel geçer davranış halini alır. Aile, akraba, din, yurttaşlık vb. denetim kurumlarının işlevselliği azaldıkça da, illegalite kent ilişkilerini çerçeveleyen, onu yeniden üreten bir boyut kazanmış olur.

Bu yönüyle bakıldığında, kentlerin kenar/kıyı bölgeleri, gecekondu mahalleleri, mekânsal ayrışım bölgeleri (yoksul, dışlanmış) vs. söz konusu enformel yaşam pratiklerinin yaygınlaştığı, görünür hale geldiği yerler olarak belirirler. Bir bakıma buralar, tekin olmayan mahaller, alt/marjinal, damgalanmış yöreler olarak gözüktürler. Şiddet/suç patlamaları ile karakterize olan bu bölgeler, aynı zamanda, kentlerin yeni ve tehdit edici rizikolu mahallerini oluştururlar. Bu mahaller, disorganize yaşamı

üretici yanlarıyla tehlikeli sınıfları imleyen mekânlar olarak algılanmaktan da kurtulamazlar. Buradaki kaotik ve düzensiz yaşam kültürü, büyük ölçüde sosyal denetim rejiminden yoksun bulunduğundan her zaman için kriminaliteye açıklığı içinde barındırır. Kimi araştırmacılar (bkz. Bayat ve Denis, 2011:25), kentlerin aldığı bu yeni durumu “enformel şehirler” olarak niteler. İş ilişkileri, gündelik hayat, bürokrasi ve siyasal ilişkiler enformelliğinhakimiyeti altına girer

Bu makalede, kentleşmeye paralel şekilde beliren sosyal/kültürel altüst oluşların kentin dokusunda meydana getirdiği normatif çöküşe ve bunun kriminaliteyle olan ilişkisine değinilmektedir. Büyük ölçüde kırsal göçle büyüyen kentlerdeki sorunların çözülememesinin, dahası kronik hale gelmesinin beraberinde her türlü sosyal düzensizliğe kapı araladığı, dengesini yitirmiş kent dokusuyla yüzleşmeyi kaçınılmaz kıldığı dile getirilmekte ve soruna betimsel ve makro açıdan bakılmaktadır.

Kentleşme: Sosyal Örüntülerin Zayıflaması, Enformelin Yükselişi

Durkheim, toplumsal değişimin hızlı olduğu dönemlerde toplumdaki normatif düzenin zayıfladığı ve anomik bir durumun ortaya çıktığını savunur. Merton da benzer şekilde anomi ya da gerilim teorisini bu tema üzerine kurar. Durkheim’den farklı olarak Mertonanomiye, toplumdaki sosyal yapı ve kültür arasındaki varsayılan dengenin bozulması ya da entegre olmaması hali olarak tanımlar. Kültür toplumda herkes tarafından kabul gören amaçları, sosyal yapı ise, bu amaçlara ulaşmak için herkes tarafından benimsenen ya da desteklenen yolları veya araçları yansıtır. Eğer araçlar amaçların önüne geçerse o zaman toplumda anomi yaşanır (Ünal, 2008:331-332).

Kentleşme süreci, bir bakıma toplumsal yapı ile kültür arasındaki mesafenin açıldığı köklü altüst olma süreçlerine karşılık gelir. Hızlı ve yoğun göç, uyum, adaptasyon sorunları, barınak, iş, gelir, sağlık, eğitim, güvenlik vb. çoklu yeni sorunlar, değer ve norm sistemlerinde bozulma, yer yer göçme ve zayıflamalara sebep olur. Durkheim’in altını

çizdiği anomik durum², hızlı göç alan tüm kentsel birimlerde şu ya da bu şekilde görülür. Bu süreci kimi kentler yüksek hasarla kimileri de düşük zayıfla kapatır. Ancak, şu bir gerçektir ki, hızlı ve yoğun göçün kent dengelerini bozması sonucu normatif ölçülerde çatlama, anomi ve yüksek bir gerilim yaşanır. Bu süreç, aynı zamanda, kentsel yarılmalara, şizofrenik kent dokusuna ve paranoid kentli kişilik temsillerine yüksek oranda açıklık gösterir.

Bilindiği üzere, Türkiye özellikle 1950’li yıllardan itibaren hızlı ve kesif bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Kırsal kesimde yaşanan nüfus patlaması, toprağın bölünmesi/küçülmesi, işsizlik, yoksulluk, eğitim ve sağlık gereksinmesi vs. geniş kitleleri kentlere savurmuştur. Siyasal düzlemde yaşanan değişimler, örneğin, çok partili siyasi sisteme geçiş, liberal ekonomi politikalarının devreye sokulması, ülkenin dışa açılması, Batı bloğu ile yakınlaşmalar vs. kentleşme üzerinde hızlandırıcı bir etki yaratmıştır. Sanayileşme ve buna dayalı kentsel mobilizasyonlar ve kırsal bölgelerden kentlere olan göçler sayesinde toplumsal yapıda radikal değişimler yaşanmış, dahası, kırsal toplumsal yapı/kültür, zaman içinde hızlanan göçlerle sosyal mobilitesi güçlü kentsel bir toplumsal dokuya yerini bırakmıştır.

Zaman içinde kentlere yapılan yatırımlar, bürokratik, eğitimsel ve sağlık imkânlarında artışlar, istihdam olanaklarının yükselmesi ve de farklı sektörlerde değişik türden fırsatların artmasıyla kentler doğal olarak cazibe merkezi haline gelmiş, kırsal kesimden kentlere, kentlerden büyük kentlere olan göçler üzerinde kısıktırıcı bir etki yaratmıştır. Kente gelenler, zamanla, eş-dost ve akrabalarını da kente getirmenin çabası içinde olmuş, bu sayede, kentlerin kenarlarında yeni gelenlerin

- 2 Durkheim, anomi'nin hızlı sanayileşme ve kentleşme deneyimi yaşayan tüm kentlerde kendisini çarpıcı şekilde gösterebildiğini ileri sürer. Ona göre, ondokuzuncu yüzyılda köylerindeki geleneksel köklerini, ailelerini ve arkadaşlarını, parlak ışıklı ve yüksek ücretli yeni sanayi kentlerine gidebilmek için terk eden çoğu insanın yaşadıkları karşısında gözleri açıldı, kendilerini soyutlanmış ve yalnızlık duygusu içinde buldular. Bu durum, oldukça önemli boyutlarda bir sosyal düzensizlik potansiyeli yarattı; bu kaos potansiyeli söz konusu dönemde çoğu Avrupa kentlerinde yığınların ölçsüz/çılgin yaşantılarında, davranış kalıplarında kolayca görülebiliyordu (bkz. Slattery, 2007:35, Elliott, 2016).

oluşturdukları mahallelerin sayısı artmaya başlamıştır. Böylelikle, kentlere, kent dokusuna aykırı mahiyette yeni yerleşme yerleri eklenmiş, gecekondu mantar gibi bitmeye başlamış, kentler, mekânsal olarak parçalı ve tezat görünümünün çatıştığı mekânsal yarıma sürecinin göstereni haline gelmişlerdir. Kente gelen işsiz, yoksul, eğitimsiz, mesleksiz kitleler, yeni sorunlarla karşılaşırken, bu sayede kentlerin de yerleşik/istikrarlı düzenleri bundan zarar görmeye başlamıştır. Kent, yeni gelenlerin taleplerini karşılayamadığı gibi, kentsel dokuya ters uygulama ve hareketlerle de baş etmekte zorlanır olmuştur.

Gecekondu çoğaldıkça ve kentlerin çevresinden merkezine doğru yayıldıkça, sadece göze çarpan tezatlık, mekân ya da mimari karmaşa değildir, aynı zamanda kentin içinde farklı, aykırı, kuraldışı, normatif olmayan tutum ve tavırlar da daha fazla öne çıkmaya başlamıştır. Kır kökenli yeni kentliler, kentte yitip gitmemek adına, ortak yanlarını çoğaltıcı, dayanışmacı-solidarist ilişki ağları inşa ederek, kökene dayalı ilişki matrisleri oluşturarak, gelenekçi, dinsel, etnik, cemaatçi, klan türü ilksel bağlara dayalı aidiyet çeperleri üzerinden kente, kentsel hegemoniye, kent soylu yapılara karşı, varoluşsal bir direniş zemini oluşturmuşlardır. Bu bölgelerde yaşayanlar, kentle entegrasyon için gerekli koşullara ilk etapta sahip olmadıklarından, uyumları, adaptasyonları da güç olmuştur. İşleri, meslekleri ve de sermayeleri olmadığından kentle iktisadi anlamda bütünleşemedikleri gibi, yaptıkları marjinal işler, onları ancak gecekondu muhitlerinde tutabilmiş, kentin içlerine, merkezine doğru sızmalarına imkan tanımamıştır. Böylelikle, kentle iktisadi anlamda bütünleşemeyenler, sosyal/kültürel olarak entegrasyon imkânını da kaybetmişlerdir. Çünkü iktisadi yetersizlik, onları kentin kültürel kurumları ile temas etmekten alıkoyar, kentteki alışveriş merkezlerine, lokantalara, eğlence yerlerine, sinemalara, tiyatrolara gitmelerini, kentin seçkin/gösterişli muhitlerinde görünme imkânlarını kısıtlar. Zira İstanbul'a uzun yıllar önce gelmelerine rağmen, kentin lüks semtlerini, boğazını, seçkin mekânlarını görmeyen göçmenlerin sayısı az değildir. Bu durum, her şeyden önce, yaşadıkları kentle bütünleşemeyen, kentle ilişkisi sorunlu geniş bir kesimin varlığını ortaya koyar. Bu durum, onları, büyük bir kentte değil, sanki de kendi köylerinde, kasabalarında

yaşıyormuş gibi bir hisse kapılmalarına, eski tutum ve davranışlarını korumaya, kentin içine, kurumlarına, mekanlarına, egemen ilişki ağlarına dahil olmadan hayatlarını sürdürmeye iter. Bu, aynı zamanda, onların yaşadıkları yabancılık, ayrıksılık, marjinallik duygularının daha bir pekişmesine, mekânsal ya da iktisadi olarak kenarda kalmanın beraberinde getirdiği hususiyetleri içselleştirmelerine neden olur.

Kentin kıyısında olmak, kapalı, yoksul, damgalanmış mahallerde yaşamak, kentten izolasyonu hızlandırıcı bir tesire sahip olduğu gibi, kentin içinde farklılık/aykırılık temelli melez kültürel alışımaların vücut bulmasına da zemin hazırlar. Buralar, kırsal katı sosyal kontrolden uzaklaşmanın sağladığı görece özgür havada, kırsal ölçülerin bozulduğu, kentli duyurgaların ve pratiklerin taklit edildiği, dahası, kentliliğin kırsal zihniyet örüntüleri üzerinden algılandığı, tipik bir yeni kentli kültürle, (“kentli köylü” (Gans, 1962), tanışmalarına neden olur. Bunu müzikte, eğlence gösterimlerinde, giyim/kuşamda, gündelik hayat temsillerinde, bürokratik kurumlarla ilişkilerde, siyasal etkinliklerde bariz bir şekilde görebilmek mümkündür. Aslında bu kültürel temsiller/görüngüler, en yalın anlamıyla, melez/hibrit bir kültürün ki maçoçluk, magandalık, zontalık vb. ara kişilik tiplerinde de görebildiğimiz aktörlerin kentteki yeni oluşmakta olan kültürün çarpıcı, ele avuca gelmez temsilcileri olarak görünmelerini sağlar. Gecekondu muhitlerinde ve buradan kentin geneline yayılan temsillerde, kırsallığın Türkiye koşullarında kentler üzerinden yeniden ve farklı bir dalga boyu halinde yayılmakta olduğu çarpıcı bir şekilde görülür. Bu durumu daha geniş bir yelpazede okumaya çalıştığımızda, sadece yerleşim yerleri özelinde değil, tüm toplumsal, politik, iktisadi, kültürel alanlarda kırsal-kentsel geçirgenliğin yeni türevleriyle karşılaşmak olağan bir durum, hatta bozulan-deforme olan köylülüğün yıkıcı şekilde kentsoylu kültürü teslim almaya çalıştığı bir vakiadır.

Gecekondulaşmanın yanı sıra, gecekondu muhitlerde mantar gibi biten kahvehaneler, eğlence yerleri, hemşehri gruplaşmaları, dernekleşmeleri vs. de söz konusu kökene dayalı sosyal kimliğin büyük kentlerde muhafazasını kolaylaştırıyor. Böylelikle, kentlere göç ve göçmenler

sayesinde yeni bir kültürel yüzey eklenmiş oluyor; melez kent kültürü ya da ara/geçişli kültür, günümüz kentlerinin hakim özelliği haline geliyor. Bu kültürel form, gitgide kente ağırlığını koyuyor, bu sayede kentler, fiziki/teknik özellikleri artmış gözüksede, değer ve yaşama formları itibariyle kırsallığı baskın olan, iktisadi/ kültürel yaşamı da büsbütün etkisine alan kültürel bir örtü altına giriyorlar.

Böylelikle, büyük kentler, göçler sayesinde yeni ve devasa sorunlarla tanışıyor; yoksulluk, işsizlik, mekânsal ayrışma, suç, şiddet, ahlaki ya da normatif çözülme halleri kentleri yaşanmaz, daha doğrusu tehlikeli mahaller haline getiriyor. Özellikle işsizlik ve yoksulluktaki artış, kentin üstünü örten kara bir bulut gibi, tüm yaşamsal süreçlere nüfuz ediyor, hayatın tüm dinamiklerini negatife çeviriyor. “Her işi yaparım...” diyen ama hiçbir işi doğru dürüst yapamayan insanların sayısı arttıkça, kent ekonomisinin işlerliği ve rantabl çalışması da mümkün olmuyor, kent giderek enforme kayıyor, kayıtdışı, kontrol dışı kaçak ya da fason iş ve üretim alanları yaygınlaşıyor, bu da yeni istismar ve sömürü ilişkilerinin kurulması gibi bir tehlikeye kapı aralıyor. Yine, artan gecekondulaşma sayesinde, kentler sağlıksız yerleşmelere, varoş diye anılan tehlikeli mahallere dönüşüyor, burada neşet eden kültürel form, kendi kurumsal yapılarını, insan karakterlerini ve ilişki biçimlerini de üretmiş oluyor.

Klientalizm: Hemşehricilik ve Himayeci Ağlar

Kentin anomik ve disorganize yapısını besleyen, kent ilişkilerinin enformel inşasında büyük pay sahibi olan etkenlerden biri de, hemşehriciliktir. Kırsal göçle birlikte Türkiye kentlerinde kökene dayalı bir ilişki formu olarak hemşehricilik önemli fonksiyon görür, yeni gelenlerin kentsel bünyeye entegre olma ve kentli topluma uyum/adapte olmalarını kolaylaştırır. Hemşehri gruplaşmaları, dernekler ve sosyal ilişki ağları, aynı toprak, yöre, köy, şehir vs. gibi kökene dayalı ortak aidiyetler üzerinden kentte var olmanın aracı kurumları arasındadırlar. Türkiye kentleşmesi üzerinde, hemşehriciliğe dayalı himayeci ilişkiler ve bunlara dayalı yaşam stratejileri büyük ağırlığa sahiptir.

Hemşehri dernekleri kentleşme sürecinde iki farklı fonksiyon icra ederler. Birincisi, yeni kentlileri kente adapte etmede, dayanışmacı ilişkiler içine girmede pozitif bir fonksiyon icra ederler. İkincisi ise, rasyonel ve yasal ilişki biçimleri ve ağları yerine enformel ve klientalist eğilimleri kökleştirici yanlarıyla negatif bir işlev görürler. Hemşehri derneklerinin kentleşme sürecinde oynadığı pozitif rollere bakıldığında kimi noktaların altını çizmekte yarar bulunmaktadır:

Bilindiği üzere Türkiye kentleri, iç göçe bağlı olarak büyük ölçüde yeni göçmen gruplara açıklık gösteriyor, hatta pek çok kent, göçler sayesinde mega kente, metropole dönüşüyor. Yeni gelenler kentte ayakta kalmak, varlıklarını korumak adına formel dayanaklara sahip olmadıkları durumlarda, enformel arketiplere yaslanma ihtiyacı duyuyorlar. Bunlar arasında hemşehricilik müessesesi başta gelir. Hemşehri ilişki ağları, ülkemiz kentlerinde kente tutunmanın, kentte yitip gitmekten korunmanın en etkin yolu olarak belirir. Hemşehricilik sayesinde, kökene dayalı duyarlılıklar yeniden inşa olur, yeni aracı kurumlar/mekânlar (hemşehri dernekleri) ve kentsel rasyonalliteyle uyuşmayan yeni sosyal ilişki ağları ortaya çıkar.

50 yılı aşkın hızlı kentleşme sürecinin üzerinden bakıldığında, kentlerimizde zamanla önemi azalacak gibi görülen hemşehri ağ ilişkilerinin bugün de önemini ve gücünü koruduğu görülüyor. Hemşehrilik, doğal olarak hemşehri gruplaşması şeklinde kendisini gösterir ve sınıfsal formlardan ve bunlara dayalı kimliklerden de kendisini ayırır. Hemşehrilik ilişkisi; aynı topraktan, köyden, kasabadan, vilayetten hatta bölgeden olanların kendi aralarında oluşturdukları yakın bağlar, ortak hissiyatlar, ortak eylem ve dayanışma içine girmeyi tanımlar. Farklı toplumsal kökene sahip olanların kentlerde kendi ortak aidiyet kümelerini tesis etmeleri, çoğu zaman, *yerleşim yeri* üzerinden gerçekleşir; aynı/yakın yerden olanlar kendilerini, bir/benzer/aynı olarak algılamaktan kaynaklanan bir güvenlik dairesi içerisinde görürler. Ayrıca, dini, etnik, ırki, mesleki vb. aidiyet bağları da kentsel ortamlarda insanları bir araya getiren, yakınlaştıran, himaye edici bir fonksiyon icra eder.

Hemşehricilik ve hemşehri gruplaşmalarının ortaya çıkmasında, kentin ve kentleşme sürecinin niteliği önemli role sahiptir. Kentlerdeki

heterojenlik, farklılık/yabancılık hissiyatı, rasyonel ve çıkara dayalı ilişkiler, endüstriyel/bürokratik çalışma düzeni, iktisadi farklılaşma ya da dengesizlikler, değişik sosyal gruplaşma süreçleri vs. bunda önemli pay sahibidir. Kent yapılarının alt üst olması, artan sosyal mobilizasyonlar, Türk kentlerindeki yeni örgütlenme ve sivil inisiyatif yapılarının gelişmesini sonuçlamıştır. Bu örgütler/yapılar sayesinde, farklı sosyal kesimler varlıklarını hissettirme, çıkarlarını koruma imkânı bulabilmişlerdir. Bundan dolayıdır ki büyük şehirler tez zamanda sayısız hemşehri dernekleriyle dolmaya başlamış, farklı ilden, ilçeden, köyden, kasabadan gelenler, geldikleri yerin adlarını, kurdukları dernekler, vakıflar, lokaller ve kahvehanelere vermek suretiyle kökene dayalı ilişkiler/kurumlar tesis etmişlerdir. Hemşehri dernekleri, doğal olarak, yer, toprak, aşiret, klan, din, dil, etnik ve mezhepsel bağları yeniden üretici, kentte, köyü/kasabayı yeniden yaşamaya ivme kazandırıcı yanlarıyla kentleşme sürecinde önemli işlevler görürler.

Kuşkusuz yeni kentli için, kente daha önce gelmiş hemşehri grupları, onun ilk bağlantı kuracağı çevreyi oluşturur. Kente daha önce gelenler, daha sonrakiler üzerinde özendirici, teşvik edici bir etkide bulunur. Daha önce kente giden akrabalar, köylüler, eş-dost çevresi, başlangıçta yeni kentlinin büyük şehirdeki ilk bağlantı kuracağı aracı kümeyi teşkil eder. Yeni kentlinin kentleşme sürecinde ilk referans noktası söz konusu bu hemşehri gruplarıdır. Bu açıdan hemşehricilik ve hemşehri grupları, Türkiye kentleşmesinde tıpkı gecekondular, tefecilik, kahvehane, işportacılık vs. gibi bir *ara/tampon* kurum işlevi görür.³

Yeni kentli gruplar, hemşehri dernekleri yoluyla enformel yakınlıklar kurar, sosyal dayanışma içine girer, arzuladıkları sosyal destek ve himayeyi bulmuş olurlar. İhtiyaç duydukları aidiyet, güven, bağlılık, paylaşma vb. diğergam değerler üzerinden kente tutunmanın mümkün bir yolunu bulurlar. Hatta hemşehri dernekleri/ağları, Türkiye kentleşmesinde birer siyasal örgüt, siyasal karar alma sürecine nüfuz edebilen, dahası birer baskı grubu olarak da görülür. Ayça Kurtoğlu'nun (2004) Keçiören'de yaptığı bir araştırmada bu derneklerin hemşehri gruplarının

3 Kentleşme sürecinde tampon kurumlar ve işlevleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kiray, 2000; Kiray, 1998

çıkar ve beklentileri doğrultusunda aynı kırsal/bölgesel backgrounda sahip partilere, liderlere destek verdikleri, kendi hemşehrileri etrafında organize oldukları, siyasal faaliyetlere katıldıkları görülmüştür. Yine İstanbul'daki yerel ve merkezi seçimlerde İstanbul'un kentsel haritası üzerinde göçmen grupların kendilerinden olan birini seçme yönünde bir eğilim sergiledikleri ve siyasal haritanın şekillenmesine göçün, göçmenliğin ve göçmen grupların/örgütlerin büyük tesir yaptığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Yeni kentliler, hemşehri örgütleri sayesinde, geldikleri yörenin hissiyatını yeniden üreterek, özgün yanlarını, dillerini, şarkılarını, adabı muasheret kaidelerini, yardımlaşmacı, dayanışmacı değerlerini örgütlü bir bağlam içinde sürdürürler. Buralar aynı zamanda hemşehri gruplarını büyük kentin sosyal kontrolden uzak anonim kolektivitesi içinde yitip gitmekten kurtarır, sapıcı ya da illegaliteye sürüklenmekten alıkoymacı birer denetim mekanizması olarak belirirler. Böylelikle, kırsal kamu, kentin savurguları karşısında yitip gitmekten korunmuş olur, şehrin örseleyen, sarsan, ayartan iklimi karşısında, kişiyi kendine getirici, ayağını yere basıcı, ait olduğu toprağı, havayı, ruhu ona hissettirici bir farkındalık hissi aşırlarlar.

Türkiye kentlerinde hemşehri örgütlerinin yaygınlığından da anlaşılacağı üzere (bkz. Kurtoğlu, 2004; Tekşen, 2003), bu kurumlar, üyelerine/müdavimlerine ihtiyaç hissettikleri aidiyet, kimlik ve dayanışma, yüzyüze, samimi, duygusal ilişkiler sunabiliyor, kente tutunma, kentin zorlukları ve engellerine daha bir katlanabilme gücü ve motivasyonu vermek suretiyle, kent yaşamının basıncını azaltıcı bir fonksiyon icra ediyorlar. Yeni kentlilerin bu derneklerden aldıkları tatmin ve memnuniyet derecesi, kentleri hemşehri dernekleriyle dolduruyor, kentte kaybolan güven ve itimat duygusu, doğal olarak kır kökenli insanları, kendilerine benzeyen, kendileri gibi olan insanlarla biraraya getiriyor, içinde buldukları, yabancı dünyaya karşı koyabilecekleri bir limana kavuşturuyor.

Ne var ki, hemşehri dernekleri, kent ortamında kimi pozitif işlevler görüyorlarsa da, kentin ve kent ilişkilerinin enformel ve hukuk dışına çıkmasında da önemli pay sahibidirler. Zira bu ve benzeri dernekler, aynı

zamanda, kentin içinde kente yabancı hatta kente düşman kültürel duvarların inşasına yol açtığı, kent kültürüne kırsal yamalar eklemek suretiyle kentin yerleşik düzeni ve işleyiş sistematüğini bozacak ilişki konseptlerinin önünü açtığı da bir gerçektir.

Bir başka ifade ile bu durum, kentteki rasyonel ilişki süreçlerini ketleyici, normdışı tavırları güçlendirici, sözgelimi, kayırmacılık, patronajlık gibi illegaliteye kapı aralayıcı yeni eşitsizlik süreçlerinin kentte kök salmasına yol açmaktadır. Dahası kentle bütünleşmede engel teşkil edecek içe kapalı, korumacı ilişki yapıları ortaya çıkarmaktadır. Hemşehricilik, geleneksel, kırsal, bölgesel değer ve hissiyat üzerinden solidarist bir maksata içkinlik taşıdığından, kentteki diğer örgüt ve ilişki ağlarıyla bütünleşmeyi aksatıcı, onlardan kopuşu hızlandırıcı menfi bir işlev gördüğü dikkatlerden kaçmaz.

Hiç kuşkusuz bu süreçte, kentteki normatif düzen bundan etkilenir; rasyonel, hukuki ölçüler geri çekilir, disorganize yaşam biçimi yaygınlaşır. Bu, doğal olarak, düzensiz/ölçsüz kültürel örüntülerin kenti boğmasına, kente hakim olmasına neden olur. Dolayısıyla, hemşehricilik ağları, bir yandan kentte enformel kanallardan kök salmanın imkanlarını sunarken diğer yandan göçmenlerin kentin formel, rasyonel ilişki düzeneklerinden dışlanması, kente entegrasyonu ketleyici bir fonksiyon icra etmiş olurlar.

İlksel Bağların Geri Gelişi: Kentsel Vandalizm ve Mafiyöz Oluşumlar

80 sonrası Doğu'dan, Güneydoğu'dan büyük şehirlere yönelen göç, beraberinde kente yeni bir sosyo-kültürel yüzey de kazandırdı. Kent, eskiye oranla daha bir ataerkil, klanik, diasporik, etnik ve dini sekter ilişki ağlarıyla tanıştı. Yeni gelenler kendi gettolarını inşa etmekte zorlanmadılar hatta kentin idari coğrafyası bunu bir ölçüde zorunlu kıldı, kolaylaştırdı. Kentin kıyısında yaşamak mecburiyetinde kalanlar, kırsal arketiplerini kentte dolaşıma çıkarmak suretiyle, kentin özgürlük kokan havasında kırsalın bağlayıcı, o ölçüde de inatçı kendiliğindenliğini muhafaza edici bir kültürel zemin inşasına yöneldiler.

Böylelikle, bölgesel, ırki/etnik göç ile birlikte, büyük şehirlere, ataerkil zihniyet, klan türü asabiye duygusu da göç etmiş oldu, buralarda kendine özgü ilişki bağlamları inşa ederek varlığını hissettirmeye başladı. Büyük şehirlerde, tıpkı kırsal/gelenekçi yapılarda olduğu gibi, aşiretçilik, mezhepçilik, bölgecilik, klancılık, dil ve dini aşırılıklar kendilerine özgü grupsal/cemaatsel yapılar inşa ederek, klan asabiyesini yeniden üreterek var olmaya çalıştılar. Bunlar *kendi ötekilerini* de dışlayarak, kendilerine benzeyen ya da kendilerinden olanla bütünleşerek, aynı çatı altında örgütlenerek, aynı mahallerde bir araya gelerek kimliklerini bütünlüklü olarak yeniden kurabilecekleri sosyo-kültürel aidiyet öbeklerine var güçleriyle sarıldılar (bkz. Narlı, 2002). Getto olarak tabir edilen görece dışa kapalı ve kendi özgünlüklerini sürdürmelerine olanak tanıyan kapalı grupsal yapılar içinde bir yandan kentsoylu yapılara karşı kendilerini koruma, güvene alma yoluna gittiler, bir yandan da kente karşı agresif, karşı koyucu bir protest dili yeniden ürettiler.

Kentin söz konusu bu uç/kenar bölgelerinde, yaşamlarını biteviye bir mücadele içinde geçirmek durumunda kalanlar, aynı zamanda kentin kaybedenlerini, dışarıda kalanlarını, dezavantajlı ve tehlikeli sınıflarını teşkil ederler. Özellikle, genç erkekler, iş, eğitim ve iyi yaşam koşullarından yoksun olmanın ezikliği içinde patlamaya hazır bir bekleyiştedirler. İşsizlik, sosyal güvenceden yoksunluk, düşüş gösteren sosyal dayanışma ağları ve kentlerde giderek artan tüketim çılgınlığı, insanların hayata tutunma çabalarını sorunsallaştırarak, hoşnutsuz, sabırsız, agresif ve her tür umut ışığına dört elle sarılabilecek bir haleti ruhiye içine girmelerine neden olmakta. Kimi ırki, etnik, dini, bölgesel ortak bağlılıklarla kahvehane muhitlerinde, gecekondu hanelerde, işçi pazarlarında biraraya gelir, ortak yanlarına kimi zaman ateş püskürür, kimi zaman bu ortaklığa olan tanıklığın kendilerini rahatlattığı, yoksunluğun, dışarıda kalmışlığın sadece kendileriyle sınırlı olmadığını farketmenin psikolojisiyle hayata tutunacakları bir dal bulmuş olurlar. Bu durum onları, hemşehrisine, kendisine benzeyene daha bir sıkı sarılmaya iter, biz ve onlar ayrımını büyütebilecekleri klan türü bağlılık zemini üzerinden bakmaya yöneltir. Buradakilerin, kentin öteki kesimleriyle ilişkileri, diyalogları da hemen hemen yok gibidir. Zengin, eğitimli, seçkin

kentlilerin dünyasına ya hiç giremezler ya da kapıcı, temizlikçi, bekçi, şoför vb. hizmetler görerek, dengesiz bir ilişki kurarlar. Çoğu, kentin lüks merkezi yerlerini (örn.Taksim'ini, Moda'sını, Etiler'ini, İstiklal Caddesi'ni) aşinalık kesbedecek ölçüde tanıyamamıştır. Bu durum, kente eklenebilmek için gerekli bir ön şart olan, yaşadığı kenti tanıma, ona katılma, kenti kanıksama ve sevmeye önceliğine sahip olmadıklarını da gösterir. Gettolara hapsolmuş göç insanları tabii ki, kentin içindeki *yabancılar, düşman gruplar, saldırıya hazır öfkeli kalabalıklar* olarak kenti her an tehdit etmeye hazır bir kitle olarak algılanmaktan kurtulamazlar. Kent, bu sayede, kendi içinde dışarıklı, yabancı, o ölçüde gerilimli yaşam süreçleri üzerinde güvenlikten yoksun, terör ve korkunun hakim olduğu bir kimliğe hapsolür. Özellikle de suç, şiddet, mafya türü organize suç örgütleri, kapkaççılık, hırsızlık ve gasp olayları, soygunlar, intiharlar ve ilkokullara kadar varan çocuk/genç gangsterlerin eylemleri, uyuşturucu ve alkol bağımlılığının artması ve bunların kente saldıkları korku ve gerginlik, gerçekte, kentlerin sosyo-ekonomik ve kültürel bünyelerinin parçalanmışlığından, ayrıksı ve düşman ötekiliğın radikalleşmesinden, insanları birarada tutan sosyal bağların kopmuşluğundan ve her tür ilişkinin insani boyuttan sıyrılarak rasyonel, *hesapkitaplı* hale gelmiş olmasından büyük ölçüde beslenir. Kentin tinsel ve normatif çatısı çöktükçe, sosyal travmaların, psikolojik fay kırıklarının, adli ve polisyeye vakalarının sayısı da bir o kadar artma temayülü gösterir.

Özellikle de, İstanbul'un göçle/zorunlu göçle büyüyen semtlerinde öfkeli, nefret yüklü, hoşnutsuz, tatminsiz, yaşadıkları yoksunlukları kente yüksek maliyetle ödetmek isteyen bir sınıfaltı giderek kendisini hissettiriyor. Suç, şiddet, kapkaççılık, araba kundaklama, mafiyöz⁴ iliş-

4 Mafios kelimesi, mafyayla ilgili, mafya tipi örgütlenmelere eğilimle ve mafyadan kaynaklanan anlamlar içermektedir (Çulcu, 1998:66). Mafios toplum yapısı ise, mafya tipi oluşumlar için elverişi koşulların olduğu bu tür örgütlenmelere girebilecek özelliklere sahip kişilerin bulunduğu, bu kişilerin mafya tipi yapılanmalara rahat şekilde girebildiği ve mafya örgüt ve faaliyetlerinden yaygın bir şekilde söz edildiği ve bu tür yapılanmaların artık olağan görüldüğü, benimsendiği bir toplum yapıdır. Mafios toplum yapısında toplum, sahip olduğu sosyal yapı, etik yargı ve değerler, örgütler, sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik yapılanma gibi önemli unsurlar itibariyle bu tür şahısların ve örgütlenmelerin ortaya çıkmasına, gelişmesine ve önemli bir güç haline gelmesine müsaittir (Beşe, 2002:161; Geleri, 2013:169)

kiler içine giren ya da girmeye aday bir potansiyelin varlığı, kentsel yaşam için büyük bir tehdit oluşturuyor. Bu durum hem kent için hem de söz konusu göçmen gruplar için bir tehlikenin varlığını koruduğu anlamına geliyor. Zira, göçmenler için de, göç; travma, melankoli, güvensizlik ve gelecek tarihinin olmaması anlamına geliyor. Çünkü göç, hem de başarısız bir göç hikâyesi, çoğu göçmen için hayatın altüst olması, ümitsizlik, hınç ve öfke demektir. Zira bu kesimler giderek yoksullaşıyor, kalabalık haneler haline geliyor, hünersiz yetişkinler ve işsizlik kronikleşiyor. Bu badireden çıkmak için yeni yollar, seçenekler aramalarına rağmen, çoğu zaman buldukları seçenekler, enformel, kuraldışı, normal ölçülerin dışına taşan cinsten oluyor.

Bundan dolayıdır ki göç alan, birer göç kenti olan İstanbul, Ankara, İzmir, Diyarbakır ve Gaziantep başta olmak üzere tüm büyük şehirlerde, yönetsel ve sosyal düzen hukuki ve formel çizgisini koruyamıyor, kırsal kesimden gelen ilksel bağlar yani klan türü bağlılık konseptleri kendine serbest bir alan açıyor, ataerkillik, kabadayılık, ağalık/şeyhlik otoritesi bir şekilde iktisadi ve sosyal ilişkileri şekillendirmeye başlıyor. Özellikle trafikte karşılaşılan sabırsız, tahammülsüz, hemen şiddete başvuran magandalara dair görüntüler, insan hayatını hiçe sayan sürücülerin sorumsuz halleri, yaşanan kuraldışılığı olanca ağırlığı ile ortaya koyuyor. Hukukun yerine enformel değer ve ölçülerin geçmesi, kent yaşamında kaos ve güvenceden yoksun sağlıklı bir sosyal sürecin ortaya çıkmasına yol açıyor.

Kültürel Şizofreni: Kentin Kültürel Yüzeyinde Yarılma

Kentsel mekandaki derin yarılma ve buna bağlı olarak artan enformel pratikler, doğal olarak normatif çöküşü hızlandırıcı bir tesire sahiptir. Bu süreçte artan ve giderek kökleşen sorunlar; örneğin emek-iş piyasasındaki daralma, eşitsizlik, gelir yetersizliği, barınma sorunları, uyum-entegrasyon sorunları, suç/şiddet vakaları, intihar, alkolizm, uyuşturucu/madde kullanma, çete ve mafiyöz ilişkiler, organize suç yapıları, gelecek endişesi, stres ve yalnızlık duygusu, kentsel çevre kalitesinin düşüklüğü, kentsel ruh sağlığı bozulması, kişilik/karakter yapılarındaki

erozyon vs. doğal olarak kent ilişkilerindeki dekadansın boyutlarını ele verir. Bu durum aynı zamanda, çöküş emareleri gösteren kentsel dokunun, kent ilişkilerine kaotik bir kültürel yüzey kazandırdığı gerçeğine de işaret eder.

Kente hakim olan bu hava, kentin her yanına nüfuz eden şizofrenik hal, kent ilişkilerini büsbütün etkisi altına alır (bkz. Marzuk, 1996). Kentte, yersizlik duygusu, aidiyet krizi, hiçlik ve anlamsızlık duyguları, güven kaybı, özgürlük yitimi, ahlaki ve kültürel kopuş, zihinsel yarıлма/ bölünme vs. belirgin hale gelir. Bu durum, bizi şizofrenik kent olgusuyla yüzleştirir. Söz konusu kentsel ortam, kentlilerin sınır deneyimler yaşamalarını, legal/illegal, formel/enformel, ahlaki/ahlaki olmayan sınırında ciddi gelgitler yaşamalarını, kontrol dışı vaziyet alışlar içine girmelerini de tetikler. Kentin aşırı büyümesi, anonim havası ve kozmopolite-sinin yükselişe geçmesi, doğal olarak, kentli yurttaşların yere/zamana ait farkındalıklarının çökmesine, köksüzlük duyguları, bugünü ve geleceği kavrama ve inşa etmede yetersizlikler göstermelerine neden olur.

Dolayısıyla kırsal göç ve çarpık kentleşme koşulları, beraberinde med-cezir yaşamları hızlandırır, yeni sorunlar, yeni çatışma alanları meydana getirir. Kentlerin göçle dengelerinin bozulması, ileri derecede nüfus birikmesi, doğal olarak istihdam, konut, eğitim, sağlık, tüketim vb. ihtiyaçlarda artışların olması ve bu ihtiyaçların karşılanmasındaki sıkıntılar, insanların kentte ayakta kalma adına farklı seçenekler peşinde koşmalarına, kimi zaman enformel yolları denemelerine, illegalliteye sapıcı tavırlar içine girmelerine neden olur. Bu süreçte, ruhi ve sosyal gerilimler, şiddet, intihar, protesto gösterileri, gecekondu hareketleri, mafiyöz ilişkiler vb. disorganize yaşam kültürü kökleşme zemini bulur. Bu durum aynı zamanda, kentleri gerilim yüklü ve tekinsiz/ tehlikeli bir kimlikle anılmaya iter, belirli muhitler, gecekondu semtleri adeta uzak durulan, kimselerin girmeye cesaret edemediği, suç ve suçlu yatağı görüntüsüne hapsolurlar. Göçle gelenler, kültürel ve sosyal aidiyet miraslarını daha fazla taşıyamayıp, kentsel değerlerle derin bir çatışma içine girerler.

Büyük kentlerin eşitsiz güç ilişkilerine, rekabetçi ve sömürü ilişkilerine boyun eğmeleri, doğal olarak ekonomik ve kültürel açıdan bölünmelerine, bütünlüklü yapılarını kaybetmelerine, parçalı, atomik ve tezat kentselliklerin patlama yapmasına neden olur (bkz. Bıçkı, 2006). Böylelikle kent içinde birbirinden farklı mekânsal ve kültürel yaşam alanları ortaya çıkar,örneğin,çöküntü alanları, gecekondu, mekânsal damgalanmaya uğramış (ırki, etnik, dini vs.) kesimler, itibarlı yaşam alanları, uydu yerleşmeler, soylulaştırılmış mahaller vs. kentin kültürel yüzeyini heterojen kılar, kentsel kültürel polarizasyonları provake ederek, kentlerin bütünlüklü ve tutarlı kimliklerini yapıbozuma uğratar. Bu durum, doğal olarak, kentte yaşayanlar arasında paylaşılan ortak yaşama desenlerinin kaybına, asgari kentsel aidiyetlerin kökleşmeden uçuşup yok olmasına sebebiyet verir.⁵ Neticede, kentsel karmaşa ve kaosu tetikleyen, gerilim sığasını artırıcı yönleriyle kentlerin bütünlüklü yapıları ayrışır, kentsel gerilim patlamaları için elverişli bir ortam yaratılmış olur. Ayrıca, kentteki sınıfsal yarılma, kültürel bölünme ve yaşam tarzlarındaki heterojenite zamanla radikalleşerek, çatışmacı ve düzensiz ilişkiler kentin kültürel yüzeyini esir alır, kent ilişkileri böylelikle, biçimsiz ve kurlsız bir noktaya çekilmiş olur.

Nitekim Cevdet Yılmaz, İzmir’de bir gecekondu mahallesi olan Yeşilçam’da yaptığı bir araştırmada, kentsel yoksulluğa paralel şekilde enformel ve illegal bir yaşam algısının ve kültürünün köksaldığı, kurlsızlığa ve şiddet/suç türü eylemlere açık bir enformel zeminin filizlendiğine işaret eder (2008:230). Aslında, enformel olana dönük ilginin altında kentin bir parçası olamamış olmak ve kentle bütünleşememenin büyük payı var. Bireyin kendisini kenarda/marjinde hissetmesi, hayata, iş piyasasına, yönetsel süreçlere formel yollardan katılamaması, onlarda basıncı giderek artan özlemlere ve öykündükleri sosyal pozisyonlara

5 Şu da bir gerçektir ki, İstanbul’a göç edenler, entegre olmak yerine İstanbul’un kültürel yüzeyini/haritasını çoğulcu ve çok merkezli hale getiriyorlar (Geniş bilgi için bkz.Keyder, 2000; Çavdar-Tan, 2013; Öncü-Weyland, 2005). Yeme içme, eğlenme, adabı-muaşeret kuralları, gündelik hayat, vs. itibarıyla gelinen yörenin kültürel devamlılığını bu yeni mekânda sürdürmek suretiyle, kente yeni eklektik unsurlar, farklı ve kozmopoliten bir kültürel yüzey kazandırmış oluyorlar.

enformel yollara saparak ulaşma düşüncesinin baskın çıkmasına yol açıyor. Öyleki en asgari ihtiyaçlar kaleminden olan geçim sağlama, elektrik, su, barınma, ısınma vb. gereksinimler dahi enformel kanallar kullanılarak yerine getiriliyor.

Dolayısıyla kentsel dengelerin bozulması ve yoksulluğun derinleşmesini sağlayan süreçlerin yaşanması, doğal olarak enformele yönelmeye cazip hale getiriyor, kuraldışılığı besleyen sapıcı eylemler yaygınlaşmaya başlıyor (bkz. Smith-Jarjoura, 1988). Bu durum kendisini hemen her yaşam dünyasında şu ya da bu şekilde gösteriyor. Aile ilişkilerinde, ticari faaliyetlerde, sosyal/bireysel ilişkilerde, kent yönetiminde vs. bunu kolayca görmek mümkündür. Buna ilave olarak, kent içindeki ötekilik formları, bir başka deyişle etnik ve ırki ayrışmalar, yoksullar, evsizler, mekânsal ayrıma uğramışlar, politik ve dini ayrıma tabi tutulanlar, kabul görmeyen alt kültür grupları vs. kentsel kültürü büsbütün farklılaştırıyor, birbirinden değişik değer ve normların birbirlerini nötrlediği, gri bir yaşam alanı vücuda getiriyorlar. Bu yaşam alanı, bir yandan kentin heterojenitesini artırırken, diğer yandan, kontrol edilemeyen davranışsal sapmalar, örneğin, alkoliklik, kumarbazlık, uyuşturucu/madde bağımlılığı, aile içi şiddet, tiner/bali kullanma, sokak serseriliği, maçoluk/magandalık, fuhuş ve ahlaki zaafiyet temsilleri vb. kuralagelmez davranış kalıplarını yaygınlaştırma etkisi de yaratıyor.

Öz itibarıyla, düzensiz kentleşme deneyimi beraberinde çarpık sosyal ilişki ağları oluşturuyor, kentteki istikrarsız hava, kent ilişkilerini büsbütün tesiri altına alıyor (bkz. Roh-Choo, 2008). Bu ortamda, insani ilişki süreçleri ters yüz oluyor, örneğin, haksız kazanç ve mülk edinme, mafiyöz ilişki ağları yaygınlaşıyor, hırsızlık/gasp ve soygun düzeni iyice yerleşiyor. Yasalara saygılı kentliler marjinalleşiyor, geleneksel orta sınıflar ve onların kültürleri eriyip buharlaşıyor. Yasadışılığın normalize olması, toplumsal yapıyı hatalı standartlarda yeniden üretme sorunuyla karşı karşıya getiriyor, kentler böylelikle şiddete esir, karmaşa ve düzensizliğin egemen olduğu bir yapıya sürüklenmiş oluyorlar.

Kentin Dizorganizasyonu ve Kriminalitenin Yükselişi

Hızlı ve yoğun göçlerden dolayı pek çok araştırmacı, kentleşme ile normatif yapının büyük yara aldığı, şiddet ve suç oranlarında artışa sebebiyet verdiği hususunda hemfikirdirler (bkz. Moser-Holland, 1997; Bayat, 2006; Erdoğan, 2002; İçli, 2002; Erder, 1997; Sampson, 1986). Kentin hacim ve yoğunluk itibariyle büyümesi, karmaşıklaşması, sosyal denetimi güçleştirdiğinden yasal ölçüler sarsılır, polisiye tedbirler yetersiz kalır ya da caydırıcılıklarını yitirirler. Özellikle de, hızlı değişim, aykırı tutumların çoğalması, değer ve ahlaki göreliliğin yaygınlaşması, toplumsal denetimin zayıflaması, çıkar ilişkilerinin önplana geçmesi, yabancılık ve aidiyet parçalanması vb. stabilite olmayan durumlar, suçluluğu artırmada, örgütlü suçları yaygınlaştırmada doğrudan bir etkiye sahiptirler.

Türkiye’de kentlerin doğal, spontane bir süreçle yapılaşmamış olmaları, dışsal dinamiklerle bünyelerinin olabildiğine karmaşıklaşması, doğal olarak kentsel dokuya ters, tezat ilişki kalıplarının vücut bulmasına, yasal ve sağlıklı olmayan, kurala gelmez enformel pratiklerin kentsel yüzeyi aşındırmasına ivme kazandırır.

Bu durum, genel planda anomik bir durum ortaya çıkarmakta, toplumsal normlara bağlılıkta zayıflama, kuralların, teamüllerin, adab-ı muşeret kanunlarının bağlayıcılıklarını yitirmesi vs. bir kargaşa havası yaratmış olur (bkz. Bayhan, 1997). Sosyal denetim ağları güçten düştükçe, yasadışına çıkmak, makuliyet sınırlarını zorlamak baskın bir hal alır, illegalite duygusu yaygınlaşır, kriminal tavırlarda yükselme baş gösterir.

Resmi istatistiklere de yansıdığı üzere (bkz. TÜİK, 2003; Yılmaz, Ergun, 2006), kentle bütünleşmesi zayıf kesimlerde, kentin kenar ya da varoşlarında, kent kültüründen izole bir şekilde yaşayan kesimlerde kriminaliteye açıklık oranı artar. Kente eklemlenmemiş, enformel, kayıtdışı ve resmi standartlardan uzakta kalanlar, doğal olarak, kent ekonomisinden ya hiç pay alamamakta, ya da asgari hayatta kalma imkanı bulabilmektedirler. Bu kesimin yolu, diğerlerine oranla suç ile daha sık kesişir, polis ve adliye kayıtlarında oransal görünürlükleri daha bir yüksek çıkar.⁶

6 Büyük kentlerde suç işleyenlerin büyük çoğunluğunu kırsal kesimde doğup sonradan şehre göç etmiş kişiler oluşturuyor. Polis ve adliye kayıtlarında, göçün savurduğu, hırpaladığı kesimin görünürlüğü bir hayli fazladır (Bkz. EGM, 2006).

Sosyal bilimciler, bunun temelinde göçle gelenlerin kentin yerleşik legal düzenine adapte olmakta zorlanmaları ve ayakta kalabilmek için illegaliteyi bir çıkış yolu olarak gördüklerini belirtirler (bkz. Moser, Mcllwane, 2000; Cullen-Agnew, 2006; Brinker-Klas, 1976; Gölbaşı, 2008). Kuşkusuz, göç olgusu, yeni gelenler için uyum ve entegrasyon sorunları doğuruyor, uyum/entegrasyon imkanlarını kaybettikçe kentin sosyo/kültürel değer ölçülerine karşı ilgisiz ve lakaytlıkları artıyor, özellikle çocuk ve gençlerin sosyalleşme süreçleri bundan zarar görüyor. Zira, enformel ya da illegal tutumlara tanıklıkları arttıkça, zaman içinde onları kanıksama hatta meşru görmeleri kolaylaşıyor. Ayrıca, kentlerde sosyal denetimin zayıflaması ve dayanışmacı/korumacı bağların çözülmesi, disorganize yaşam kültürünü yaygınlaştırmaya neden oluyor. Böylelikle metropollerde, suç ve şiddet olayları yükselişe geçiyor, kentler, asayıştan uzak, tehlikeli mahallere dönüşüyorlar.

Özellikle de gecekondular ya da varoş bölgelerinde güvenlik algısı giderek problematize hale geliyor, buralar tekinsiz, asayıştan uzak mekânlar olarak algılanmaya başlanıyor. Türkiye gecekondularında devasa boyutlara varan sosyal problemler de (yoksulluk, işsizlik, gelecek kaygısı, depresif tutumlar vs.) bu mahallerdeki nüfusun yaşadıkları hayatın zorluklarını aşma umut ve iradelerini giderek zayıflatıyor. Zayıflayan dayanışma bağları ve değersel erozyon da, buraların gelecekte toplumsal suç ve şiddetin patlama yapacağı tehlikeli mahaller olarak anılmalarına neden olur. Hatta kentlerde artan bireysel şiddet, kitlesel isyan, terör ve sokak hareketleri, gelecekte ne tür bir kent dokusuyla karşılaşacağımızın bir ön habercisi gibidirler. Daha şimdiden göç ve yoksulluk eksenli sosyal/politik gerilim hattında yaşananlar, öfke ve şiddetin kültürel bir pratik olarak gündelik hayatın dilini dönüştürdüğü ve yeniden inşa ettiği gerçeğiyle bizleri yüzleştiriyor. Bu şiddet, Bayat'ın (2006) tabiriyle *sessiz tecavüz*, enformalitenin, kaçak ve illegal tutumların yükselişi ile kendisini gösteriyor. Kamu arazisini işgal etmek, kaçak inşaat yapmak, caddeleri işporta amaçlı kullanmak, kaçak elektrik, su kullanmak vs. belki de illegalite duygusunun içselleştirildiği, olağan bir kültürel pratiğe dönüştüğünün göstergeleri olsa gerek. Kuşkusuz zaman içinde, bu duygular dallanıp budaklanarak, meşrulaştırıcı değer yargılarınca desteklenerek olağan bir eyleme dönüşürler. Dahası toplumsal değer yargıları

ya da pragmatik muhayyile de, kente gelmiş, üzerini örtecek barınağı olmayan, yaşama tutunma mecburiyetinde olana karşı *mubah kültürünü* devreye sokmada önemli bir esneklik tanır. Bu yüzden, arazi işgal eden, kaçak bina yapan göçmen, bir anda, mağdur olarak addedilir, bu yüzden kent hukukuna ters de olsa destek çıkma, göz yumma, gözetleme gibi himayeci tutumlarla da taltif edilirler.

Kent madunlarının sayısındaki artış, kentteki eşitsiz güç ilişkilerinin baskınlığına işaret ettiği gibi, kentsel suç, şiddet potansiyelinin varlığı hususunda da yeterince yol gösterici olmaktadır (Patterson, 1991).⁷ Zira kent yoksulları, imkân ve fırsatlara erişimi sınırlı, mevcut konumlarını aşma/iyileştirme beklentisi içinde olan, tatminsiz bir kesimi oluşturmaktadır. Bir başka ifade ile bu kesimin ayakta kalma, insanca yaşama arzusuna erişimi, bazen normatif düzenin kurallarını esnetmeye, onu ihlal etmeye dönük bir psikolojik kırılma hattında yer almalarını, ara ve gri yollara sapma olasılıklarını artırmaktadır.

Kentlerde farklı dinamiklerden hareketle ortaya çıkan sosyal sermaye unsurlarındaki zayıflama da kentsel suç-şiddet olayları üzerinde menfi bir tesir meydana getirir. Büyük kentlerdeki insan ilişkileri, komşuluk, akrabalık, arkadaşlık konseptlerinin iğreti ve soğuk bir nitelik taşıması, güven, emniyet ve sadakat duygularının aşınmış olması, istikrarlı/kararlı ilişki biçimlerinin çözülmesi, gelipgeçicilik, değişkenlik ve bir yere ait olmamaya dayalı duyguların baskın hale gelmesi, ister istemez istikrarlı sosyal ilişkileri tehdit ediyor, sosyal çözülme hızlandırıyor. Bu durum, doğal olarak, gayri resmi ilişki kalıpları içine girmeye, organize suç örgütlerine katılmaya elverişli bir ortam yaratıyor. Bu yüzden, kentsel ortamlarda özellikle aile, akrabalık ve yurttaşlık temelli denetim aygıtlarının bireyin kontroldışı eylemler içine girmelerini önleyecek şekilde işlevsel hale getirilmesinde yarar var. Zira denetim

7 Tarih boyunca şiddet/suç davranışı ile yoksulluk arasında doğrudan bir ilişki olduğu düşünülmüştür. Pek çok araştırma da, yoksullukla suç/şiddet arasında yakın bir ilişkiye işaret etmişlerdir (bkz. Jütte, 2011; Beaudoin, 2017). Ancak, yoksulluk deneyimi ya da yoksulluk kültüründe şiddet davranışı riski yüksek olmakla birlikte, her halükarda yoksullukla şiddet/suç arasında doğrudan bir korelasyon kurulamamaktadır. Yoksulluğun suça yol vermesi, aynı zamanda toplumda bir dizi başka etkenin ve bazı kuraldışı ilişki ağlarının varlığına ya da bunların etken bir durumda olmasına da bağlıdır.

eksikliği, olumsuz bireysel kendilik temsillerine elverişli bir alan açıyor, bu da suç ve sapkınlığa varan bir kriminal kültürün yerleşmesine yaramaktadır denebilir.

Sonuç

Bilindiği üzere kentleşme süreci, hızlı ve köklü bir değişim sürecini kapsar. Bu sayede, bir takım iktisadi ve sosyal dengeler yerinden olur, yeni ve karmaşık sorunlar ortaya çıkar. Türkiye’de özellikle de göçün tetiklediği hızlı kentleşme sürecinde yeni ve yakıcı sorun alanlarının ortaya çıktığı bir gerçektir. Kentleri saran gecekondulaşma, işsizlik, gelir dengesizliği, kamusal hizmetlerde aksamalar, yoksulluk, kentsel karmaşa, kentsel suç ve şiddet gösterimleri vs. kentlerin tanımlayıcı özelliği olup çıkar. Özellikle de, kentlerde boy veren yoksulluk, kentli imkânlardan, fırsatlardan yararlanamayan marjindekilerin, dışarıdakilerin hoşnutsuzluklarını radikalleştirerek, gerilimli sınıfların oluşmasına zemin hazırlar. Metropol şehirlere doğru yönelen göç ve nüfus patlamalarına bağlı olarak, kentlere entegre olamayan alt sınıftan insanların, kentsoylu yapılaraya karşı yükselttikleri tepkiler, maddi zenginliğe dönük artan kuraldışı saldırılar, buraların tehlikeli mahaller, çöküntü alanları ve her türlü illegalitenin filiz verdiği yerler olarak anılmalarına neden olur.

Bu süreç, doğal olarak, kentlerde enformelin sığasını genişletir, legal ve meşru sosyal yaşam kültürünün irtifa kaybetmesine neden olur. Kentsel dengelerin sarsılması, buna eşlik eden anomik hal, kent ilişkilerinin tamamına yansıyan bir sosyal düzensizlik hali yaratır. Pek çok gelişmekte olan ülke kentlerinde çeşitli saiklerle boy veren kentsel düzensizlik hali ile karşılaşmak olağandır. Türkiye’de özellikle 60’lı yıllardan bu yana başta büyük şehirler olmak üzere yer yer kentsel düzensizlik emareleri ile yüklü görüntülerle karşılaşmıştır. Bugün de özellikle kentlerin kıyı/kenar bölgeleri, göçmenler, sığınmacılar, küresel işçi akışları, yoksullar, evsizler, uyuşturucu müptelaları ve marjinal iş/yaşam kulvarında keskin gel-gitler yaşayanlardan oluşan bir kentsel potansiyelin varlığı gözden kaçmamaktadır. Bu realite, özellikle iktisadi

krizler, bölgesel savaşlar, sosyal çalkantılar ve buna eşlik eden buhranlı dönemlerde, kentsel yaşam için büyük bir tehdit anlamı taşımaktadır.

Kentlerde sosyal düzensizliğin yaygınlık kazanması, hiç kuşkusuz, kentli yaşamı baş etmekte zorlanacağı büyük sorunlarla karşı karşıya getirir. Sözelimi, kuraldışılık, kaçak fiiller, hukuka aykırı eylemler, mahremiyet ihlali, suç korkusu, depresyon, cana ve mala dönük şiddet ve saldırganlıkta artışlara sebebiyet verebilir. Bu aynı zamanda, yerleşik ahlaki değerleri zayıflatıcı, örneğin, saygı, sevgi, paylaşma, fedakârlık, dayanışma, ahlakilik, makuliyet vb. değerleri işlevsizleştirir. Böylelikle kent, yakıcı ve mortial bir sosyal düzensizliğin tam da orta yerinde, yaşamın büyük bedeller ödenerek sürdürüldüğü bir jungle'a hapsedilmiş olur.

Urbanization and Normative Collapse: Social Bases of Informalization and Slide to Illegality

Abstract

Mega cities which enlarge as consequences of changes in city dynamics and migration experience great shocks in respect to not only economical and administrative manner, but also social and cultural value systems manner. As a result, urban culture acquires a chaotic and irregular dimension. Especially problematic urbanization processes produce normative collapse and informal cultural structures which in turn spread to whole of the urban life. As a consequence, illegality and criminal prospects increase. At this article it is aimed to trail normative collapse and trend to informality which are experienced with respect to urbanization in cities of Turkey, and the issue is tried to be examined with a multi dimensional perspective.

Keywords: City, urbanization, normative collapse, social disorder, informalization.

Kaynaklar

- Bayat, Asef, EricDenis (2011), “Varoşlardan kim korkar? Mısırdaki Kent- sel Değişim ve Politika”, Çev. Tuba Yılmaz, *Birikim Dergisi*, sayı 263 Mart
- Bayhan, Vehbi (1997), “Türkiye’de İç Göçler ve Anomik Kentleşme”, *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, Ankara: T.C.Başbakan- lık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay
- Beaudoin, Steven M. (2017), *Yoksulluğun Tarihi*, Çev. Tugay Kaban, İs- tanbul: Dedalus Yayınları
- Beşe, E. (2002) ‘Polis ve Organize Suç: Kapsam ve Genel Nitelikler’, *Tür- kiye’de Devlet, Toplum ve Polis*, Ed.H.H. Çevik ve T. Göksu, An- kara: Seçkin Yayınları
- Bıçkıcı, Doğan (2006), “Kentsel Yeniden Yapılanma Çerçevesinde Mekân- sal Yarılma, Kentsel Yoksulluk ve Türkiye”, *Dünden Bugüne Tür- kiye’nin Toplumsal Yapısı*, Ed. M.Zencirkıran, Ankara: Nova Yay.
- Brinker, Paul and Joseph Klas, (1976), *Poverty Manpower and Social Se- curity*, Texas: Austin Press,
- Cullen, F. T.,&Agnew, R. (2006). *Criminological Theory*. Los Angeles: Roxbury Publishing
- Çavdar, Ayşe, Pelin Tan (ed) (2013), İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali, İstanbul: Sel Yayınları
- Çulcu, M. (1998) *Mafia Üzerine Notlar*, I. Baskı, İstanbul: Kastaş Yayınları
- EGM (2006), *Emniyet Genel Müdürlüğü Suç İstatistikleri, 2000-2004*, <http://www.egm.gov.tr>. 12 Kasım 2006).
- Elliott, Anthony (2016), *Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş*, Ankara: Dipnot Yayınları
- Erder, Sema (1997), *Kentsel Gerilim*, İst: Um:ag Yay.
- Erdoğan, Necmi (2002), “Garibanların Dünyası: Türkiye’de Yoksul- ların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar” *Yoksulluk Halleri*,

- Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* (Ed.N.Erdoğan), İst: Demokrasi Kitaplığı Yay.
- Gans, H. J., (1962), “Urbanism and Suburbanism as a Way of Life”, in A. M. Rose ed. *Human Behaviour and Social Processes*, Houghton Mifflin, Boston, s. 625-648.
- Geleri, Aytekin (2013) “Organize Suçlar”, *Suç Sosyolojisi* (Ed. A.Geleri), Eskişehir: Anadolu Üni. Yayınları
- Gölbaşı, Serkan (2008), *Kentleşme ve Suç. (İstanbul’un Kentleşme Süreci ile Suçluluk Arasındaki İlişkinin Kuramsal Değerlendirmesi)*, İstanbul: XII Levha Yayınları
- İçli, Tülin (2002), “Toplumdan Kopuş: Suç ve Şiddet” *Sosyolojiye Giriş*, Ed. İhsan Sezal, Ankara: Martı Yayınları
- Jütte, Robert (2011), *Erken Modern Avrupa’da Yoksulluk ve Sapkınlık*, Çev.B.K.Sefer, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- Keyder, Çağlar (ed) (2000), İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında, Çev. S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları
- Kıray, Mübeccel Belik (1998), *Kentleşme Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Kıray, Mübeccel Belik (2000), *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Kurtoğlu, Ayça (2004), *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset, Keçiören Örneği*,İst: İletişim Yayınları
- Marzuk, PM (Edt) (1996), “Violence, crime and mental illness-How strong a link?” *Arch Gen Psychiatry*, 53 june, 481-486
- Moser, Caroline, Cathy McIlwane (2000), *Urban Poor Perceptions of Violence and Exclusion in Colombia*, Washington D.C. The World Bank
- Moser, Caroline, Jeremy Holland (1997), *Urban Poverty and Violence in Jamaica*, Washington D.C:World Bank Publications
- Narlı, Nilüfer (2002), “İlksel Bağlar, Hemşehrilik ve Gettolaşma”, <http://www.2.bianet.org/yazar/nilufer-narli>

- Öncü, Ayşe, PetraWeyland (2005), *Mekân, Kültür, İktidar (Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler)* çev. L.Şimşek, N.Uygun, İstanbul: İletişim Yayınları
- Patterson, E.B. (1991) “Poverty, Income Inequality, and Community Crime Rates” *Criminology*, Vol.29 Is(4)
- Roh, S, T.M. Choo (2008), “Looking Inside Zone V: Testing Social Disorganization Theory in Suburban Areas”, *Western Criminology Review*, Vol 9, Is 1
- Sampson, R.J. (1986), “Neighborhood Family Structure and the Risk of Criminal Victimization”, *The Social Ecology of Crime*, Ed. J. Byrne, R. Sampson, New York: Springer-Verlag
- Slattery, Martin (2007), *Sosyolojide Temel Fikirler*, Yay. Haz. Ü.Tatlıcan-G.Demiriz, Bursa: Sentez Yayınları
- Smith, Douglas and G.Roger Jarjoura (1988) “Social Structure and Criminal Victimization”, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 25 (1): 27-52
- Tekşen, Adnan (2003), *Kentleşme Sürecinde (Bir Tampon Mekanizma Olarak) Hemşehrilik, Ankara'daki Malatyalılar Örneği*, Ankara: DPT Yayınları
- TUİK (2003), İstatistik Göstergeler 1923-2002, Ankara: T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları No:2790
- Ünal, Halime (2008), “Yoksul Olmak Suç İşlemek İçin Yeterli Mi?” *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, Der. N.Oktik, İzmir: Yakın Yayınları
- Yılmaz, Ali, Semra Günay Ergün (2006), “Türkiye’de Şehir Asayiş Suçları: Dağılım ve Başlıca Özellikleri” *Milli Eğitim Dergisi*, No: 170 Bahar
- Yılmaz, Cevdet (2008), “Kentsel Yoksulluk: Dayanışma, Güven ve Risk İlişkisinin Dönüşümü” *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları* (iç), Ed. Nurgün Oktik, İzmir: Yakın Yayınları

Batı Felsefesi ve “Taşrası”: Efendiler İcadı ile Köleler Üretiminin Merkez-Taşra İkileminde Yansımaları

Mehmet ULUKÜTÜK¹

Özet

Genelde sosyal bilimler özelde ise felsefe bir gelenek, dil, kültür, tarih, benlik ve varoluş meselesidir. Aydınlanma ve moderniteden sonra ise bu tür hususiyetler taşralılıkla, yerellikle ilişkilendirilmiştir. Kendini merkeze koyan bir düşünme tarzı kendisi dışındaki her şeyi merkezin tahakkümü altındaki çevreye indirgemıştır. Filozofların düşünceleri, kendilerine özgü tarihsel ve kişisel tecrübeleri, birikimleri, içinde yaşadıkları koşullardan bağımsız ve soyut bir zeminde ele alınır olmuş, biyografilerin yerini doksografiler almıştır. Bu makale Batı felsefesi ve onun sözde “taşrası” hakkında bir soruşturmayı içermektedir. Felsefenin başlangıcı sorusundan başlayarak doksografik felsefe tarih yazımına kadar uzanan süreçte felsefe tarihinde efendiler icadı ile köle üretimi arasındaki ilişki merkez-taşra ikileminde tartışmaya açılmıştır. Batı felsefesinin evrensellik altında kendi dışındaki tüm felsefeleri nasıl tarihsel ve yerel düzleme sıkıştırdığı gözler önüne serilmiştir. Bununla birlikte otantik felsefe yapabilmenin imkânının ise bizatihi tarihsel ve toplumsal koşulların içinden felsefe yapabilmekle mümkün olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda otantik felsefelerin merkezle aynı dili konuşanların değil bilakis kendi dilini ve sorunlarını keşfedenlerin gerçekleştireceği özellikle vurgulanmıştır. Türkiye’de felsefe yapabilmenin anlamı da bu bağlamda ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Felsefenin başlangıcı, doksografik felsefe tarih yazımı, merkez, taşra, gelenek.

1 Dr. Öğr. Üyesi. Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

“Batı kendisini söylem içerisinde bir araya getiren ancak aynı zamanda söylemsel olarak kurulan bir öznenin adıdır; daima diğer coğrafya, topluluk ve halklardan siyasi ve iktisadi olarak üstün görünen coğrafya, topluluk ve halklarla kendisini açıkça ilişkilendiren bir isimdir. Esasında tıpkı “Japonya” ismi gibidir... bütün özellikleri aşma dürtüsüne, bilfiil aşma olmasa da, sahip olma yeterliliği iddiasında bulunur.”

(Naoki Sakai, 1998)

Giriş

Taşra kelimesi dış, dışarı anlamına gelmektedir. Dış eğer bir iç varsa anlamlıdır. İç ise dış'ın taşralığı temsil ettiği yerde merkezi temsil edecektir. Taşra bu anlamıyla zamansal bir olgudan ziyade mekâna bağlı bir kategorizasyona göndermede bulunur. Bir yerin dışı olmanın ötesinde verili bir merkeze göre konum alan ve ona göre biçimlenen taşra bu anlamda hiyerarşik bir ilişkiye de atıfta bulunur. Bu hiyerarşik ilişkinin gölgesindeki taşra, talihsiz bir tartışmanın kurbanıdır. Efendisi ve celladıyla anılmak gibi bir talihsizliği vardır. Kendi başına bir taşra anlatısına, siyasetten edebiyata, sosyolojiden mimariye nedense pek rastlanmadığı gibi *felsefede* de söz konusu edilmez. Taşra kendi dünyası ve halleri özelinde değerlendirilmekten ziyade sürekli merkez-çevre ilişkisi, kenar, öteki kavramlarıyla birlikte anlatılmaktadır. Hakim literatür taşrayı ancak merkezle beraber konuşmaktadır; eğer taşra diye bir varlık varsa bu merkezin eseridir, merkez olmazsa taşra da olmaz. (Alver, 2013: 15) Sanki *taşra, bizatihi kendisi kopya olan bir merkezin kopyasıdır; elbette daha silik –ancak nihayetinde tıpkı merkezin kendisi gibi- bir kopyadır ve her karşılaşmada merkeze öncelikle bu gerçeği anımsatır: “Ben de tıpkı senin gibiyim!”* (Argın, 2005: 285). Bu tür bir bağımlılık, karşılıklı dışlama ve kutsama ilişkisini de beraberinde getirir. Taşra sürekli gözünü diktiği merkeze benzemeye çalışırken; ona yeterince benzemediği için merkez tarafından dışlanır. Bu kutsama ve dışlama ilişkisi Şükrü Argın'ın da belirttiği gibi “‘Asıl’ ile ‘suret’ arasında doğan bir tür ‘aşk-nefret’ ilişkisidir bir bakıma” (Argın, 2005: 281). “Hemen her şeyin bir merkezi olduğunu öne sürmek, belki çok iddialı bir söz olabilir.

Ancak var olan şeyler arasında birçok nesne, yapı, örgüt, düşünce, felsefe ve hatta ideolojilerin dahi bir merkezden yayıldığını görebiliriz. Öyleyse merkez, söz konusu varlığın üretildiği, temerküz ettiği ve diğer mekân, şehir veya coğrafyalara yayıldığı bir üs gibidir. Kaldı ki her merkez bir taşra, her taşra da bir merkez olabilmektedir." (Can, 2016: 533) Merkez ya da taşra pozisyonları önceden sabit kategoriler değil, sonradan üretilmiş inşalardır.

Bu çalışmada "taşra" ifadesi, bir olgu ve tespit olarak merkezin ötekisi, aşağısı olarak nasıl inşa edildiğinin bir resmi sunulacak bundan sonraki aşamada ise "taşra"nın ve "taşralığın" bu olumsuz ve pejoratif algının dışında aslında otantikliğin, tarihselliğin, geleneğin ve toplumsallığın imkânına ve inşasına nasıl bir zemin teşkil ettiği gösterilmeye çalışılacaktır. Bunun için taşrada felsefe yapabilmenin hem gerekli hem de nasıl mümkün olabileceği ile ilgili bir takım argümanlar geliştirilecektir. Çalışmanın ilerleyen sayfalarında da sarıh bir şekilde göstereceğimiz üzere merkezin evrenselliği ve herkesliğine karşı taşra otantikliğinin ve farklılığının olduğu yer olarak gösterilecektir.

"Batı felsefesi" ve "taşrası" ifadelerinden ilk olarak bir merkez-çevre imasının kendisini işin başında tebellür ve tebarüz ettirdiğinin farkında olmakla birlikte bu başlıkta ele almayı düşündüğüm konu, öteden beri standart felsefe anlatılarının, geç modernleşmenin telaşlı aydınlanma pratiğine dönüştüğü merkezin dışındaki coğrafyalarda her gün etkisini giderek artıran meta-anlatılara evrildiğini, bu meta-anlatıların kendisini zamanla hakikatin verili bir zaman ve mekân içindeki göreceli anlatılarından ötede hakikatin bizatihi kendisi haline nasıl getirdiğini gösterebilmektir. Bunun için bazı soru(n)lar kalkış noktası olarak bu çalışmanın temellerini oluşturacaktır.

i. Tarihselliğe görelî mekâna kayıtlı bir insan topluluğunun genelde doğa/evren/kozmozgoni, özeld e insan ve toplum üzerine düşünce/kavrayış ve kavramları, kendisi dışındaki diğer tüm coğrafyalara tek ve evrensel hakikatler olarak takdim edilebilir mi?

ii. Bu soruya olumlu cevap verdiğimiz takdirde, tarihselliğe görelî mekâna kayıtlı belirli bir insan topluluğunun evrensel ve tek hakikatler

va'z etmesi ile onların tarihselliğe görelî ve mekâna kayıtlı olmalarının bir anlamı kalır mı?

iii. Birinci soru olumsuz cevaplandığı takdirde, tarihselliğe görelî ve mekâna kayıtlı her insan topluğunun doğa/evren/kozmoğoni ile insan ve toplum üzerine düşünce/kavrayış ve kavramlarının kendine göndermeli bir kapalı dünya oluşturduğu düşünülebilir mi?²

Bu sorular etrafında yapılacak bir düşünce ameliyesi bunların yanına en az bunlar kadar problematik daha pek çok soru ortaya koyabilir. Bu soruların aradığı şey ise aslında şudur: felsefe ve filozof tarihselliğe görelî ve mekâna kayıtlı olarak ortaya koyduğu düşünceleri evrenselleştirme hakkını ve yetkisini nereden, hangi söylem ve mekanizmalarla alıyor ve tüm bunları nasıl meşruşatırabiliyor? Diğer yandan; "Felsefe kendisini "gelenek" içinde üreten bir düşünce biçimidir. Gelenek dilsel, tarihsel, kültürel ve sanatsal bir bağlamdır. Her şeyden önce geçmişten gelen "deneyim"i, "birikim"i, kapasiteyi ifade eder. Bu özelliklerinden dolayı, gelenekten söz ettiğimiz her bir durumda, "yerlilik"ten de söz etmiş oluruz. Peki, felsefe gibi bütüncül ve evrensel bakış açısı olan bir etkinlik alanı için yerliliğin anlamı ne olabilir? Dahası, doğasında "evrensellik" eğilimi bulunan bir etkinlik yerli olabilir mi? "Yerlilik", felsefenin, felsefi bilginin bütüncül, kavramsal ve teorik yapısına uygun mudur? Felsefe yerli olabilir mi?" (Taşdelen, 2015: 257; bkz. Çevik: 2015: 55) Aslında her düşünce ve düşünür içinde yer aldıkları kurumların ve kültürlerin damgasını taşımaktadır. Buna göre evrenselleştirme adı altında atılan her adım, tam anlamı ile bir "söylemsel gizleme stratejisine" dönüşmektedir (Bourdieu, 2015: 180).

Pizza Etkisi: Batı Felsefesinin Taşralar Üretim Biçimi Olarak Felsefenin Başlangıç Sorununun Gizledikleri

Pizza, on dokuzuncu yüzyılda göçmenlerle birlikte Amerika'ya giden bir tür düz ekmektir. Orada bugün bildiğimiz, üstüne domates, peynir

2 Bu ve benzeri soruların kısa ama yoğunlaştırılmış analitik bir soruşturması için bkz. Arıcı, 2004: 51-59.

ve onu biraz daha süslü yapabilecek her türlü şeyin konulduğu düz ek-mek durumuna gelir. Ailelerini ziyaret etmek için İtalya'ya geri dönen başarılı İtalyanlar kendileriyle birlikte daha sonra tamamen İtalyan işi olarak her yere ithal etmeden önce anavatanında ilgiyle karşılanan yeni görünümlü pizzayı da getirdiler. Bir mal, düşünce ya da simgenin yurt dışına gönderilmesi, bunun kültürel değişimi, daha sonra yeniden ithal edilmesi, düşünür Agehananda Bharti tarafından 'pizza etkisi' olarak belirtilmiştir. (Knott: 2000: 113) Sembolik bir olgu olarak "Pizza etkisinin" görülebileceği alanlardan bir tanesi olan felsefenin başlangıcı sorusu aynı zamanda Batı felsefesinin kendi merkeziliği içinde nasıl taşralar da ürettiğinin bir göstergesi olarak okunabilir. Zeynep Direk'in tespitleriyle "Eski Yunanlıların felsefeyi Mısırlılardan öğrendikleri görüşü, Warburton'un 1738 tarihinde dediği gibi, 'Antik Çağ'la ilgili bilinen en sağlam olguydu.' Oysa Hegel, bu tarihin üstünden henüz bir yüzyıl dahi geçmeden yeni ortodoks pozisyonu, felsefenin Eski Yunan'da başladığını ilan eder. Onsekizinci yüzyılın son çeyreğinde geçerli uzlaşma, Yunanlıların başka halklardan hiçbir şey öğrenmiş olamayacaklarıdır. Felsefenin Eski Yunan'da başladığı fikri, 18. yüzyılın sonunda yerleşti. Yunan felsefesinin özerkliğini ilk savunan Dietrich Tiedemann'ın *Geist der spekulativen Philosophie von Thales bis Socrates*, 1791 yılında yayınlandı ve bu eserin ardından, Wilhelm Tenneman'ın onbir ciltlik *Geschichte der Philosophie* adlı felsefe tarihi piyasaya çıktı. Tenneman, Tiedemann'ın projesini tüm Batı tarihine yaymaktaydı. Felsefe tarihinin yeniden yazıldığı bu an, Avrupalıların diğer kültürleri inşa ettiği andır. Diğer kültürlerin inşa edilmesini takip eden son iki yüzyıldır felsefe aile içi bir mesele olarak anlatılır. Oysa Batı felsefesinin yeniden kurulmasını başka kültürlerle karşılaşmalar tetiklemiştir." (Direk, 2005: 23)

"Avrupa'nın atası Yunanistan mitinin Avrupamerkezci kurmacada esaslı bir yeri vardır. (...) Bu mite göre Yunanistan akılcı felsefenin yaratıcısı olduğu halde, 'Doğu' hiçbir zaman metafiziğin ötesine geçemeyecektir. Bu durumda Batı düşüncesi ya da felsefesi tarihi diye adlandırılan (dolayısıyla bunun karşısında, temelden farklı başka düşünceler, felsefeler bulunduğunu –Doğu felsefeleri– varsayan) incelemelerin her zaman Antik Yunanistan üzerine bir bölümle başlaması olağandır; bu

bölümde okulların çeşitliliği ve çekişmesi, dinsel baskılardan uzak özgür bir düşüncenin açıklığı, hümanizm, aklın Doğu'ya yaslanmaksızın kazandığı (bir mucizedir bu) zafer öne çıkarılacaktır –zaten Doğu'nun Hellenistik düşünceye hiçbir katkısının bulunmadığı öne sürülecektir. Yunan düşüncesinin bu nitelikleri Rönesans'tan itibaren Avrupa düşüncesinde de benimsenerek modern felsefelere aktarılacaktır. Antik Yunan'ı Avrupa Rönesans'ından ayıran iki bin yıllık dönem, Antik Yunan düşüncesinden yoksun, uzun ve bulanık bir geçiş dönemi olarak değerlendirilmiştir. (...) Buna karşılık Arap-İslam felsefesi sanki Yunan felsefesinin mirasını Rönesans'a taşımaktan başka işlevi yokmuş gibi değerlendirilmiştir. Bu egemen görüşe göre İslamiyet, Hellenistik mirasın ötesine geçebilmiş değildi ve geçmeye kalkıştığında da başarısızlığa uğramıştı. (...) Gerçekten de bu kurmaca bütünüyle mitseldir. Martin Bernal (Bkz. 1998) 'Antik Yunanistan'ın tezgâhlanması' adını verdiği olgunun tarihini yeniden ele alırken bu noktaya işaret etmiştir. Bernal'in de belirttiği gibi, eski Yunanlılar Doğu dünyasının kültür alanı içinde yer aldıklarını gayet iyi biliyorlardı. Mısırlılardan ve Fenikelilerden öğrendikleri şeyleri yadsımadıkları gibi, Avrupamerkezciliğin onlara atfettiği 'Doğu karşıtı' özellikleri benimsemiş de değillerdi. Tam tersine, mitsel de olsa, atalarından bazılarının Mısırlılardan geldiğine inanıyorlardı. Bernal, XIX. yüzyılın 'Hellenomania'sinin romantik hareketin ırkçı tutumundan kaynaklandığını göstermiştir; öte yandan Said de bu hareketin kurucularının aynı zamanda oryantalizme de esin kaynağı olduklarını ortaya çıkaracaktır. (...) Oysa Yunanca, soylu söz dağarcığının yarısını Mısır ve Fenike dillerinden almıştır" (Amin, 1993: 99-101; Türker: 2013: 101-102).

Makalemizin giriş kısmındaki mezkur sorular bağlamında Samir Amin'in tespitlerini "Batı felsefesi ve "taşrası" kavramları ile beraber düşündüğümüzde sorunun tek cümleyle Batı felsefesinin tarihselliğe göreli ve mekâna kayıtlı düşünce/kavrayış ve kavramlarının evrenselleştirilmesiyle büyük bir krize davetiye çıkardığıdır. Adına Batı felsefesi dediğimiz olgu, bugün insanın "doğru" düşünmesinin tek ve evrensel formunun kendi özgül karakterine/nev'i şahsına ait olduğunu deklare etmektedir. Bu tespitin dayandığı epistemik temellerin bu satırların

yazarının doxa/sanısı olmadığı bir takım alametleri de yok değildir. Bu alametlerin en bariz şekilde görülebileceği alanların başında felsefenin başlangıcı bağlamında anlatıların ima ettiği dışlayıcı ve tahakküm edici dildir. "Felsefeyi bir Yunan icadı olarak sunan ve felsefenin özünü oluşturan belli başlı anları Batı ile sınırlayan felsefi kanonun belli bir etno-merkeziyetçiliği kurumsallaştırdığına dair çok şey yazıldı son yıllarda. On sekizinci yüzyıldaki felsefe tarihlerinin Hint, Çin, Mısır, vs. düşüncesini henüz hala doğallıkla kapsadıkları gerçeği, on dokuzuncu yüzyılın başında yenilenen felsefi kanonun daha fazla sorgulanmayı gerektiren bir Avrupa kavrayışıyla sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Felsefe tarihinin bir anlatıymış gibi sunuluşu içinde kanonun bu şekilde kavranmasının halen büyük ölçüde el değmemiş olarak kaldığı düşünüldüğünde, sınırlılıkla ilgili tespitimiz daha da doğru hale gelecektir. Anlatının dışında kalan her şeye çevreselmiş gibi bakılması bir yana, anlatıya ait olan, örneğin Yahudi ve İslam düşüncesinin katkısı gibi şeylere bile pek az yer verilir. Kanonun Avrupalı etno-merkeziyetçiliği yansıması bir yana, akademik felsefeciler, büyük filozoflar olarak sunulan düşünürlerden bazılarının ırkçılığın tarihine yaptıkları özgül katkıları geniş ölçüde görmezden gelmeye devam ediyorlar." (Bernasconi, 2000: 8) Aslında felsefenin nerede başladığı sorunu, tarihsel bir araştırma ile çözülemez; öncelikle neyin felsefi olduğuna karar vermek gerekir. Buna karar verirken felsefenin kültürle ilişkisini ciddiye almalıyız. Batı felsefesi de kültürel olana bağlıdır ve felsefenin yalnızca Batı kültürüne bağlı bir faaliyet olmaktan çıkarılması gerekir. (Direk, 2005: 31)

Merkez-taşra ilişkilerinin ilk kurgulandığı alanlardan biri olarak felsefenin başlangıcı meselesi, tüm bir felsefi faaliyetin öncelikle hiyerarşik bir rasyonel olan ve rasyonel olamayan ayırımına dönüştüğü, daha sonra da rasyonel olamayanın rasyonelleş(tiril)mesi amacının gerçekleşeceği mekanizmalara odaklandığı bir sürece gönderme yapmaktadır. Aslında genel olarak Batı kendi değerlerini medeniyetin yegâne değerleri olarak dünyanın tamamına ihraç etmeye çalışmıştır. Bu bakış açısına göre, çalışma ve yatırım Batılı bireye, uyusukluk ve har vurup harman savurma Doğulu bireye; rasyonellik ise tabii ki Batıya, akıl-dışılık (irrasyonelite) ise ancak ve ancak Doğu'ya özgüdür. Aslında bu bakış

acı, Avrupa ve Orta Doğu arasında siyasi mücadeleler bağlamında ortaya çıkan bir güç söylemi işlevi de görmüştür (Turner, 1991: 118-119). Dinsel, felsefi ya da edebi olsunlar, tüm bu söylemlerin içinde işlediği genel kavramsal çerçeve her zaman *tarafsız bilime ait bir objektiflik iddiası* taşımaktadır. Yine de *bilim tarafsız olmaktan başka her şeydir*. Anlaşmazlık ve farklılıklarına karşın güçlü, ilerlemeci, gelişmiş Batı'nın zayıf, ilkel, dejenerer Doğu'ya üstünlüğünü sessizce güçlendirmedeki etkisi tek biçimlidir. (Murti, 2006: 278) Aslında olayın bir de ironik bir tarafı vardır. Batı'nın Doğu hakkındaki hayali ifadeleri bir müddet sonra Doğu'nun Batı hakkında hayali ifadeler üretmesini sağlamıştır. Buna merkez taşra ürettikçe, taşranın da merkeze gittikçe güçlenen bir inançla bağlanması diyebiliriz. Zira; *“Maddeci ilerleme uğrunda ruhunu kaybetmiş bir Avrupa imgesi böylelikle belirginleşmeye başlayacaktır. Doğu'nun ve gizeminin, onur fikrinin, maddi değerleri güya küçük görüşünün idealleştirilmesi gelip yerleşecektir (...) Oldukça zayıf olmasına rağmen, Batı'nın maddeciliği ve Doğu'nun tinselliği şeklindeki ikili klişe, bugüne kadar parlak bir kariyer yaşamıştır. Çünkü, bu klişeyi Avrupalı iyi yazarlardan öğrenmiş Doğulu entellektüeller de, Doğu'yu sömürgeleştiren Avrupa'nın ve gezegene hâkim olan Batı'nın üstünlüğü dolayısıyla hissettikleri aşağılık duygusundan kaçmaya çalışmak için, bunu ölçüsüzce kullanmışlardır. Söylemleri bıkmadan usanmadan Doğu'nun kökensel arılık toprağı olduğunu, çocuklarının, Batı'nın her şeyini borçlu olduğu büyük peygamberlerin mirasçıları olduklarını, 'barbar' Batı'nın, öncelikle eş ve anne olan kadının gem vurulan konumunda ve aile reisinin otoritesinde, 'ataerkilik'te somutlaşan namus kanunlarını bırakıp, maddi mülk aşkına gırtlığına kadar gömülerek, toplumlarında dinin statüsünü düşürerek, uzaklaştığı tanrının ışığını kendilerinin koruduklarını tekrarlar durur. Onlar için Doğu, ışık ve inancın, Batı ise karanlık ve inançsızlığın dünyasıdır.”* (Corm, 2003: 81-82)

Heidegger Batı düşüncesinin ruhunu oluşturan rasyonellik olgusunu şöyle sorunsallaştırır: “Nedir bu *ratio* denilen? Us denilen? *Ratio*'nun ne olduğuna nerede ve kim tarafından karar verildi? *Ratio*'nun kendisi mi felsefenin efendisi yaptı kendini? Yanıt 'evet'se hangi, hakla? Yanıt 'hayır'sa, nereden alıyor görevini ve etkinliğini? *Ratio* olarak bilinen şey,

ilkın ve yalnızca felsefe yoluyla, felsefenin tarihi akışı içinde belirlendiyse, o zaman felsefeyi önceden *ratio* işi olarak sunmak doğru olmaz. Ancak, felsefenin rasyonel bir tutum olarak tanımlanmasından kuşkuya düşersek, felsefenin irrasyonel olanın alanına girip girmediği de aynı şekilde kuşku konusu olur. Çünkü felsefeyi irrasyonel olarak belirlemek isteyen kişi rasyonel olanı, sınırlamaya ölçüt diye getirir. Dahası, bunu öyle bir tarzda yapar ki, yine dönüp *ratio*'nun ne olduğunu kendiliğinden verili kabul eder." (Heidegger, 1990:8-9)

Rasyonelliğin bu paradoksal yapısı henüz çözülmeyen siyasi ve askeri üstünlüğün kültürel ve düşünsel üstünlüğe nakledilmesi icad edilmiş kavramsallaştırmalar ve tahrif edilmiş tarihyazımının bir sonucu olarak karşımıza Batı ile felsefe sözcükleri arasında mutlak bir özdeşlik şeklinde çıkmaktadır. Sürecin arka planı ise bir dizi kurguların sonucudur. Zira on dokuzuncu yüzyılın başında Avrupa'da verilen bir karar sonucunda, Avrupa'da "Batı felsefesi" bir *pleonazm* –sözcük fazlası olan ifade- haline gelmiştir. Schopenhaur ve onun gibi birkaç düşünürü bir yana koyarsak, on dokuzuncu yüzyıldan sonra Hint ve Çin'e ait düşünceler, kâle alındıkları zaman bile "felsefe" muamelesi görmezler. Bunun anlamı şudur: Bu düşünceler, felsefenin geçmişteki gelişimini ve dolayısıyla da geleceğini anlamak için hiçbir işe yaramazlar. "Nasıl oldu da on dokuzuncu yüzyılda oldu bu?" diye soracak olursak Bernasconi'ye dayanarak şunu söyleyebiliriz: *Kant'ın felsefesi Avrupalılara felsefenin ne olduğu, ne olması gerektiği hakkında bir standart sunmuştur. Kant'ın on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan felsefi eseri, on dokuzuncu yüzyılın felsefeye bakışını belirlemiştir. Bu modele uymayan her düşünce "felsefe olmayan"ın tarafında yer alır.* (Direk, 2005: 27)

Eğer Kant'ın felsefesinin tüm felsefi etkinliğin yegâne temsili ve ifade tarzı olarak anlamasaydık muhtemelen felsefe sahnesinde kendimizi çok kültürlüğün zengin evreninde bulacak, geniş bir kavram yelpazesine, farklı ifade tarzlarına, düşüncenin çeşitliliğine bakacak, sözde taşraların çoklu evreninde evrensel merkezin buharlaşmasına şahit olacaktık. Ancak kültürlerarası felsefe gündemimize giremediği, her farklı felsefenin taşra yaftalamasıyla ötekileştiği çağımızda kültürel bir söyleyişi

mümkün olmadı. Zira kültürel olarak farklı gelenekler, gerçekten birbirleriyle bir söyleşiye gireceklerse, bilime, sanata, dine ve felsefeye ilişkin türsel kavramlara ihtiyacımız vardı. Buna karşılık felsefe söz konusu olduğunda, “Yunanlıların kendi kültürlerinde felsefe olarak tanımladıkları” şeyle özdeşleşen bir felsefe tasavvuru karşımıza çıkmaktadır. “Kessin anlamda felsefe”nin neye göre münhasıran Yunanlı-Batılı bir zihin ürünü olduğuna ilişkin söylemin, etkili bir geleneği vardır ve esas olarak üç biçimde ortaya çıkmaktadır: “Bir yandan, öteki kültür belirtileri gibi değerden bağımsız olarak görülmesi gereken bir kültür belirtisinin söz konusu olduğu söylenmektedir. İkinci olarak Heidegger’in *Nedir Bu Felsefe?* adlı çalışmasında yaptığı gibi bir kültürün karakteristik özelliğine vurguda bulunur. Üçüncü olarak ise Batı kültürünün öteki tüm kültürlerle üstünlüğü iddia edilmektedir, çoğunlukla yapılan budur. Bu üç bakış tarzında da önemli bir sonuç değişmemektedir: *Avrupa dışı düşünce gelenekleri, daha en baştan felsefi tartışmalarda ciddiye alınmayacak sesler olarak mevcuttur. Bu geleneklerin fikirleri, kavramları ya da argümantasyonları, felsefenin herhangi bir sorusunun aydınlatılması için ne gerekli ne de yararlı görülmektedir*”. (vurgular M.U.,Wimmer, 2009: 11-12)

Cumhuriyet dönemi felsefe akademilerinin kurucu aktörleri daha en başında böyle bir ihtimali imkânsız görmelerinin bugün için sonuçlarını görmek için uzun uzadıya araştırmalara gerek yoktur. Dönemin aktörlerinden Macit Gökberk trajik bir biçimde bu durumu şöyle dile getirir: “Bugün Türkiye’de özgün bir felsefe olduğunu söylemeye yazık ki olanak yok. Böyle bir felsefeye temel koyacak koşullar ise, bu özgün felsefeleri yaratmış olan tutumu bizde de yinelemek, yani kısaca özgün felsefelerin okuluna gitmek, onların okulundan yetişmek, birikimlerine sahip olmaktır derim” (Gökberk, 1982: 21 ayrıca bkz. Direk, 2002:428-440). Arif Dirlik’in self-oryantalist süreç olarak adlandırdığı durum Gökberk’in felsefe algısı için söylenmiş gibidir. Zira “Şarklıların Şarkiyatçılığı” (self-Orientalization) kavramsallaştırmasıyla bir bakıma oryantalistlerin Asya hakkındaki düşüncelerinin, Asyalıların kendi hakkındaki düşünce ve imgelerine olan etkisi üzerinde durmaktadır. (Dirlik, 2005: 182)

Böylece Gökberk, Türkiye'de bir felsefe geleneği bulunmadığını, hatta Batı dışında kalan medeniyetlerin tarihsel gerçekliklerinin herhangi bir şekilde felsefe geleneği meydana getirebilme yetkinliğinde olmadığını, felsefe düşüncesinin Batıya özgü olduğunu ifade etmektedir. O halde bir medeniyetin felsefe geleneği oluşturabilmesi için Batıdaki aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Batı felsefesinin kaynağında Yunan felsefesi bulunur. Dolayısıyla doğal olarak felsefenin başlangıcı Yunan felsefesi ile birlikte. Bu anlayış, Üniversite Reformu sonrası oluşan felsefe tasavvurumuzun genel karakteristiğidir denilebilir. Buna karşılık felsefenin başlangıcını bir medeniyete atfedip o medeniyetten beslenenleri felsefi düşünceyi gerçekleştirenler, uzağında kalanları ise felsefi düşüncenin mevcut olmadığı medeniyetler olarak kabul etmek doğruluğu tartışılması gereken bir ayırımdır. Felsefi düşünce insanlığın ortak malıdır. Varlık üzerine –ahlak, din, hukuk vb.– düşünmek hemen her toplumda söz konusudur. Dolayısıyla her medeniyetin bir felsefi sistemi olması mümkündür. *Felsefi düşünce dil ile yapılır; felsefe dilsel bir etkinliktir. O halde her dilin kendisine has bir felsefi sistem ortaya çıkarması mümkündür.*

Buna göre özel olarak bir Türk felsefesinden ya da Türkiye'de yapılan felsefeden söz etmek mümkündür: Aslında hiçbir etnik kimliğin ya da mensubiyetin kendi monolojik dünyasında üretilen saf bir felsefeden söz etmek mümkün değildir. Felsefi düşünüş daha çok, kültürlerin ve düşüncelerin karşılaşmaları sonucu meydana gelen bir birikimdir. Mesela bu anlamda ne Kindî'nin yaptığı saf Arap felsefesidir, ne de Fârâbî'nin yaptığı saf Türk felsefesidir. Felsefe tarihi içinde özellikle Müslüman kültürde üretilmiş felsefenin etnik yapıları ayrıştırılmayacak bir doğası olduğu söylenebilir. Aslında felsefeyi belli bir etnisiteye nispet etme âdetinin bizatihi kendisi Aydınlanma sonrasında felsefe yapma tarzına ait bir olgudur.³ Ancak felsefenin bir entisiteye nispet edilmemesi ayrıdır, bir kültürde üretilmiş felsefenin kendine has özelliklerinin olması apayırdır. Felsefe, uzay evreninde, her türden kültürel ve toplumsal koşullardan bağımsız, nesnel ve evrensel düzlemde,

3 Bu husustaki uyarıları için makale hakemlerine müteşekkirim.

tamamen saf aklın ürünü olarak yapılan bir düşünsel faaliyete indirgenemez. Belli oranda, her toplum ve kültür ona kendi rengini, hissini, önceliklerini, kaygularını ve farklılıklarını katar. Batı felsefesi de böyledir. Bunun içindir ki “Felsefe yapmanın tek bir Batılı tarzı yoktur. Felsefe değil, felsefeler vardır. Felsefe kültürün billurlaşmış biçimidir. Farklı kültürlerin farklı felsefe yapma biçimleri vardır ve Türk felsefesinin yolu Türk kültüründen geçer. Felsefe bir ortamda yapılır. Felsefenin ortamı, bilim ve sanatla işlenen dilin, kültürün ortamıdır. Gerçekte felsefe, kültürün arınmış, saflaşmış tabakasıdır; o kültürün zaman (tarih) ve mekân (coğrafya) kalıpları içinde evrensel ifade ediş biçimidir. Her kültür evrensel olanı kendi kalıpları içinde kavrar. Yerellik denilen şey, evrenselin özel şartlara tabi olarak dile gelmesidir. Bu kavrayış biçimi, o kültüre kendine özgü bir felsefe yapma yolu açar. *Dil, kültürü kendinde taşıyan kültür formudur. Felsefe yönelimi itibarıyla evrensel olmakla birlikte, bir kültürün dilinde gerçekleştirilir*” (vurgular M.U., Poyraz, 2005:53).

Mübahat Türker-Küyel belki de Gökberk’in yukarıdaki ifadelerine nazire olarak felsefede Batı’ya dönüş kavramını şöyle sorunsallaştırır: “Felsefede Batıya dönüş ne demektir? Her şeyden önce bu belirlenmelidir. Avrupa’da –bu terim bile belirlenmemiştir ya! Avrupa ne demek? İspanya, Portekiz, İrlanda, Çekoslovakya, Macaristan, İsveç, Norveç, Finlandiya, Romanya, Yugoslavya, Polanya, Rusya mı? Neresi? Geriye İngiltere, Fransa, Almanya biraz da İtalya kalmaktadır –okutulan felsefeleri yurda “ithal” etmek midir? Yoksa Avrupa’dan birkaç “ucuz” (!) ya da “pahalı” (!) sertifika almak, üniversitelerde birkaç konferans dinlemek için uzunca bir gezi düzenlemek midir? (...) Felsefede Batıya dönmek Platon’a, Aristoteles’e, Yeni Platonculara, ya da Hellenistik Dönem felsefe okullarına, ya da Hristiyan Ortaçağa, ya da Rönesans’a, Descartes’a Dekartçılara, İngiliz ampiristlerine, Kant’a, Aydınlanmacılara, Alman romantiklerine, Sağ ve Sol Hegelcilere, Pozitivizme ya da çağdaş akımlara, Yeni-Pozitivist, Yeni-realist, idealist, intuitivist, vitalist, Egzistansiyalist, yeni-tomacı, fenomenolojist, Anropolojist, Historisist, Strükralist akımlara, çözümlere, hepsine birden mi dönmektir? Bunların bir kaçına mı yoksa yalnız birine mi dönmektir? Soruna yakından

bakılınca, bu biçimde anlaşılmış bir dönüşle Batıya dönmek olanaksızdır" (Türker Küyel, 1946: 66).

Türker'in bu ifadeleri Batı merkeziler için Batı'yı evrensel bir merkez olmaktan çıkartarak onu, bize bir nevi taşralar bütünü olarak yeniden tasavvur etmeye davet eder. Bu davetiyenin sonuçsuz kalması durumunda karşımıza Batı üzerinden modernliğin kimlik stratejileri çıkar. Çünkü; *"Modernliğin bu tür geriye dönük tanımları, kimlik stratejilerini potansiyel olarak totaliter kılmaktadır. Öncelikle özgün olarak hayal edilen kültürler radikal bir şekilde farklı oldukları düşünülen komşu kültürlerle karşıtlık içinde tanımlandığı, sonra da bu varsayılan ötekilik mantıksal sonuç olarak hızla bir etnik arındırma işlemine dönüşen bir dışlama ilkesi getirdiği için ortaya çıkar bu durum: Kültürlerarası alışveriş böylece bir yabancılaşma, bir öz kaybı, hatta bir kirlenme gibi yaşanır. Üstelik hayali kültür, kendisine bağlı olmaları beklenen kişilere taşımaları buyrulan, gerektiğinde zorla kabul ettirilen, bir kimlik seti denilebilecek basitleştirilmiş bir kimlik tayin eder"* (Bayart, 1999: 47). Potansiyel olarak totaliter kılınan kimlik stratejileri evreninde bir kültürün ya da felsefenin diğeri ile karşılaşması hadisesinden ziyade baskın olanla diğeriyle karşılaşılmasından söz edilebilir. Böylesi tahakküm içeren karşılaştırmalarda ise sonucun ne olacağı önceden bellidir: Baskın kültür ya da felsefe kendini merkeze koyarak kendi dışındaki her şeyi basitleştirilmiş kimlik olarak taşraya iter. Düşünmenin yegâne evrensel biçimi kendi düşüncesi olacağı için, düşüncesinin ürünü olan felsefeyi de kendisi ile başlatır ve kendisi ile de bitirir. Üstelik kendisi de tek tip olmağı halde. Kendi içinde pek çok farklılık taşırken, kendi içinde yeknesak değilken kendi dışındakileri tek bir şekilde niteler, kendisini de onlara homojen bir yapı olarak sunar.

Merkez ve Taşra: Doksografi (Doxographical) versus Biyografi

Malumdur ki farklı felsefe ve tarih anlayışlarının farklı felsefe tarihi anlatıları ortaya koymaları kadar doğal bir durumdan söz edilemez. (Taylor, 1984: 28) Felsefe tarihinin doksografik⁴ bir karakter taşıması

4 *Doksa*, yani görüş, düşünce ile *graphein* (yazmak) sözcüklerinden kurulan *Doxograph*, Yunancada *dokounta* veya *areskounta* (düşünülen şeyler) diye belirlenir ve Latinceye

zorunluluk değil, bir tercihtir. Felsefe tarihlerinin doksografik bir karakter taşıması derken sosyal, kültürel, psikolojik vb. düşüncenin bağlamı içerisinde değerlendirilmesini sağlayacak faktörlerin göz ardı edilerek filozofun hayatı, eserleri ve görüşlerinin çoğu zaman birbirinden bağımsız ve ilişkisiz bir şekilde ortaya konulması kastedilmektedir. (Utku-Kaya, 2011: 41) Mesela, Aydınlanmacı felsefe tasavvurunun yansıması, felsefe tarihlerinin kapsamında kendini belirgin bir şekilde göstermektedir. Türkçe telif edilen felsefe tarihleri için felsefe tarihi, Batı felsefesinin tarihiyle özdeştir, denebilir. Thales'in "bir anda" geleneksel bilgiden ve mitolojiden arınarak salt aklıyla varlığın *arkhesine* dair bir incelemeye girişmesiyle başlayan felsefenin Batı-dışı toplumlarda bulunması, bu anlatıya göre mümkün değildir; zira oralarda düşünce namına ne varsa ya dinle iç içedir ya da pratik gayelere matuftur. Bu çerçevede Türkçe felsefe tarihlerinde 'Batı-dışı medeniyetlerde felsefe ve düşünce adına ne vardı?' sorusuna bir cevap bulabilmek neredeyse imkânsızdır. Bu soruya cevap vermeye çalışan eserlerde ise Hint, Çin, Mezopotamya ve İran medeniyetlerindeki felsefe faaliyetine dair verilen bilgiler sadece M.Ö. altıncı yüzyıldaki durumla sınırlı olup son derece eğreti bir kurgusal durum arz etmektedir. (Utku-Kaya, 2011: 41; Örnek olarak bkz. Birand, 2001: 13; Gökberk 1998: 11; Timuçin; 1982: 120; Arslan, 1985:3; Cevzici, 1999:9; Denkel 1998: 12) Bu kurgu evrensel düşünce ideası içerisine sıkıştırılmış bir düşünce tarihi kurgusudur. Bu noktaya varmak için, ilkin düşünceler kendisinden doğdukları kültürlerden, mekânlardan ve şartlardan soyutlanır. "Bu tarih, düşünceleri ya da düşünce sistemlerini, onların oluşumlarını hazırlayan koşullardan yalıtılmaktadır ve bunları toplumsal yaşam biçimlerinden kesin biçimde ayırmaktadır. Gerçeklerden uzak bu tarih, düşüncenin hiçbir bağlantısının olmadığı, dolayısıyla sınırsız görüldüğü bir soyutlamalar evreni yaratır". (Chartier, 1997: 30) Hâlbuki mesela ilk felsefe tarihlerinden biri olan Diogenes Laertios'un (1997) kitabının adı *Ünlü Filozofların Yaşamları ve*

placita ya da *opiniones* (görüşler) diye çevrilir. Bu nedenle eskiçağ döneminde yaşamış düşünürlerin görüşlerini, yaşamlarını toplayan yapıtlara genellikle *doksai* ya da *placita* veya *opiniones* deniyor. Bu anlamıyla *bio-graphi* (yaşam-yazımı)'dan daha geniş bir alana göndermede bulunuyor. Ancak daha sonra sadece düşüncelere ve öğretilere odaklanmış bir felsefe tarih yazımı haline geliyor. (Babür, 2010:9)

Öğretileri' dir. Yaşam ve öğretiyi bir arada alan bu ilk çalışmalarda filozofların öğretisi ile yaşamı arasındaki ilişkiyi de daha yakından görme imkânı vardır. Bu imkân öğretilerin arkasında yatan yaşanmışlıkları gözler önüne sererek, öğretileri soyut ve kurgusal bir zeminden kurtararak bir bağlama yerleştirmektedir. Zira Antik filozoflar felsefeyi soyut ve bağlamdan ve yaşamdan kopuk bir kavramlar sistemi olarak inşa etmeyi amaçlamamışlardır. Onların tüm yaşamları ile felsefe anlayışları bir bütünlük arz eder. Bu bütünlüğü bozan kendi deneyim ve yaşantılarından yayılmayan bir felsefi söylem geliştirenler ise sofistler olmuştur. (Hadot, 2012: 11) Zira bu dönemde felsefe kurgusal ve soyut öğretiler bütünü olmaktan ziyade bir yaşam biçimi şeklinde anlaşılmıştır. (Hadot, 2011: 67)

Doksografik felsefe yazım tarzı felsefenin kültürel ve yerel karakterinin üzerini örterek belli kültürde üretilen felsefenin evrenselliğine giden yolu açmaktadır. Böylesi bir felsefe tarih yazımı filozofların, kişisel ihtiras ve arzularını, gözyaşı, ter ve kanlarını saklamakta, felsefe tarihini filozofların düşüncelerinin belli tematikler etrafında alt alta sıralamakta ve felsefe tarihinden filozofların kişisel tecrübelerinin olmadığı soyut fikirler toplamını anlamaktadır. En önemlisi de belki de böylesi mekanizmalarla araştırılan düşünür "taşra"sından, bağlamında ve yaşamından kurtarmaya çalışılmaktadır. Felsefe tarihine mal olmuş filozoflar doksografik felsefe tarih yazımı sayesinde bir bir "taşralık"-tan kurtarılırlar. Hâlbuki biyografik felsefe tarih yazımının etkili olduğu felsefe tarihlerinde filozofun felsefesi ile hayatı arasında doğrudan bağlantılar olduğu için felsefesinin gerçekte ve hayatta neye karşılık geldiği pekâlâ anlaşılabilir. Biyografik felsefe tarih yazımı filozofu ait olduğu taşra içinde anlaşılmasının yollarını açarlar bize. Özellikle filozofların hayatlarına ve dönemlerine ilişkin özel bilgiler onların otantik birer taşralılar olarak konumlanmasını sağlayabilirler. Bunun için bence yapılması gerekli bazı araştırmalar biyografik felsefe tarih yazımının inşası için önemli roller oynayabilir:

a. Filozofların yetiştikleri aile ve "mahalleri" mutlaka dikkate alınmalı, hangi saksıda boy verip yetiştikleri, hangi iklimde büyüdüğü açıklığa kavuşturulmalıdır.

b. Filozofların kendilerini ve felsefelerini hangi dil üzerinden inşa ettikleri, hangi düşünce gramerinde konuştukları, hangi sözdağarcığında düşündükleri, hangi dilin sınırları içinde felsefe yaptıkları mutlaka hesaba katılmalıdır.⁵

c. Filozofların ortaya koydukları düşüncelerin sistemi ile içinde yaşadıkları toplumsal düzen arasındaki uyum ve çatışma noktaları mutlaka bilinmelidir. Filozofları belli durumlardan hoşnut veya hoşnutsuz olmaya sevk eden düşünceleri hangi yollarla edindikleri bilinmelidir.⁶

d. Filozofların yaşadıkları dönemde, iktidar ve iktidar mekanizmalarıyla ilişkileri özel bir dikkatle araştırılmalı, iktidar ve felsefe arasındaki ilişkilerin meydana getirdiği özel durumlar ortaya konulmalıdır.⁷

e. Filozofların hangi dini atmosferde konuştukları, inançlarıyla ilişkileri de onların felsefelerinin anlaşılması noktasında önemli bir yere sahiptir. Kierkegaard'ın İbrahim,⁸ Spinoza'nın *Musa*,⁹ Kant'ın *Eyüp*¹⁰ peygamber üzerinden inşa ettikleri felsefi öğretileri dikkatle analiz edilmelidir.

f. Filozofların öğrencileriyle ilişkileri, onlarla etkileşimleri çok önemli bir yere sahiptir. Zira öğrencileri filozofların hayatlarının bir parçası olarak ortaya koymaya çalıştıkları felsefi sistemlerinin kapalı ve çelişkili taraflarını aydınlatarak sonraki okuyuculara ışık tutmuşlardır.¹¹

5 Bu bağlamda Fârâbî'nin din ve felsefenin oluşumunu ile ilgili temellendirmesi konumuz bakımından önem arz etmektedir. İlgili temellendirme için bkz. Fârâbî, 2008: 69-70.

6 Filozofların toplumsal düzen karşısındaki tavırları hakkında pek çok çalışma içinden örnek olarak bkz. Ranci re, 2013.

7 Filozofların iktidar karşısındaki konumlanışları ile ilgili eleştirel bir çalışma için bkz. Delacampagne, 2003.

8 Bkz. Kierkegaard, 2013.

9 Bkz. Spinoza, 2010.

10 Bkz. Kant, 1998, çevirisi için bkz. Kant, 2001.

11 Bkz. Arıcı, 2017. Burada bahsedilen konularında görece ayrıntılı ve belli bir sistematik üzerinden incelendiği önemli bir çalışma için bkz. Collins, 2016.

Merkezin Evrensel Düşüncesi Taşranın Tarihsel Dili

Merkez-çevre ilişkisinin kendisini inşa ettiği hiyerarşi ve bu hiyerarşinin aynasındaki taşra, merkezin evrenselliğine karşı yerellik ve tarihsellikte yaftalanır. Merkezin evrenselliği dili aşan, tarihsellikten kopuk, yerelden kurtulmuş bir evrensellik olarak karşımıza çıkar. Bir toprağa, bir dile ve tarihsel tecrübeye sahip düşünceler ancak düşünce veya düşünüş olabilir, felsefe hüviyetini asla kazanamaz. Onun için felsefe bölümlerinde felsefe tarihi, bilim tarihi, sistematik felsefe, mantık olabilir ama "İslam Felsefesi" olamaz. İlla olacaksa "Türk-İslam Düşüncesi" olabilir (!) Türkiye'de ve sair "taşralardan" Batıya gidip Doğu veya İslam felsefesi üzerine yüksek lisans ve doktora yapan insanlar *orientals-tudies*'te çalışabilir ancak. Böylesi bir manzara Batı tahakkümünün içselleştirilmesi ve felsefenin sanki somut, canlı kanlı bir insan ürünü olamayacak kadar üst düzey soyut ve en önemlisi de tarihsellikten ve toplumsallıktan kopuk bir olgu olarak düşünülmesidir. Standart felsefe anlatılarında da felsefenin tarihselliği, filozofun bir zaman ve mekân içre bir varlık olduğu gerçeği büyük bir ustalıkla göz ardı edilir. Hâlbuki özünde eleştirel bir düşünmeyi ve sorgulamayı içeren felsefe yapma etkinliğinin standartlaşmış anlatısının bugün felsefi metinlerinin anlaşılması ve yorumlanması yolundaki en büyük engellerden biri olduğu muhakkaktır. Genelde felsefe tarihiyle özeldense spesifik filozof veya kavram ve ekollerle karşılaşmada standartlaşmış anlatılar bizleri onların kendilerine yaslandıkları tarihselliklerini görmemizi engellemektedir. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak felsefe tarihlerindeki anlatılara ebedi bir doğruluk statüsü verilmektedir.¹² Hâlbuki *felsefi etkinlik insan bilimlerinin en problematik alanıdır ve tamamen tarihsel bir ufukta ve dilsel bir düzlemde gerçekleşmektedir*. Bu tespit felsefi metinlerin ve onların tarihleri olan felsefe tarihinin anlaşılmasının da hermeneutik boyutlarına işaret eder. (Bkz. Ulukütük, 2011; ayrıca bkz. Yılmaz: 2008: 153-162) Zira felsefe ve onun tarihini yazanlar da belli bir tarihsellikte ve öznellikten hareket etmektedir. Mesela bu bağlamda Richard Rorty'nin

12 Felsefe ve felsefe tarihi arasındaki ilişki ve felsefe felsefesi ile ilgili örnek olarak şu metinlere de bakılabilir: (Alper, 2006; Oizerman, 1998; Deleuze – Guattari, 2006; Orhan Sadeddin, 1930; İbrâhîm, 1967; Çotuksöken, 2000; Yılmaz, 2008; Uygur, 1962)

(1982: 41; ayrıca bkz. Taylor 1984) ifadeleri önemlidir: “Bir filozofun-(bir tarihçi, bir matematikçi ya da şairden çok) kendisini özdeşleştirdiği-oto-potresi, tamamen onun felsefe tarihini nasıl gördüğüne bağlıdır. Hangi şahsiyetleri örnek aldığına ve hangi dönem ve akımları dikkate almadığına bağlıdır. Bu yüzden felsefe tarihiyle ilgili yeni bir yorum, göz ardı edilemeyecek bir meydan okumadır. Bu bağlamda Deleuz’un (2006: 62) kavramsal içkinlik ve kavramsal şahsiyet olarak bahsettiği durum felsefi metinlerin öznelerini anlamamızı sağlayabilir. Onun deyişle filozof, Platon’un Sokrates’i, Nietzsche’nin Dionysos’u, Cuse’un Budala’sı gibi başlıca kavramsal kişisiyle, tavassutçular ve felsefesinin hakiki özneleri olan bütün ötekilerin, zarfıdır yalnızca. Bu zarfa içkin olarak filozof kavramların yaratılmasıyla işe başlar. Öyle ki bu kavramlar filozofun içkinlik düzleminin felsefe-öncesidir. Zira yine Deleuze’un ifadesiyle (2006: 44-45) Descartes’da ilk kavram olarak Düşünüyorum’la varsayılmış öznel ve zımni bir anlayış söz konusuydu; Platon’da, her türlü güncel kavramı çiftleyen bir önceden düşünülmüş’ün gizil [virtuel] imgesiydi. Heidegger, bir varlık maddesinin, düşüncenin belli bir durumuyla bağlantı halindeki yakalanışını içerdiği anlaşılan “kavramsal-öncesi” bir anlayışa, “Varlığın pre-ontolojik anlayışı”na başvurur.

Bir felsefi metin okuma, bir bakıma iki bilincin karşılaşması, diğeriyle konuşmasıdır. Birinin diğerine tahakkümü, tahakküm edilenin de tahakküm edene sorgusuz sualsiz itaati değildir. Eğer bir felsefi metin üzerinden veya felsefenin kök kavramlarından biri üzerine çalışırken iki zihin (okuyucu ve yazar) bir söyleşiye/diyaloğa girmiyorsa orada yorumsamaktan, alımlamaktan felsefi metin hermeneutiğinden söz etmek anlamsızlaşır. Hâlbuki felsefenin içinde hermeneutik bir yön mevcuttur. Gadamer’in deyimiyle, “...hermeneutik boyut, özellikle binlerce yıllık *felsefe kavramları* üzerinde çalışmaya doğru uzanır. Bir sözcük içinde kalıplaşmış ve bu sözcük içinde geleneğe mal olmuş kavramlar, tek bir anlama sahip sabit markalar ve işaretler değildirler; tersine onlar insanın *dil içerisinde gerçekleşen dünya açılmamasının iletişimsel hareketinden* çıkarlar. Onlar sürekli hareket halindedirler, dönüşürler ve zenginleşirler; eskiyi örten yeni bağlamlara yerleşirler, unutulurlar ve yeni düşünceler içinde yeniden canlanırlar. Böylece kavrama yönelik felsefi

çalışma, bugünlerde belirsiz bir sözcük olan "kavram tarihi" sözcüğü ile işaret edilen bir hermeneutik boyutu esas alır. Bu, şeylerin kendilerinde konuşmak yerine bu iş için kullandığımız anlama araçlarından konuşmak gibi ikincil bir çaba değildir; tersine bu çaba bizzat kavramlarımızın kullanımında eleştirel öğeyi oluşturur" (Gadamer, 1995: 26; ayrıca bkz. Gadamer, 2004: 39-57)¹³

Felsefe yapmak, Husserl'in ifadesiyle, 'kuramsal tavır alma' içinde olmasıyla kişinin tarihsel toplumsal belirlenmişliğin dışına çıkabilmesi, tarihsel toplumsal kimliğin kendini belirlemesine fırsat vermesi demektir. Boş zihinlerle ve kavramsız düşünülemezliğine göre, bunu gerçekleştirmenin, toplumsal tarihsel mirası olabildiğince iyi anlamaktan, yeniden okuyup geçmişin şimdiye taşınmasından başka bir yolu da yoktur.(Husserl, 1997: 10) Gadamer'e göre bunun yolu, bizi, geçmiş bugünkü yaşamımızın sözde aşikâr ölçüleriyle, kendi kurumlarımızın perspektifiyle ve edindiğimiz değerler ve doğrularla yargılamaya iten doğal naifliğimizi tutarlı bir biçimde yenmek demektir. (Gadamer, 1990: 84) Felsefe tarihlerinin tarihsellikten kopuk soyut ve kapalı standartlaşmış anlatılarına¹⁴ köklü bir eleştiri getiren Ortega Gasset'e göre yaklaşık yirmi altı yüzyıllık bir zaman dilimini kapsayan felsefe tarihine hızlı bir bakış bile, "... felsefî uğraşlar tarihinde yoğunlaşmış bulunan kaygıların, aldanmaların, çabaların, dâhiliklerin, kurnazlıkların, coşkuların, nefretlerin, ölümlerin, çılgınlığın o dev yığını" düşündürmektedir. Burada karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır: "Neye yaradı bütün ya da neye yarayacak?" Gasset'e göre; "İşte o zaman felsefe tarihlerinin bu soruna hiç mi hiç değinmedikleri fark edince büsbütün şaşırıp kalıyoruz. Üstelik sorunları önümüze koyup kendi kendimize

13 Mesela "Truth, Knowledge, Reality, Self, Person, Space, Time, Life, Matter, Subjectivity" gibi merkezi kavramların ve başka birçok kavramın, birinci dili Batı Afrika Akan dili, kendisi için önemli bağlamlarda çoğu kez sistematik olarak yan anlamlar taşımalarını, bu yan anlamların Avrupa felsefe geleneğinin belirli savlarını formüle edilemez ya da en azından inandırıcılıktan son derece uzak olmaları "kavramların dekolonizasyonunun yapılması gerektiğini ortaya koyar. (Wimmer, 2009).

14 Felsefe tarihinin standartlaştırılmış anlatılarına ve modern ezberlerine 'felsefenin başlangıcı sorusu' örneğinde ciddi eleştirel getiren emsal bir çalışma için (bkz. Direk, 2005: 11-33).

yanıt bulmamıza olanak sağlayacak öğretileri de sunmuyorlar bize. Ne yani rezalet değil mi bu? İnanılmaz görünüyor ama hangi *Felsefe Tarihi*ni baştan sona okuyup bellesek felsefenin tarihsel gerçek açısından oynadığı somut rol üstüne hiçbir bilgi edinemediğimizle kalıyoruz; giderek gülünç bir açmaza düşüyoruz, tarihin her döneminde felsefenin en önemli şey sayıldığı, bu nedenle yirmi altı yüzyıldır insanoğlunun yaşayışında egemen güç olduğunu mu düşünelim, yoksa içimizde bir ilgi uyanmazsa, kendi kendimize acaba felsefe her dönemde, tarihin başından beri devede kulak mıydı diye soralım, doğrusu bilemiyorum.” Bundan dolayı, “bugüne değin ‘felsefe tarihi’ denen uğraş ne tarih ne de felsefe tarihi olmadığını açıklamak zorundadır. (Gasset, 1998: 113)

Gasset belki üzerinde hiçbir kuşkuyla yer verilmeksizin okunan tedavüldeki felsefe tarihlerinin karmaşık felsefe labirentlerinin anlaşılmasının önünde bir imkân değil bilakis bir engel olduğunu söyler. Diğer yandan Gasset’e göre, alışılmış felsefe tarihlerinde, “öğretiler sanki bir doğum tarihi ya da yaşadığı yer bulunmayan ‘meçhul filozof’ tarafından bildirilmişler gibi sunulurlar; adsız, soyut, yalnızca o sözün ya da yazarın öznesi olan ve bu yüzden o söze ya da yazıya hiçbir şey eklemeyen, onu nitelermeyen, belirtmeyen boş bir özne. Alışılmış felsefe tarihinin bir öğretiye yakıştırdığı tarih, aslında tarihçinin şaşırılmamak için ve öğretiler kargaşasını herhangi bir düzene sokmuş olmak için yapıştırdığı etikettir.” Gasset, Platon ve Kant’ı örnek göstererek, somut olarak bir filozofun kendisinden ayrılamayacağını belirtir. Çünkü belli bir felsefeyi tasarımılamış, açıklamış ve yazmış olan belli bir insandır. Ancak Gasset’e göre, felsefeyi/ felsefe tarihini yaşam ve kültür temelinden hareketle kavramanın nedeni, yalnızca filozofun belli bir tarihsel dönemde yaşamasından kaynaklanmaz. Aynı zamanda bizzat düşüncenin kendisinde de belli yaşama ve kültürel duruma tepki olma özelliği mevcuttur: “Bir fikir hep insanın kendi yaşamının belli bir durumu karşısında gösterdiği tepkidir. Demek oluyor ki, bir fikrin gerçeğine, varlığına her yönüyle erişmenin koşulu onu somut bir durumda somut bir tepki olarak ele almaktır. Düşünmek ortamla söyleşmektir.” Bu nedenle Gasset’e göre, “düşünme insanın belli bir ortam karşısında ve belli bir amaçla gerçekleştirdiği *bir eylemdir*. Eğer bir düşünceyi anlamak isterken onu

hazırlamış olan ortamı ve onu esinlemiş olan tasarımı göz ardı edersek, elimizde fikrin yalnızca dağınık ve soyut bir taslağı kalır. Her düşüncenin karşısında etkin rolünü üstlendiği ve işlevini yerine getirdiği etkin bir durum ya da ortam çerçevesinde yer alması kaçınılmazdır." (Gasset, 1998: 113-115)

Gasset, hiçbir "mutlak" anlamın olmadığını belirtir. Çünkü her fikir asıl belirgin anlamını, belli bir işlev ve amaçlar yoluyla kazanmaktadır. Bu ise, bir düşüncenin belli bir ortam karşısında eyleme yönelik niteliği demektir. Yaşam ve ortamın her zaman soyut olduğunu belirten Gasset'e göre, "ne zaman somut durumu önceden baştan kurmuş, fikrin ona bağımlı olarak yerine getirdiği işlevi araştırmışsak, düşünceyi gerçekten anlama şansımız o zaman ortaya çıkar. Buna karşılık, başlangıçta hep sunduğu soyut anlamla ele alırsak, düşünce hep sunduğu soyut anlamla ele alırsak, düşünceyi hep ölü bir düşünce, bir mumya olarak kalacaktır ve içeriği bir mumyanın anıştırdığı insanlık kadar belirsiz olacaktır." İşte bu nedenle Gasset'e göre, alışkanlıkla "felsefe öğretileri diye adlandırdığımız şey, her türlü geçerlikten yoksun bir soyutlamadır." Çünkü öğretiler havada asılı durmazlar. Ona göre, "insan yaşamı her an, bugünümüzde sürüp giden ve etkisini sürdüren bir geçmiş *göz önüne alınınca* ortaya çıkan şeydir. Gerçekliğimizin bu özelliğini adlandırmak için elimizde, "tarihsellik"ten başka sözcük yoktur. Bunun için Gasset, "felsefe öğretilerinin tarih sırasına göre sunulması biçimindeki bir 'felsefe tarihi'ni ne tarih ne de felsefe tarihi olarak görmediğini belirtir. (Gasset, 1998: 116) Gerçek bir felsefe tarihinin ölçütleri konusunda da bazı saptama ve değerlendirmelerde bulunan Gasset'e göre, "önceki bir sonraki düşünceyi nasıl etkilediğini göstermek de, tarih yapıldığına inanmak için yeterli değildir, çünkü bir düşüncenin bugünkü bir düşünceyi etkilediği söylenemez, o düşünce bir insanı etkiler, o insan da o etkiye yeni düşünceyi öne sürerek tepki gösterir." Gasset, ancak insanlardan ve insan topluluklarından söz etmekle, tarihin mümkün olduğunu belirtir: "...felsefe tarihi şimdiye kadar yaptığı gibi, öğretileri insanlardan soyutlayarak başlı başına varmış gibi göstermekten vazgeçmelidir ve onları yine insan yaşamının dinamizmine daldırmalı, bize oradaki amaçsal işlevlerini sergilemelidir." (Gasset, 1998: 117) Belki

de düşüncenin evrensel ve değişmez sabiteleri olarak “birim-düşünceler” (*unit-ideas*) tasarlayıp, hükmü kalmamış bir *history of ideas*’ı düşünceler tarihini artık dikkate almamak gerekiyor. (Lovejoy, 1948: 1-13)

Merkez evrensel olandır, evrensel ise sadece Tanrı katında mümkündür. Zaman ve mekân formları içinde evrensel olmak imkânsızdır. Bu anlamda evrensellik iddiası aslında hiçbir yerde olmama iddiasıdır. Tarihsel olan bir yerde olandır, bir yerden bakandır, yerinde olandır.¹⁵ Evrensel hiçbir yerde olmayandır, tarihsel ise bir yeri ve yurdu olan demektir. Felsefeyi yersiz yurtsuz hale getirmek onu tarihten silmek demektir. Tarihsiz olmak ise en büyük talihsizliktir. Felsefe bir yerde, bir zamanda, bir mekânda yapılır. Haliyle bulunduğu yerin ve zamanın tüm etkilerini üzerinde taşır. Modern dönemde yazılan felsefe tarihleri, işte bu etkileri etkisiz hale getirmenin adı olmuştur. Felsefe onu yapan filozoftan soyutlanmıştır. Bu soyutlanma filozofla felsefesi arasında derin yarıklar meydana getirmektedir. Yarıkların olduğu yerde ise anlama, özümseme ve yorumlamadan ziyade malumat, aktarım ve tartışılmaz bilgiler söz konusudur.

Türkiye’de Felsefe Yapmanın Anlamı

Felsefe hakkında bilgi sahibi olmanın ve felsefe dünyasına girmenin bilindik yollarından birisi de ‘Felsefeye Giriş’ kitapları okumaktır. Pek çok insan felsefeyi, ‘Felsefeye Giriş’ kitaplarından tanımaktadır. Okuduğunuz ‘Felsefeye Giriş’ kitabında örtük veya açık olarak felsefenin neliği, sınırları, problemleri, önemli simaları ve felsefeye düşüncenin mahiyeti hakkında bilgi edinarsınız. Bir bakıma neyin felsefi neyin felsefi olmadığıнын ayırımlarını öğrenirsiniz. Belki de bu sebeplerden olsa gerek bu tür kitaplar insanların felsefe serüvenlerinde belirleyici bir rol oynarlar. Henüz daha işin başında okuduğunuz bu tür metinlerde merkezde üretilen tasavvurların taşradaki insanlara sofistike bir tarzda tasdik ettirilmesi söz konusu olunca artık okuyacağınız

15 Yer ve bir yerden bakmanın anlamı üzerine bu satırlara ilham kaynağı olmuş rahmetli Hüsamettin Arslan hocama müteşekkirim.

diğer felsefe metinleri hakkında merkezin temel paradigmaları hakkında herhangi bir sorgulamaya girişmezsiniz. Bunun için bu tür giriş metinlerinin, telif olması, kendi özgün tarihsel ve toplumsal bağlamına yabancı olmaması, hesabı verilmemiş klişe bilgilerden arındırılmış olması son derece gerekli ve önemlidir. Halbuki; "Cumhuriyet dönemi giriş kitapları nezdinde dünya literatürüne henüz 'Türkçe Felsefeye Giriş Tarzı' denebilecek özgün bir formun ortaya çıkmamış olmasıdır. Giriş kitaplarının üslubuna sinmiş olan telif-tercüme karışımı üslup, Avrupa dillerinden alınan felsefi kavram ve ifadelerin Türkçe karşılıklarıyla ilgili süregelen karmaşa, Arapça/Osmanlıca kavram ve ifadelerin kullanımıyla ilgili tereddütler, analitik felsefe geleneğinin giriş metinlerinde yeteri kadar temsil edilememesi, seçilen konuların tarihsel anlatımların ötesinde 'felsefe problemleri' düzeyinde ele alınamaması, henüz 'filozof girişi' denilebilecek özgün bir örneğin ortaya çıkmaması, nihayet İslam/Osmanlı/Türk felsefe mirasının belirli klişeler haricinde bütünüyle göz ardı edilmesi eleştiri listesine dâhil edilebilecek önemli başlıklar olarak sıralanabilir. İslam/Osmanlı/Türk düşüncesine birinci dönemde yazılan giriş kitaplarında ya hiç değinilmemiş ya da oldukça sınırlı ve belirli kalıplar çerçevesinde kalınarak değinilmiştir. Cumhuriyet döneminde yazılan giriş metinlerinin bin yıllık İslam/Osmanlı/Türk düşüncesinden anladığı Mevlana, Yunus ve Hacıbektaş üçlemesinden ibaret olan paketlenmiş bir tasavvuf/ ahlak öğretisi, biraz daha detaylı metinlerde ise Farabi'nin Devlet Felsefesi, İbn Sina'nın Metafizigi ile Gazzali'nin felsefe karşısındaki eleştirel tutumunun klişe ifadelerle tekrarlanmasından ibarettir" (Arslan, 2011: 96). Felsefeye henüz ilk adımımızı attığınız anda sorgulanmamış ve hesabı verilmemiş bu tür kabullerle işe başlamak ardı sıra pek çok problemi de beraberinde getirecektir. Bu problemlerin en önemlisi ise felsefeyle tanıştığınız ilk anda, felsefe düşünme biçiminin ne olduğuna yönelik ilk standartla tanıştığınızda ve mevcut felsefelerle ilk karşılaşmanızda sizin içinden çıktığınız kültür ve eklemlendiğiniz tarih itibarıyla bu tür bir faaliyete asla müdahil olamayacağınız kabulüdür.

Eğer bu tür metinler bir başka kültürün, düşüncenin sorgulanmadan aktarılması şeklinde gerçekleşirse aşağıdaki sorular kaçınılmaz hale

gelir; “Türkiye’de felsefe ile meşgul olanlar, esasında ne ile uğraşmaktadır? Hangi “zemin” dayanarak bu yaptıklarını yapmaktadır? Türkiye’de felsefe ile meşgul olanların sorun, dert veya kaygıları, bu felsefecilerin kendi asli yönelimlerinden hareketle mi belirlenmiştir; yani bu yönelimlerini belirleyen kendi “zemin”ine, kendi kaynaklarına, temellerine, bu kaynaklara ilişkin en genel anlamda “hayat”a ilişkin sorun dert veya kaygılar, “dışsal bir güç” aracılığıyla mı belirlenmiştir? Türkiye’de akademi içinde veya dışında felsefe ile meşgul olanlar, buldukları coğrafya ve tarih dikkate alındığında, içinde yaşadıkları toplumun temel meseleleriyle bir bağ kurma çabası içindeler midir; veya bu temel meseleleri dikkate alan bir “sorunsallaştırma” çabası içinde midirler, yani Türkiye’de felsefe ile meşgul olanların bu “bağ kurma çabası” üzerinden söyleyecekleri bir “söz” var mıdır? Eğer öyleyse bu bağ ve “sorunsallaştırmayı” hangi “zemin”de kurmak gayreti içindedirler?” (Gözkan, 2016: 31-32) Gözkan’ı soruları hem felsefenin nasıl bir faaliyet olduğuna yönelik hem de felsefe yapmanın anlamına yönelik bir arayış olduğu kadar şimdi ve burada felsefe yapmanın neye tekabül ettiğine veya etmesi gerektiğine yönelik de ciddi bir sorgulamadır. Bu sorgulamanın ve arayışın niçin yapılması gerektiği ise belki de Sibel Arkonaç’ın farklı bir bağlamdaki itirazları ile anlaşılabilir.

Felsefede ve düşüncede otantik ve yerli bilgi ve ürünlerin önemine ısrarla vurgu yapan Arkonaç, psikoloji bilimi örneğinden hareketle psikolojinin teorik problemleri ve kavramları karşısında müteyakkız ve münekkidane olunması gerektiğini ifade eder. Ancak ona göre hem düşünce dünyamızda hem de özellikle psikoloji bilimi bağlamında henüz böyle bir bilincin olmadığını şöyle dile getirir: “Eğer bugün biz, geçirdiği dönüşümlerin üst üste gelen yansımalarında (reflections) kendi kültürümüzün felsefi ifadeleri üzerinde düşünebiliyor olsaydık; sosyal araştırmacılar olarak gerçeklik, özne, öteki, fail ve benzeri kavramlar hakkında bugünden çok daha öte noktada, çok farklı zeminlerde kendimizi ve bilgimizi tartışıyor olabilirdik. En önemlisi kendi yerli anlamalarımızı Batılı anlamalarla, hem kendi meslektaşlarımızla hem de Batılı meslektaşlarımızla, farklı açılardan ama mutlaka daha zengin ve de eşit ilişkilerde tartışıyor olabilirdik. Tartışmanın kendisi de doğu ile

Batının etkileşmekte ve birbirini dönüştürmekte olan iki farklı dünyası ve insan tasarımı üzerine olurdu." (Arkonaç, 2011: 484-485; Arkonaç, 2004: 249-274) Arkonaç'ın ifadeleri her ne kadar psikoloji özelinde dile getirilmiş olsa da aslında hem sosyal bilimlerin hem de felsefenin anlamlı bir şekilde sürdürülmesinin imkânına yönelik hayati önem taşıyan ifadelerdir.¹⁶

Bu durumun özellikle felsefe ve düşünce dünyamızda bir takım olumsuz sonuçları olmuştur. Zira bir düşünme şekli olarak felsefeyi içinden çıktığı kültürün ve zamanın ifadesi olarak düşünebiliriz. Mesela adına Kıta Avrupası dediğimiz felsefi mahfilin içinden çıktığı kültürel ve düşünsel atmosferle sıkı sıkıya bağlantısı vardır. İşte tam da bunun içindir ki adına İslam düşüncesi dediğimiz felsefi kültürün ve atmosferin de bizlere bir hitabı olmalıdır. Ancak otantik ve özgün felsefi kavramlarımızı yeteri kadar bilmediğimiz için bu kavramların Batı düşüncesinin gelişme çizgisinden takip ettiğimizin de yeteri kadar farkında değiliz. Açıkçası; "...kullandığımız epistemolojinin ürettiği bilginin, Batılı felsefe içindeki argümantasyonu olduğunun farkında değiliz. Bu kavramların

16 Aslında hem sosyal bilimlerinde hem de felsefede ya da psikolojide bir başka kültürde üretilmiş bilgilerin öğrenilmesi, ancak kendi meselelerimizle ilişkilendirilerek anlamak demektir, bu ise onu bir bakıma kendi evimize almak demektir. Kendi evimize almak ise "ev" ifadesine Grekçedeki kökleri ile bakacak olursak bambaşka bir anlam kazanmaktadır: "*Oikos*, ev, hane, barınak, mesken, ikametgâh anlamına gelen Grekçe bir sözcüktür. *Oikefösis*'in ise kendine alma, kendine mal etme, kendini sevme anlamları vardır. Evine ve hanesine alma, bağrına basma, kendine mal etme, özümseme anlamında başkaları ile olan ilişkimizi ve iletişimimizi de belirler. (Bkz. Peters, 1976: 140). Eve alma, özümsemedir. Özümsemede eve alınanın eve benzetilmesi, eve katılması ve eve ait kılınması söz konusudur. Ama yalnız bu değildir: eve alırken, ona yer açılması, yeni geleni alacak şekilde evin yeniden tanzim edilmesi de söz konusudur. Eve ait kılınan artık evin dışında değil, içindedir; evdendir. O, kendi yabancılığı ile hanenin içine gelir. Bu gelişle hanenin anlam alanını, duyuş ve düşünüş tarzını da genişletir. Bir kültürün başka bir kültürle, bir dilin başka bir dille, bir ailenin başka bir aile ile temasında bir tür "karşılıklı özümseme" ve eve ait kılma durumu söz konusudur." (Taşdelen: 2015: 259) Arapçada ise içinde *sükûn* bulunan yer olması münasebetiyle eve "*mesken*"; boğazlanan hayvanın hareketini ortadan kaldırdığı için bıçağa "*sikkîn*"; hiçbir şeyi olmadığı için hareket imkânından yoksun olana "*miskîn*" tabirleri kullanılmaktadır. Bizim dışımızda üretilen bilgileri kendi evimize almanın şartı onlarla sükûn bulmaktır. Sükûn bulamıyorsak o zaman o bilgiler *sikkîn* biz de *miskîn* hale geliriz ki vakıa da bundan çok farklı değil gibi.

bu coğrafyanın bilgi/anlama evreni içinde nasıl ele alındığını kendimize sormuyoruz bile. Aksine, mutlak bir kabul olduğundan hiç şüphemiz yok. Bu sebeple sözgelimi gerçeklik kavramlaştırmasını ister modernist ister postmodernist olsun Batılı dil üzerinden ele alarak özne/benlik/kimlik kurulumlarını anlamaya çalışıyoruz. Hâlbuki kendi bilgi evrenimize biraz aşinalık bize, gerçeklik bilgisinin kişi için Batılı bireyin aksine verili bir bilgi olduğunu gösterecektir.” (Arkonaç: 2011, 486)

Dil, varolan insani varoluşumuzu sadece pasif bir fotoğraf gibi resmetmez. Elbette, her kültür ve topluluğun, yaşamı algılayışı onların kendi dillerinde gizlidir. Fakat dilin asli işlevi, yalnızca bu yaşamı yansıtmak değildir. Belki de, her topluluğa şekil veren onların kendi dilleridir. Böyle olmasaydı, pek çok millet için, dil devriminin yapılması çok fazla problem teşkil etmeyebilirdi. Çünkü temsil edilecek olan şeyi, bu formda değil de, bir başka formda ifade etmek ciddi sıkıntı yaratmayabilirdi. Ancak, benimsenen yeni form, neş’et ettiği kaynağın anlam dünyasını sürekli taşıyarak bir tahakküm talep etmektedir. Hatta böylece, yavaş yavaş o topluluğun mazisinden de bağlar koparılmaktadır. Bu durum mesela din felsefesi örneğinden şöyle resmedilmektedir: “Ülkemizde icra olunan din felsefesi faaliyetinin, gerek ele alınan problemler ve bunlara ilişkin tartışmalar ile tüm bunların arkaplanında yatan varoluşsal kaygılar ve gerekse bu problem ve tartışmaların ele alınış biçimini ifade eden felsefe yapmak tarzı bakımından büyük ölçüde Batı kültüründen aktarma yapmak suretiyle gerçekleştirilen bir faaliyet olduğunu belirtebiliriz. Sözü edilen Batı kültürü ise, gerek Yahudi-Hristiyan geleneğine dayanan dini kaynağı ve gerekse günümüzdeki seküler yapısı itibarıyla bizim öz kültür dünyamız ve benliğimize önemli ölçüde yabancı olan bir kültürdür. İşte böyle yabancı bir kültürün aslında pek de bize ait olmayan problem ve tartışmalarının salt entelektüel bir uğraş olarak dahi olsa sıkça gündeme getirilip incelenmesi ve irdenlenmesi, çoğu zaman bize nispetle sözde problem ve tartışmalardan ibaret olan bu meselelerin zamanla özümseyip sindirilmesine ve bizim gerçek meselelerimiz haline gelmesine yol açmıştır. Böylece başlangıçta suni bir zihin egzersizi olarak dünyamıza giren ve önce varoluşumuzun pratik boyutunu ve daha sonra da teorik ve düşünsel, hatta inançsal boyutunu

işgal eden bu değişim ve başkalaşım, yavaş yavaş kültürel kişilik ve benliğimizin tümüne yayılmakta ve sonuçta onun yabancılaşmasına neden olmaktadır. Bundan daha vahim olanı ise faaliyeti icra eden bizlerin çoğu zaman bu yabancılaşmanın farkında bile olmayıp, ciddiyet ve hatta zevkle faaliyetimize devam ediyor olmamızdır. Şu halde denebilir ki, mevcut haliyle Türkiye'deki din felsefesi faaliyeti, farkında olmaksızın zevkle gerçekleştirilen bir kültürel *harakiri* faaliyetinin bir parçası görünümündedir". (Ertürk, 2012: 89-90)

Bunun içindir ki, R. Rorty, "Fransız Devrimi'nden bu yana politik ütopyacıların sezdikleri şey..., *dilleri ve öbür toplumsal pratikleri değiştirmenin daha önce asla varolmamış bir türde insanlar türetebileceğiydi*", (Rorty, 1995: 30) der. Demek ki, dilin dönüştürücü ve oluşturucu özelliğini, dil devrimlerinde test etmek mümkündür. Zira dil devrimi sayesinde yeni bir toplum projesi hedeflenmektedir. Yeni yapılanmanın yolunun da dilden geçeceği düşünülmektedir. Dil sayesinde, toplumun sembolik formundan algı biçimine, davranışından eylemine varıncaya kadar geniş bir yelpazeye hükmetmek ve toplumu bu sayede değiştirmek mümkün olmaktadır. Bunun için olmalı ki, modernizm projesinin ikame edilmesi için nesnel ve temsili bir dil görüşü benimsenmeye çalışıldı. Öte yandan Kutsal Kitap'lı dinlerde Tanrı'nın, her bir kavme yeni sözle/kelamla seslenmesi, yeni bir toplumun inşa edilip dönüştürüleceğini ima eder. (Çınar, 2007: 196-197)

Bu durumda felsefi etkinlikte dili yalnızca bir araç olarak düşünmek yanıltıcıdır. Dil ile bütünleşmiş bulunan kavramsal örgü felsefenin bizzat kendisini oluşturur. Dil, felsefeyi sadece taşımaz, felsefe ancak dille ve dilde vardır. (Gürsoy, 2006: 68) Yani felsefe belli bir dilin içinde gelişir. Dil, bireyin düşünme, duyma ve kavramasını derinden biçimlendirir. Dil, bir kültür olayıdır ve kültür alanında bulunur. Diğer bir deyişle insan için belli bir dil örgüsünün içinde yer almak, o dilin formuyla oluşturulmuş bir kültürün içinde yer almak anlamına gelir. Bir kültürün felsefesini okumak ise; "Bir metne yaklaşan okur, belli bir okuma birikimi, bir toplumsal kültürel bakış, bir inançlar beklentiler yumağı ile yaklaşır. Bu birikimden kaynaklanan bir ön anlamayı da

birlikte getirir. Gerçekte her okurun bir metni anlaması, kendi dünya yaşantısının, bilinç deneyinin boyutlarıyla, özellikle de dil yetisiyle doğru orantılıdır. Böylece, her yorumlama edimi biraz da kendi benliğimizin yorumlanmasıdır. İşte bu anlamda okumak, yorumlamak, dil bilgisel, çizgisel, salt parçalara yönelik bir etkinlik değil, metnin önü ardı, yüzeyi derini, içerdiği değişik bakış açıları, değişik anlam tabakaları kapsamında bir gezi, bir çabalama, bir uğraştır.” (Göktürk, 1998:108-109) Kültür, oluş halindeki bir süreçtir. Donmuş bir formlar şemasının kendisini gerçekleştirdiği bir yer olmayıp, özgür yaratmaların dünyasıdır. Başka bir deyişle kültür, bir anlamlar sistemi, anlamlar dokusudur. (Gökberk, 2008: 66-68) Bu anlamlı doku bütünlüğü içerisindeki öğelerden biri de felsefedir. Felsefe, içinde yeşerdiği kültürün ahlakı, sanatı, dünya görüşü, dili gibi diğer öğeleriyle ilişki içerisinde olmakla beraber, bu anlamlı doku bütünlüğünün yani kültürel ortamın nihai noktada bir bilinci olma özelliğine de sahip olacaktır.

Felsefede taşralar üretmek istemiyorsak, merkezin sözde evrenselliğinin kurma mekanizmalarını çözümlemek zorundayız. Bize göre bu merkezin sözde evrenselliğinin kurma mekanizmasının en önemli saç ayaklarından birisi; belli türde felsefe yapma tarzı ile o tarzın yapılış koşullarını birbirinden ayırt etmek (sanki merkezi taşradan kurtarma girişimi gibi) bu sayede tarihten, topraktan bağımsız her zaman ve herkes için tümel hakikatler icad edip bunları tüm taşralara buyurmaktır. Harun Anay, Batı Felsefesinin Türkiye’de alımlanmasına yönelik bibliyografik soruşturmalarında “Batı Felsefesi” ile Türkiye’deki felsefi çalışmalar arasındaki yüz elli yıllık tarihsel ortaklık ile ortaya çıkan ontolojik, epistemolojik, kültürel mesafenin nedenlerini araştırır. Anay’ın bu bağlamda sorduğu bazı sorular Batı felsefesi ile “taşraları” arasındaki ilişkisizlikleri de anlamaya yardımcı olmaktadır: “Yaklaşık yüz elli yıldır tanımaya çalışmamıza ve bu sürenin önemli bir kısmında resmi felsefe olmasına rağmen Batı düşüncesini bugün yeteri kadar tanıyor muyuz; bu öğrencilik dönemi daha ne kadar devam edecek? Son yüz elli yıldır Batı felsefesiyle olan ilişkimiz çoğunlukla tanımak ve öğrenmek şeklinde cereyan ettiğine göre bir anlamda çalışmalarımızın çoğu Batı felsefesi tarihiyle ilgili demektir. Bu durumda, Batı felsefesi tarihi konusunda ne

kadar iddia sahibiyiz? Yüz elli yıldır Batı felsefesi alanında ortaya koyduğumuz çalışmaların dünya literatürüne katkısı nedir? (...) Batı felsefesini yegane felsefe kabul etmek ne kadar doğrudur? Başka bir geleneğin ürünü olan felsefi unsurları okumak ve öğrenmekle o geleneğin içine girip felsefi üretimde bulunmak mümkün müdür? Batı felsefecilerimizde hâkim olan gelenek kopukluğunun felsefe ve düşünce üretimindeki olumlu ve olumsuz katkıları nelerdir? Türkiye’de etkili olan pozitivizm, materyalizm, darvinizm vb. akımlar Batı ülkelerinin düşünce gelenekleri içinde şüphesiz anlamlı ve belirli bir geleneği devam ettirmektedir. Benzer bir geleneği olmayan konu ve sorunların ülkemizde de tartışmaya açılmasının bize faydası nedir; bu akımların ülkemizin düşünce hayatına katkıları nelerdir? Din-felsefe ilişkisini, olumsuz bir şekilde ele alıp pozitivist ve aydınlanmacı bir felsefe, din, medeniyet, toplum ve insan anlayışını Türk toplumuna yegâne felsefe anlayışı olarak sunarak felsefenin böyle olduğu ve bundan sonra da böyle olacağını iddia etmek ne kadar doğru bir yaklaşımdır; bu görüşleri savunurken daha başlangıçta dogmatik bir tavır sergilenmiş olmuyor mu; bu görüşlerin pratikteki neticelerini dikkate aldığımızda çoğunluğu geleneğine bağlı ve Müslüman olan bir ülkede bu geleneği tahrib etmeye çalışan bir felsefenin yerleşme şansı nedir; son yüz elli yıllık tarihimizde sık sık şahit olduğumuz tepeden inme ve elitist düşünce, yönetim ve sosyal siyasetlerin temellerinin böyle bir felsefeye dayandığını söyleyebilir miyiz? (...) (Anay, 1998: 134-136) Anay’ın soruları bir bakıma Direk’in cevaplarıyla örtüşmektedir: “Geçen yüzyılın Türk felsefecileri felsefeyi içinde tüm farklılıkların eridiği nötr, evrensel ve akılsal bir söylem olarak kavradılar. Dünyada geçerli olan bir felsefe kavrayışını paylaştılar. Bu kavrayış onları felsefi söylemleri içinde buradan kaynaklanana bastırmaya, sansürlemeye itti. Burası hakkında olabildiğince açıkça konuşmak istedikleri zaman felsefe kitabı saymadıkları kitaplar çıkardılar. Türk kültürü ile felsefeyi birleştirmelerine felsefe anlayışları izin vermedi. Onlar için hayal bile edilemezdi bu. Felsefeye kültürel farklılığı sokmak demek, aşkın olanı ampirik dünyaya bağlamak, zamana ve mekana tâbi kılmak demek olacaktı.” (Direk, 2003: 21) Kültürel farklılık ikliminden en fazla etkilenen felsefenin adeta kültürden ve tarihten

arındırma işlemene maruz bırakılması felsefeyi nötr, evrensel ve saf akılsal bir söylem olarak kavrayışı da kolaylaştırıyordu. Böylesi bir felsefe anlayışı ile Türk kültürünün imtızacı başka kültürlerin insanlarından önce bizzat Türk kültüründeki felsefeciler için imkânsız görülecekti. Vakıa da tam da böyle oldu, dışarıdan ithal edilen felsefeler bu toprakların kültürü ile bir türlü eleştirel bir diyaloga giremedi. Ayrık ve yabancı birer unsur olarak bir grup felsefecinin kendileri ile oyalandıkları oyuncakları haline geldi. Hâlbuki tam tersi de olabilirdi. Farklı coğrafyalarda ve kültürde üretilen felsefeler ile kendi kültürümüz arasında aşâğılık ve eziklik hissetmeksizin yaratıcı ve eleştirel diyaloglar kurabilirdik. Başka diyarların felsefeleri ile kendi felsefemizin yeni imkânlarını keşfe çıkabilirdik. O zaman belki de Direk eleştirdiği “Burası hakkında olabildiğince açıkça konuşmak istedikleri zaman felsefe kitabı saymadıkları kitaplar” yazmaktan kurtulabilirdik.¹⁷

Avrupa’yı Taşralaştırmak: Merkez ve Taşra, Biz ve Ötekiler mi?

Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi adlı kitabında Brian Fay, toplumsal yaşamın temel birimlerinin kapalı-devre özde bağımsız ve ayrı varlıklar olduğu tezine hücrecilik (atomizm) adını verir. Buna göre her birimiz – bunu her toplum, kültür, medeniyet, dünya görüşü diye de anlayabiliriz- sadece kendimize açık olan eşsiz bilinç durumlarını yaşıyoruz. Bundan dolayı bir mahremiyet duvarı bizi birbirimizden ayırıyor. Dahası, her

17 Felsefede kişisel tecrübelerin anlamı bağlamında burada tanıklık ettiğim bir hadiseden bahsetmek istiyorum. Üniversitemize il dışından bir üniversiteden doktorasında Nietzsche çalışmış bir arkadaşımız Nietzsche hakkında bir sunum yapmak üzerine gelmişti. Sunum Nietzsche’nin temel kavramlarına yönelik başarılı bir şekilde gerçekleşti. Sunum bittikten sonra konuşmacıya Nietzsche’nin vefatından on yıl kadar sonra metinlerinin Osmanlıcaya tercüme edildiğini ve geç dönem Osmanlı entelektüellerinin Nietzsche’nin temel kavramlarına yönelik kendi zaviyelerinden yorum ve eleştiride bulduklarını bu yorum ve eleştirileri nasıl değerlendirdiğini sordum. Arkadaşımız bu konular hakkında herhangi bir bilgisinin olmadığını söyledi. Aslında bu tip hadiseler tikel bir istisna olmaktan ziyade tüm bir felsefe yapma faaliyetimize sinmiş genel bir alışkanlıktı. Batı dünyasındaki herhangi bir filozofu buraya getiremiyorduk. Bu filozofla bizden öncekilerin karşılaşmalarında neler tecrübe ettiğini de bilmiyorduk. Kaldı ki, geçmiş dediğimiz hadise en fazla doksan yıl olarak görülüyordu.

birimiz, kendi içinde inançları ve arzuları temelinde eylemlerini yönlendirme gücünü barındıran eşsiz kişilikleriz. Zira her insan öteki benliklerden ayrı bir benliktir. (Fay, 2001: 50)

Batı'nın benlik algısının Doğu üzerinden inşa edilmesi olarak ortaya çıkan oryantalizm ve dayandığı varsayıma göre; tarihi yönlendiren bir öznenin varoluşudur. Tarih bu özne etrafında oluşmaktadır. Buna karşılık ise değişmeye direnen bir Doğu vardır. Oryantalist olmamakla birlikte siyaset felsefecisi olan Johann Galtung bu özne üzerinde durmuştur. 1985'te yazdığı bir makalede bir kavramsallaştırma geliştirdi: *Homo Occidentalis*. Bu kavram oryantalizmin tam karşılığıdır. Galtung'a göre Batı ve özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dünyanın merkezini oluşturur. Diğer bütün bölgeler bu ana bölgenin çevresini (periferisini) meydana getirir. Yani bir merkez var bir de periferi vardır. Merkezdeki bu özneler periferiyi şekillendirme imkânına sahiptirler. Bununla birlikte *Homo Occidentalis* şuna inanır: Bir grup insan diğerlerine göre daha üstündür. Bazı insanlar diğerlerine göre daha eşittir. (Davutoğlu, 2003: 31)

Oryantalizm, Batı'nın özne konumunda yer aldığı ve Batı dışındaki toplumların özne-nesne ilişkisi bağlamında fail olmaktan uzaklaştırıldığı bir kurguya tekabül eder. Batı-dışı toplumların nesneleştirilmesi; rasyonalite, modernlik ve ilerlemenin içsel dinamiklerinden yoksun bir öteki, diğeri, başka söylemi ile sonuçlanmıştır. Ayrıca bu sonuç, Batı dışındaki toplumların biriciklik, farklılık ve özgünlüklerini dikkate almamayı da içinde barındırmaktadır. Farklı olan unsurlar, modernleşmeci paradigmanın temelindeki nesneleştirme ile nicel derecelendirme sürecine tabi tutularak; farklılıklar gerilik, ilkelik ve gelişmemişliğin birer göstergesine dönüştürülür. Farklılıklar asla nitel olarak kurgulanmaz. Said'in Batı-dışı olanın Batılı ve modern olana içsel olduğunu belirginleştirmesi ve farklı olanın tarihsel, söylemsel olarak kurgulandığının altını çizmesi, oryantalizm çalışmalarında önemli bir adımı oluşturur. Avrupa, Doğu olarak tanımladığı bir kimlik ekseninden kendini kurguladığı için, Doğu-Batı karşıtı bir düzlemde söylemsel olarak üretilmiştir (Said, 1999). Biz ve ötekiler algısının merkez ve taşra üzerinden inşa

edilmesi aynı zamanda kültürel farklılığının düzleştirilmesi ve birbirine eşitlenerek yok olmalarına neden olacaktır. Aynı şekilde hiyerarşik değer algısından bağımsız farklılık varsa o zaman orada biricik, yegâne ve zorunlu olarak diğerlerden üstün bir düşünce biçiminden söz edemeyiz.

Biz ve ötekiler arasındaki ayrım Avrupamerkezciliğin eleştirisi, Batı teleolojisine dayalı bir tarih anlayışının reddine dayanırken, bir yandan da haması bir zaafa düşerek “yerliliğin/yerlici”liğin yüceltilmesi ile sonuçlanma tehlikesi taşımaktadır. Bu tehlikeye dikkate çeken Dipesh Chakrabarty (2012), Hans-Georg Gadamer’in 1914’den bu yana¹⁸ Avrupa’nın taşralaştırıldığı ifadesinden mülhem, Avrupa dışı bir tarih, kültür, hatta modernite sürecinin varlığını hatırlatıyor. Bu hatırlatma ile mezkûr tarih ve kültürlere yönelik, Avrupa’nın düşünsel anlayışı ile temellenen tarihselci ve kategorik kavramlardan bağımsız bir okuma yapmanın mümkün olmadığını da belirtiyor. Bundan dolayı Avrupa’yı taşralaştırma (*provincializing*) lüzumuna yaptığı vurgu, Avrupa’yı inkâr ya da terk çağrısı anlamına gelmemektedir. Bu minvalde “Avrupa’yı taşralaştırmak” ifadesi, tikel düşünsel ve tarihsel geleneklerin, evrensel bir kabul hâline gelerek toplumları açıklamada kullanılamayacağını bir sonucu olarak görülüyor.

Taşrada Felsefe Yapmanın İmkânı: Geo-felsefe ve Etno-Felsefe

Kültürlerarası Felsefe adlı çalışmasında Batı evrenselliğinin kolonyal sonrası durumunu post-kolonyal¹⁹ kavramsallaştırması olarak ifade eden Franz Wimmer, Batı evrenselliğinden kopuş/çıkış yolları teklif eder. En önemli çözümü ise post-kolonyal durumda Batı evrenselliğine karşı felsefe, etno-felsefe olarak Batı hegemonyasından kurtulabilir, şeklindedir. Çünkü etno-felsefe bize somut, tarihsel bir bağlamın dışında felsefe yapmanın mümkün olmadığını söyler. Etno-felsefenin, monokültürel

18 “Europe... since 1914 has become provincialized,... only the natural sciences are able to call forth a quick international echo. Avrupa... aslında 1914 sonrasında taşralaştı... artık yalnızca doğa bilimleri uluslararası bir yankıyı hızla oluşturabiliyor.” (Gadamer, 1977)

19 Bu kavramsallaştırmanın anlam bağlamı için bkz. Spivak, 1999; Schulze, 2002: 289-305; Mishra, 2005: 375-402; Mutman, 2010: 117-126)

bir görüşün hegemonyasına karşı, yani Batı geleneğinin evrensellik iddiasına karşı bağımsızlıkçı bir tepkidir. Zira Batı felsefesinin ciddi bir alternatifi bulunmadığı çoğunlukla herhangi bir temellendirme yapmaksızın dogmatik bir önkabul olarak karşımıza çıkar. Etno-felsefeye yönelişte Batılı hegemonya iddialarına karşı bir tepkiden daha fazlası vardır. Etno-felsefeyi fikirleri, kavramları, teorileri, değer algıları ve diğer şeyler gibi yalnızca belirli bir etnik geleneğin temelinde geçerli ve bu yüzden belirli geleneğe göre yaşayan insanlar için bağlayıcı bir felsefe olarak anlamamak gerekir. (Wimmer, 2009: 34, 35) O halde etno-felsefeyi nasıl anlamak gerekir sorusu ortaya çıkar. Wimmer'in yukarıdaki ifadelerine bakacak olursak bu sorunun cevabı da bir bakıma ortaya çıkar. Aslında etno-felsefe monokültürel bir görüşün hegemonyasına karşı kendi kültürü ve benliğini arayış sürecidir. Zira insanın benim diyebilmesi için başka kültürlerle karşılaşması gerekir. Ancak başka kültürler sizin kültürünüzü etkisiz hale getirmeye çalışıyorsa, kültürsüz ve düşüncesiz hale getirmeye çalışıyorsa orada sizin benim diyebilmeniz mümkün değildir. Kendi kalarak ve kendinin ne olduğunun bilince olarak başka kültürlerle bir araya gelebilirsiniz ancak. Kendi kalarak başka kültürlerle bir araya gelebiliyorsanız, felsefe yapma tarzınızı kendinizden yola çıkarak inşa ediyorsanız, etno-felsefe yapabiliyorsunuz demektir. Kendi etno-felsefenizin monolojik dünyasına hapsolarak felsefe yapma etno-felsefe değil, kendi monokültürünüzün hegemonyasını inşa etmek anlamına gelir.

Diğer bir kavram olan geo-felsefe açısından meseleye bakarsak toprak ve düşünce arasındaki ilişkinin mitolojik kökleriyle başlamak durumundayız. Tanrılar tarafından yaratılan ilk tür 'altın tür'dür. Bunlar tanrılara benzer bir şekilde işsiz güçsüz ve endişesiz bir şekilde varbulunan varlıklardır. Ölümsüz olan ikinci tür 'gümüş'ten yaratılmıştır. Baba Zeus'un yarattığı üçüncü tür olan insan ise topraktan yaratılmıştır. Yunan mitolojisinin bu sınıflandırması, toprak ve onun üzerine inşa edilenler üzerine düşünmenin nasıl başladığına dair -en azından Batı dünyası çerçevesinde- ipuçları vermektedir. Üçüncü türün topraktan yaratılması ve toprak üzerine yaşamaya mecbur edilmesi, üzerinde bulunduğu 'yer'i tanımaya zorlanması anlamına gelebileceği gibi,

veryüzünde her insanî girişimi belirli bir çerçevede anlamlı kılabilecek ön-bilgileri veya anlam çerçevelerini elde tutma zorunluluğunu da öne çıkarır. (Pala, 2006: 197) Başka bir ifadeyle, mesele Platon'un *Timaios* diyalogunda bahsettiği ben ve öteki arasındaki ilişkiye ilave ettiği bir kavram olan *Khora* bağlamında anlatılacak olursa, birinin (ben, varlık, akıl, bilgi, birinci tür vb.) ötekiyle (başka, oluş, duyular, kanı, ikinci vb.) ilişkisi daima ilişkinin kendisinde kurulacağı üçüncü türü gerektirir ki, bu da mekân/toprak fikri üzerinden temellendirilebilir. (Hafız, 2016:176-191)

Felsefe yapmayı yurt ve toprak ilişkilendiren Deleuze-Guattari ikilisi toprak ve felsefe arasındaki ilişki meselesini felsefe tarihinin meşhur simalarıyla hesaplaşarak dile getirir. Ona göre saf anlamıyla özne ve nesne, düşünce hakkında yetersiz bir değerlendirme yapmamıza yol açıyorlar. Çünkü düşünmek, ne bir özne ile bir nesne arasında bir bağ, ne de birinin öteki çevresinde yaptığı bir çevrimdir. Düşünmek aslında ve çoğu durumda toprakla yurtluğun ilişkisi içinde gerçekleşir. Mesela Kant, sanıldığı kadar nesne ve özne kategorileri içine hapsolmuş değildi, zira onun kopernikusgil çevrim düşüncesi, düşünceyi doğrudan doğruya toprakla ilişkiye sokar. Kendi ufku ile, kendi tarihselliği ile toprak üzerinden kurduğu bir ilişkidir söz konusu olan. Bu anlamda Husserl, düşünce için, devinmediği ama dinginlik olarak da kalmadığı ölçüde toprağa benzeyen, kökensel sezgi gibi bir zemini zorunlu kılar. Buna rağmen ve tabii ki bununla birlikte toprağın, durmamacasına bir yurtsuzlaştırma devinimi içinde olduğunu, hemen oracıkta gerçekleştirdiği bu devinimle her türlü yurtluğu aştığını da görülebilir. Zira toprak yurtsuzlaştırıcı ve yurtsuzlaştırılmış olandır. Kendisi de, kitleler halinde yurtluklarını terk edenlerin, suyun dibinde sıra halinde yürüyüşe geçen ıstakozların, semâvi bir kaçış çizgisi boyunca at koşturan hacıların veya şövalyelerin devinimine karışır gider. *Toprak başka öğeler arasından bir öğe değildir*, tüm öğeleri bir ve aynı kucaklayış içinde toplar, ama yurtluğu yurtsuzlaştırmak üzere kâh birinden kâh ötekinden yararlanır. Yurtsuzlaştırma devinimleri bir öte'ye doğru açılan yurtluklardan ve yeniden yurtlandırma işlemleri de yurtlukları yeniden dağıtan topraktan ayrı tutulamaz. Yurtluk ve toprak, iki ayırdedilmezlik

bölgesi olan yurtsuzlaştırma (yurtluktan toprağa) ve yeniden-yurtlandırma (topraktan yurtluğa) ile birlikte, iki bileştiricidir. Birincinin hangisi olduğunu söylemek mümkün değildir. Yunanistan'ın hangi bağlamda filozofun yurtluğu ya da felsefenin toprağı olduğu sorulacaktır. (Deleuze-Guattari, 2004: 80) Deleuze-Guattari ikilisinin soruları felsefe yapmanın doğası keşfedildikçe daha da önemli hale gelecektir. Çünkü "felsefe yapmak, bir yeri olmaktır, bir yerde olmaktır. Felsefe hep bu yerden, bu konumdan görünür bize. Varlıktaki felsefi ve dilsel yapı, varoluş alanındaki bir kumaş gibi dokunulmuş anlam, ancak bu bakış açısından açık ve anlaşılır görünür." (Taşdelen, 2015: 225) Bir yerden felsefe yapamayanlar bir yeri, yani bir meselesi, mevzusu ve mevziisi olmayanlardır. (Fazlıoğlu, 2015: 67) Meselesizlik, mesuliyetsizliği beraberinde getirir, bu ise yerli imkânlardan yararlanmanın önündeki engellerden biridir. İlk önce meselemiz olmalı, mesuliyetimiz olmalı. Felsefe kendi meselelerimizle, kendi mesuliyetimizle ilişkilendirilebilmeli. Ancak o zaman felsefe, yerliliğin potansiyelini harekete geçirebilir, bizim felsefemiz olabilir. (Taşdelen, 2015: 225) "Bu konu beni hangi bağlamda, hangi açıdan ilgilendiriyor?" diye sormak, "benim yerim neresidir" diye sormaktır ve bu üzerine çalıştığım felsefenin bendeki karşılığını, anlamını oluşturur. Kendi dünyamda, kendisine bir karşılık bulamadığım bir felsefe ile ilgilenmek beni yaratıcı kılmaz. İçimizdeki potansiyel ancak kendi sorunumuz ve sorunlarımız karşısında kımıldar yerinden. Üzerinde durduğu zeminin ne olduğu sorusuna herkes cevap aramak, bu soruyu ciddiye almak zorundadır" (Taşdelen, 2015: 225-226). Bu sorunun ciddiye alınmamasının çok ağır bedelleri olacaktır. En başta gelen bedeli ise kendini unutmak, nerede olduğunu bilmemektir. Nerede olduğunu bilmeyen nereye gideceğini de bilemez.

Heidegger felsefenin ağacının yeşerdiği toprağın Grek kökenine sahip olduğunu söyler: "Felsefe' adı, eğer onu gerçekten iştir ve işittiğimiz üzerine düşünürsek, bizi felsefenin Grek kökeninin tarihine çağırır. [φιλοσοφία (Philosophia)] sözcüğü adetâ bizim kendi tarihimizin doğum belgesinde yazılıdır; dahası şöyle de söyleyebiliriz: Dünya tarihinde, atom çağı diye adlandırılan şimdiki dönemin doğum belgesinde de yazılıdır. Bu nedenle, 'nedir bu felsefe denilen?' sorusunu, ancak Grek

düşüncesiyle bir sohbe koyulduğumuz takdirde sorabiliriz.” (Heidegger, 1990: 14) Ancak Heidegger felsefenin Grek kökenine sahip olmasını ifade ederken felsefenin evrenselliğine ve mutlak tartışılmazlığına gönderme yapmaz bilakis felsefenin bir yurdunun, toprağının dahası tarihselliğinin olduğunu gösterir. Felsefenin toprağı Grek’tir. Greklerin düşünme biçimi felsefedir.

Hâsıl-ı Kelam

Merkez-taşra ilişkileri bağlamında sorunsallaştırdığımız Batı felsefesi aslında hiyerarşik ve değer-bağımlı anlayışın ötesinde sadece kendinde bir olgudur. Bizim gibi veya diğerleri gibi. Kendisini merkeze yerleştirmesiyle başlayan anormal ve sancılı sürecin en katlanılmaz olanı ise kendisine karşı taşrada uyandırdığı, taşralıktan utanma mekanizmasıdır. Biz bu çalışmamızda da merkeze karşı aşk-nefret ilişkisinden kendine karşı utanmaya evrilen süreci belli kavramsallaştırmalar ve olgular üzerinden biraz daha yakından analiz etmek, hiç olmazsa yaşadığımız durumu biraz daha anlaşılabilir kılmaya çalıştık. Bundan sonrası ise utanmadan uyanmaya geçmenin yollarını aramaktır. Ömer Naci Soykan kendimiz olabilmek için bu sürecin dışında bir yerlerde konumlanmamız gerektiğini belirtirken kendi tecrübesinden hareketle şunları belirtir: “Kendi felsefemizi yapmak için bile ülkemiz dışında, özellikle felsefe geleneğinin öteden beri sürdürüldüğü ülkelerdeki felsefenin durumuna bakmak, bu bakışla edindiğimiz kazanımlarla kendi dil-kültür değerlerimizi sürekli olarak yeniden biçimlemek gereğı vardır: *Ama eninde sonunda biz, kendi hayatımızın felsefesini yapacağız*. Öte yandan biz, kendimizi Batıdaki bazı felsefe merkezlerine endekslemekle onların dikkatini çekeceğimizi sanmak yerine, *kendi yarattığımız felsefenin başkalarınca da dikkate değer olmasına çaba göstermekle* ancak onlardan beklediğimiz ilgiyi bulabileceğimizi bilmeliyiz.” (Soykan, 2003:)

Diğer yandan İhsan Fazlıoğlu’nun tespitleri ise düşündürücüdür: “Türkiye’de Kant’ın felsefesinde uzmanlaşan pek çok ad vardır. Sonuç nedir? Türkiye’de Kant uzmanı olmak, Hakkâri ile Edirne arasında bir anlam ifade eder ve hiç şüphesiz bu sınır içerisinde değerlidir de...

İbn Sinâ uzmanı olmak da farklı değildir; çünkü aynı sonuçları verir. Tek tek çalışmalar, uzmanlıklar büyük bir kürenin içerisinde sürdürülüyorsa, bütüne katkıları varsa o kültür için bir anlam ve değer ifade ederler; sadra şifa olurlar; yoksa bazı insanlar için unvan ve çorba parasından öte bir değerleri yoktur. Düşünme, nazarîden amelîye, hatta eyleme yönelik, siyaset, ahlâk gibi, konularda iş görüyorsa tarihî bağlama gereksinim daha da artar. Elbette denilenler toplumsal konularda insanî çözüm peşinde koşanlar için bir anlam ifade eder; insanı dışarıda bırakan tüm sistemler tarihten korkarlar; bu nedenle de ya tarihi hafızalardan silerler ya da tahrif ederler." (Fazlıoğlu, 2014: 156-157)

Bunun için de tarihten utanmak değil, tarihe uyanmak gerekiyor. Ancak uyanışın ise bir sarhoşluğa dönmemesi için şarkiyatçılık ile garbiyatçılık arasındaki kısır döngüye girmemek gerekmektedir. Zira, "*Garbiyatçılık'ın içindeki Batı görüşü, karşıtı olan Şarkiyatçılık'taki en kötücül özelliklere benzer şekilde, insancılığın içinden insanı hedeflemeyi silmiştir. Şarkiyatçılık'taki bazı önyargılar Batılı olmayan insanları olgun birer insan olarak görmekten uzaktır ve onları çocuk zekâlı varlıklar olarak görür ve daha önemsiz bir topluluk muamelesi yapar onlara. Garbiyatçılık da en az bu kadar indirgemecidir bağnazlığıyla; Şarkiyatçılık görüşünü sadece tersyüz eder. Bütün bir toplumu ya da uygarlığı ruhsuz, sapkın, paragöz, köksüz, inançsız, duygusuz parazitler topluluğuna indirgemek entelektüel yıkıcılığın bir biçimidir.*" (Buruma-Margalit, 2009: 16)

Sonuç olarak hem sosyal bilimlerin hem de özellikle felsefenin bir gelenek, dil, kültür, tarih, benlik ve varoluş meselesi olduğu unutulduğunda kendini tarihüstü ve evrensel bir formda gören merkez, kendi tarihselliğini unutan herkese taşra muamelesi yapmakta zorlanmaktadır. Ancak Aydınlanma ve moderniteden sonra taşra, yerelliğe indirgenildiği, yerellik de zayıflıkla ilişkilendirildiği için taşradakiler kendi yerellikleri ile utanmaya başlamışlardır. Bunun karşısında ise kendini merkeze koyan bir düşünme tarzı kendisi dışındaki her şeyi merkezin tahakkümü altındaki çevreye indirgemıştır. Söz konusu çevreye veya taşraya itilmenin ve itme mekanizmasının en önemli aracı ise genelde felsefe tarihini, özelde ise filozofların düşüncelerini, kendilerine özgü

tarihsel ve kişisel tecrübelerini, birikimlerini, içinde yaşadıkları koşullardan bağımsız ve soyut bir zeminde ele alıp onları kendi tarihselliğinden koparmak olmuştur. Haliyle biyografilerin yerini doksografiler almıştır, bir bakıma biyografi ile bibliyografi birbirinden kopartılmıştır. Böylesi bir zeminde artık efendiler icat etmek ve köleler üretmek için hiçbir engel kalmamıştır.

Efendiler icadı ve köleler üretimine karşı en önemli panzehir, tarihsellik, gelenektir, dildir, kendiliktir, otantinliktir. Felsefe ile yaşam hatta hayat arasındaki bütünlüğü ve uyumu yeniden sağlamaktır. Felsefe tarihlerini evrensel ve kutsal metinler olarak değil, tarihsel ve eleştirel bir gözle okumaktır. Tarihe göreceli ve mekâna kayıtlı varlığın öznel deneyimlerini keşfe çıkmaktır. Biz ve ötekiler arasındaki aynillik paradigmasını fark ve başkalık üzerine yeniden inşa etmektir. Felsefe tarihinin örtük kabullerinin yapıbozumcu ifşasını gerçekleştirmektir.

Western Philosophy and “Its Provinces”:

The Lord’s produce of the Slaves and the Incarnation of Slaves in the Central-Provinces Dichotomy

Abscart

In general, social sciences in particular philosophy, are a tradition, language, culture, history, selfish and existence. After enlightenment and modernity, such characteristics have been associated with the provincial, in some cases. A self-centered way of thinking has reduced every thing outside itself to the circle under the domination of the center. The philosophers’ thoughts, their specific historical and personal experiences, their accumulation, have been handled in an independent, abstract space from the conditions they live in, and biographies have taken the place of the biographies. This article contains an inquiry into Western philosophy and its so-called “suburban”. From the beginning of the philosophy to the doctrine of philosophy until the writing of history, the relationship between them as terand slave production in the history of philosophy has been debated in the central-rural dilemma. Under universalism, Western

philosophy has shown how all philosophies outside of it self have historically and locally compacted. Nevertheless, the possibility of making authentic philosophy has been tried to show that it is possible to make philosophy within the historic and social conditions. In this sense, it is especially emphasized that authentic philosophers will realize not only those who speak the same language as the center, but those who discover their own language and problems. The meaning of being able to philosophy in Turkey were also discussed in this context.

Key Words: The beginning of philosophy, the doctrine of philosophy, the writing of history, the center, the provinces, the tradition.

Kaynakça

- Alpayağıl, Recep (2010). *Türkiye’de Otantik Felsefe Yapabilmenin İmkânı ve Din Felsefesi-Paul Ricauer Üzerine Bir Soruşturma-*, İstanbul: İz Yayınları.
- Alver, Köksal (2013). "Taşra Halleri", *Sosyoloji Divanı Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, ss. 11-24.
- Amin, Samir, (1993). *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Çev. Mehmet Sert, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Anay, Harun (1998). "Batı Felsefesi ile İlgili Türkiye’de Yapılan Tezler", *Divân Dergisi*, Sayı: 2.
- Argın, Şükrü, (2005) "Taşraya İçeriden Bakabilmek Mümkün müdür?", *Taşraya Bakmak*, Der. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arıcı Murat, (2014). "Meta-felsefi Bir Araştırma: Farklı Felsefi Paradigmaların Rasyonel Olanaklılığı.", Ed. B. Gülşen, *Günümüzü Felsefe ile Düşünmek*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi. ss. 51-59.
- Arıcı, Müstakim, (2017). "Entelektüel İlgilerin Kesişim Noktasında Felsefe ve Felsefe Eğitimi", *İslam Felsefesi: Tarih ve Meseleler*, Ed. M. Cüneyt Kaya, İstanbul İSAM Yayınları.

- Arkonaç, Sibel, (2004). “Gerçekliğin Yerel İnşasında Kartezyen Olmayan Özne, Öteki, Fail”, Haz. SibelArkonaç, *Doğunun Batının Yereği: Bireylik Bilgisine Dair, İstanbul: Alfa Yayınları*, ss. 249-274.
- Arkonaç, Sibel, (2011). “Türkiye’de Bilgiyi Ele Almada Meseleler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 22.
- Arnaldez, Roger, (1999). “İslâm’da Felsefi Düşünce Nasıl Kötürümleşti?”, Çev. Ahmet Arslan, *İslâm Felsefesi Üzerine içinde*, Ankara: Vadi Yayınları. ss. 46-63.
- Arslan, İshak, (2011). “Türk’ün Felsefe ile Yüzyıllık İmtihanı: Felsefeye Giriş Kitapları Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt: IX, sayı: 17, s. 49-103.
- Babür, Saffet, (2010). “Önsöz: Diogenes Laertios’un Felsefe Tarihindeki”, Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, Çev. Candan Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bayart, Jean-François, (1999). *Kimlik Yanılsaması*, Çev. Mehmet Morali, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bernal, Martin, (1998). *Kara Atena /Eski Yunan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi?/ 1875-1985*, Çev. Özcan Buze, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bernasconi, R. (2000). *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, Haz. Zeynep Direk, Çev. Zeynep Direk, İsmail Esiner, Tendü Meriç, Nazlı Öktem, İstanbul: Metis Yayınları.
- Birand, Kamiran, (1958). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Bourdieu, Pierre, (2015). *Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989–1992)*, Çev. Aslı Sümer, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Can, İslam, (2016), “Merkez-Çevre Düalizmi Bağlamında Taşranın On-to-Politik Doğası Üzerine Çıkarımlar”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 36, ss. 531-556.
- Cevizci, Ahmet, (1998). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Bursa: Asa Yayınları.

- Chakrabarty, Dipesh, (2012). *Avrupa'yı Taşralaştırmak, Postkolonyal Düşünce ve Tarihsel Farklılık*, Çev. İlker Cörüt, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Chartier, Roger, (1997). *Yeniden Geçmiş: Tarih, Yazılı Kültür, Toplum*, Çev. Lale Arslan, Ankara: Dost Yayınları.
- Collins, Randall, (2016). *Felsefelerin Sosyolojisi Entelektüel Değişimin Global Teorisi*, Çev. Tufan Göbekçin, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Corm, Georges, (2003). *Doğu-Batı Hayali Kırılma*, Çev. A. Nüvit Bingöl, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Çevik, Mustafa, (2015). *Felsefe Bayiliği-Cumhuriyet Dönemi Felsefe Gelenegi*, İstanbul: C Planı Yayınları.
- Çınar, Aliye, (2007). "Modern Batı Düşüncesinde Dilin Kökeni Olarak Ontolojik Farklılık Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, ss. 196-197.
- Davutoğlu, Ahmet, (2003). "Batı'daki İslam Çalışmaları Üzerine", *Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Sempozyumu* (11-12 Mayıs 2002 Sakarya), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Delacampagne, Christian (2003), *Filozof ve Tiran Yanılsamanın Tarihi*, Çev. İnci Malak Uysal, Ankara: Epos Yayınları.
- Deleuze Gilles – Felix Guattari, (2006). *Felsefe Nedir?*, Çev. Tufan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Direk, Zeynep, (2000). "Filozofların Irk Düşüncesinin Peşinde", *Defter*, Sonbahar No: 41, ss. 187-206.
- Direk, Zeynep, (2002). "Felsefede Modemleşmeci Düşünce", *Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 428-440.
- Direk, Zeynep, (2003). "Başkada Aynı Kalmak: Türk Başkalığını Felsefi Olarak Düşünmenin Yolları Üstüne", *Toplum ve Bilim*, 2003, Sayı: 98.

- Direk, Zeynep, (2005). “Felsefenin Başlangıcı Sorusu”, *Başkalık Deneyimi Kıta Avrupası Felsefesi Üzerine Denemeler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dirlik, Arif, (2010). *Postkolonyal Aura*, Çev. Galip Doğduaslan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Ertürk, Ramazan, (2012). *Varoluşsal Din Felsefesine Giriş*, İstanbul: Yarı Yayınları.
- Fârâbî (2008). *Kitâbu'l-Hurûf*, Çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayınları.
- Fay, Brian, (2001). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fazlıoğlu, İhsan, (2014). *Akıllı Türk Makul Tarih*, İstanbul: Papersense Yayınları.
- Fazlıoğlu, İhsan, (2015). *Soruların Peşinde*, İstanbul: Papersense Yayınları.
- Gadamer, Hans-Georg, (2004). “Felsefenin Tarihselliği Hakkında”, *Ha-kikat Nedir? Felsefi Fragmanlar*, Der-Çev. Medeni Beyaztaş, İstanbul: Efkâr Yayınları.
- Gökberk, Macit, (2008). *Değişen Dünya Değişen Dil*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göktürk, Akşit, (1998). “Okumak-Yorumlamak”, *Sözün Ötesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gözkan, H. Bülent, (2016). “Kamusal Alan ve Felsefe: Türkiye’de Felsefenin Öznesi”, *Paylaşımlar Üniversite, Bilgi, Üretim*, Der. Barış Mücen, Çağatay Topla, Erdoğan Yıldırım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürsoy, Kenan, (2006). *Bir Felsefe Geleneğimiz Var mı?*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Hadot, Pierre, (2012). *Ruhani Alıştırmalar ve Antik Felsefe*, Çev. Kübra Gürkan, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Hadot, Pierre. (2011). *İlkçağ Felsefesi Nedir?*, Çev. Mina Cedden, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Hafız, Muharrem, (2016). *Khora ve Felsefe: Platon'un Üçüncü Türü ve Felsefe Tarihindeki Yorumları*, İstanbul: DM Kitap.
- Heidegger, Martin, (1990). *Nedir Bu Felsefe?*, Çev. Dürrin Tunç, İstanbul: Logos Yayınları.
- Heidegger, Martin, (2012). "Niçin Taşrada Kalıyorum", Çev. Sadık Erol Er-Mustafa Yıldırım, *Özne Dergisi*, 16. Sayı. Konya: Çizgi Yayınları.
- Ian Buruma – Avishai Margalit, (2009). *Garbiyatçılık: Düşmanlarının Gözünde Batı*, Çev. Güven Turan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kant, Immanuel (1998). "On the Miscarriage of All Philosophical Trials in Theodicy", *Religion within the Boundaries of Mere Reason and Other Writings*, Eds. A. W. Wood & G. di Giovanni, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 15-31.
- Kant, Immanuel (2001). "Bütün Felsefi Teodise Denemelerinin Başarısızlığı Üzerine", Çev. Muhsin Akbaş, *Doğu-Batı: Avrupa*, Sayı: 14, ss. 195-208.
- Kierkegaard, Soren, (2013). *Korku ve Titreme*, Çev. Ebru Çalışkan, İstanbul: Mitra Yayınları.
- Knott, Kim, (2000). *Hinduizmin ABC'si*, Çev. Medet Yolal, İstanbul: Kambalacı Yayınları.
- Küyel Türker, Mübahat, (1946). *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yay. Ankara.
- Laertios, Diogenes, (2010). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, Çev. Candan Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lovejoy, Arthur, (1948). "The Historiography of Ideas", *Essays in the History of Ideas*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, pp. 1-13.
- Mishra, Vijay, Hodge, Bob, (2005). "What Was Postcolonialism?", *New Literary History*, Vol. 36, No. 3, *Critical and Historical Essays*, Summer s. 375-402.
- Murti, P. Kamashi, (2006). "Almanya'nın "Orient"i: Filozof, Tarihçi ve Roman Yazarlarının Akla Dayalı İttifakları", Çev. Eda Özgül,

- Elizabeth Sauer & Balachandra Rajan, *Emperyalizmin Yedi Rengi*, Küre Yay. İstanbul, ss. 261-280.
- Mutman, Mahmut, (2010). "Post-kolonyalizm: Ölü Bir Disiplinin Hatıra Defteri", *Toplumbilim*, No. 25, Ekim ss. 117-126.
- Oizerman; Thedor, (1988). *Felsefe Tarihinin Sorunları*, Çev. Celal A. Kanat, İstanbul: Amaç Yayınları.
- Özdemir, Muhammet, (2017). *Post-Kolonyalizm Nedir? Dünyalar Arasında ve Türkiye'de Bilim, Kavram ve Teorilerin İşlevleri*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Pala, Hüseyin, (2006). "Coğrafya-Felsefe Etkileşimine Bir Giriş: Geo-felsefe", *Marife: Bilimsel Birikim*, Yıl: 6, Sayı: 3, kış, ss. 197-206.
- Pingree, David, (1992). "Hellenophilia versus the History of Science", *Isis*, 83/4, pp. 554-563.
- Poyraz, H. (2005). "Masallarımızdaki Felsefe", *Hayatın Manevi Boyutları*, Ed. Erdoğan, B. S. vd. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Ranciére, Jacques, (2013). *Filozof ve Yoksulları*, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: Metis Yayınları.
- Rorty, Richard, (1982). "Overcoming the Tradition: Heidegger and Dewey", *Consequences of Pragmatism*, USA: Harvester Wheatsheaf.
- Rorty, Richard, (1995). *Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma*, Çev. M. Küçük-A. Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Said, Edward W. (1979). *Orientalism*, Vintage Books, New York.
- Said, Edward, (2000). *Kış Ruhu*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları,
- Schulze-Engler, Frank, (2002). "Exceptionalist Temptations—Disciplinary Constraints: Postcolonial Theory and Criticism", *European Journal of English Studies*, Vol. 6, No. 3, s. 289-305.
- Soykan, Ömer Naci, (2003). *Türkiye'den Felsefe Manzaraları 2*, İstanbul: İnsancıl Yayınları.

- Spinoza, Benedictus, (2010). *Teolojik-Politik İnceleme*, Çev. Cemal Baki Akal, R. Ergün, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, (1999). *A Critique of Postcolonial Reason*, London: Harvard University Press.
- Taşdelen, Vefa, (2015). *Felsefe Kültürü*, Ankara: Hece Yayınları.
- Taylor, Charles, (1984). "Philosophy and its History", *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*, R. Rorty, J. B. Schneewind, Q. Skinner (ed.), Cambridge: New York: Cambridge University Press.
- Turner, Bryan S. (1991). *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam*, Çev. Ahmet Demirhan, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Türker, Sadık (2004). "Tarihi Araştırmalarda Tarih ve Akılyürütme Sorunu", *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Sayı: 6, ss. 85-117.
- Türker, Sadık, (2013). "Helleno-Philia'dan Helleno-Mania'ya: Helen-Severlik'ten Helen-Saplantısı'na", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, ss. 97-103.
- Ulukütük, Mehmet, (2011), "Felsefi Metinlerin Anlaşılmasının Hermeneutik Ufukları: Hakikat, Yöntem ve Tarihselliğin Ufukları", *Uluslararası Dinî ve Felsefi Metinler: 21. Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu*, 20-21 Ekim İstanbul.
- Utku, Ali - Kaya, Cüneyd, (2011). "Türkiye'de Modern Felsefe Tarihi Yazımının Serencamı: Geç-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, [Türk Felsefe Tarihi Özel Sayısı] Cilt: 9 Sayı: 17.İstanbul.
- Wimmer, Franz Martin, (2009). *Kültürlerarası Felsefe*, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yılmaz, Muhsin, (2008). "Felsefenin Zorunlu Tarihselliği Üzerine", *Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:9, Sayı: 14, ss.153-162.

Nietzsche ve Hegel’de Tarih Bilmecesi

Gözde KAYAN¹

Özet

Felsefe tarihine baktığımızda, birçok düşünürün gerek kendinden önceki çağlara gerekse de kendi dönemindeki felsefi düşünüşe yönelik olarak, birtakım olumlu ya da olumsuz eleştiriler yönelttiklerini görebiliriz. Döneminin önemli filozoflarını da filozof yapan, aslında kendilerine özgü ortaya koydukları felsefi düşünüştür. Dolayısıyla Hegel, döneminde ortaya koyduğu düşünceleriyle, hem kendi çağında hem de kendinden sonraki çağlarda bir çığır açmış olup, felsefesinde görüşlerine katılanlara ve karşı çıkıp eleştirenlere imkan veren bir isim olabilmıştır. Nitekim Hegel’in felsefesini eleştiren filozoflar arasında Nietzsche de yer almaktadır. Nietzsche, Hegel’in tarih felsefesine yönelik ortaya koyduğu görüşleri eleştirmiş ve onun tarihe yönelik olan düşüncelerinin ne kadar tehlikeli ve yanlış olduğunu savunmuştur. Öyle ki bu makale, Hegel’in tarih felsefesindeki “tarihte bir sona ulaşma fikri”ni, Nietzsche’nin buna karşılık eleştirileri doğrultusunda incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda makale Nietzsche’nin, Hegel’in tarih felsefesinde “tarihte bir ilerleme ve sonunda da bir sona ulaşma” anlayışının eleştirisinin ayrıntılı bir çözümlemesini yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hegel, Nietzsche, Tarih, Ebedi dönüş, Son

1. Giriş

Düşünce tarihinde pek çok düşünür, Nietzsche’nin felsefesinden büyük ölçüde etkilenmiştir. 1950’li yılların sonunda Nietzsche’nin düşüncesinden etkilenen Foucault(1926-1984)’nun bu yıllarda tarihselcilik ile

1 Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe AnaBilimDalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa, Türkiye

insancılığa eleştirel bakmaya başladığını görürüz. Sol kanadın uzun bir süre boyunca etkin bir militanı olan bir başka yazar Lyotard, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri acımasızca yerdikten sonra Nietzsche'nin düşüncelerine dönmüştür. Derrida ise yazılarında sürekli olarak Nietzsche'yi yardımına çağırır. Deleuze de yine aynı biçimde Nietzsche'den derinden etkilenmiş bir başka düşünürdür. Hegel felsefesinin hem biçimini hem de içeriğini bütünüyle yadsıyan Deleuze, gerek Hegel'in gerek diyalektik düşüncenin, ilk gerçek eleştirmeninin Nietzsche olduğunu ileri sürmektedir (Güngen, 2011).

Nietzsche'nin kilit fikirlerini "Apollon-Dionysos İkiliği", "Perspektivizm", "Güç İstenci", "Tanrının Ölümü", "Üstinsan" ve "Bengi Dönüş" oluşturur. Felsefesinin merkezini oluşturan "düstur", kişinin coşkun enerjisini sömüren her türlü öğretinin, toplumsal olarak ne kadar geçerli olursa olsun sorgulanarak "hayatın evetlenmesidir". Hakikatin değeri ve nesnellığı üzerine yürüttüğü kökten sorgulaması, geniş çaplı yorumların odağını oluşturur ve etkisi özellikle kıta felsefesi geleneğinde *varoluşçuluk*, *postmodernizm* ve *postyapısalcılık* da dahil olmak üzere devam etmektedir.

Günay'a göre, "Nietzsche'nin yaşam tarzı ile düşünme ve felsefe yapma tarzı birbirine bağlıdır. O, filozofun felsefesine göre, yani ona uygun biçimde yaşamasını savunur. Bu nedenle, ifade ettiği felsefe yapma tarzı açısından da "çağına aykırı" bir filozof konumundadır. Friedrich Nietzsche, kendisine dek gelen düşünce sistemlerinin ve felsefi kavramların büyük bölümünün dışına çıkan, farklılığı ve özgünlüğü ile dikkat çeken bir düşünürdür. Ancak, öte yandan da eleştirellikte bir savaşçı gibi acımasızdır" (Günay,2000).

Bir filozof olarak Nietzsche, bilgi, bilim din, politika, estetik, etik ve edebiyat konularında yaptığı eleştiriler gibi, tarih konusunda da yaptığı eleştirilerle adından sıkça söz ettiren birisi olmuştur. Bir yaşam filozofu olarak Nietzsche, yaşamın kendisine zarar veren bütün durumlarla mücadele eder. Onun için önemli olan, her şeyi yaşamın lehine tüketmek ve her şeyden yararlanmaktır. Amaç, yaşamın önündeki bütün engelleri ortadan kaldırmak ve yapıp-eyleyen, düşünen özgür insan tipini ortaya çıkarmaktır. İşte bu nedenledir ki Nietzsche, yaşamı

hiçe sayan, geçmişi bugünden daha değerli gören, her şeyi tarihselleştiren aşırı tarih bağıllığı ve tutsaklığı ile mücadele eder.

Tarih metafiziklerinde var olan ilerleme fikriyle birlikte Nietzsche, tarihin sonu düşüncesine de şiddetle karşı çıkmaktadır. Özlem'e göre, "19. yüzyıl düşüncesine damga vuran Hegel felsefesini, evreni olduğu gibi insanlık tarihini de açıklayabilmek için ilkel bir cesaret örneği olarak eleştiren Nietzsche, Hegel'in tarih anlayışını kötü tarihselcilik olarak görerek "tarihsicilik" olarak isimlendirmektedir" (Özlem,2008:124). Nietzsche bu tarihsicilik fikrine diyalektik olarak dolayımansa bile karşı çıkmakta ve ilerlemenin olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre insanlığın amacı insanlığın sonunda bulunmaz, ancak onun en yüksek sembollerinde bulunabilir. Bu nedenle Besnier, "Hegel'in tarihin sonunu, Nietzsche'nin ise geleceği önemsemesi durumu: "Hegel tarihin sonunun düşünürü, Nietzsche ise geleceğin kâhini" isimlendirmesini beraberinde getirmektedir" (Besnier,1996:9) şeklinde yorumlamıştır.

Dolayısıyla "Nietzsche" felsefesinde Hegel'in tarihin sonuna yönelik görüşlerini hangi gerekçeyle eleştirmektedir ve Nietzsche'nin bu eleştirisinin tarih açısından gerçekten haklı bir nedeni var mıdır? Yoksa Nietzsche, tarihte bir ilerlemenin olduğunu ve tarihin sonunda varacağı bir son nokta bulunduğu fikrini savunan Hegel'e haksızlık mı etmektedir?

2.Nietzsche'nin Hegel'in Tarih Anlayışına Karşı Eleştirisi

Nietzsche'nin "tarih" konusundaki çalışması, "Çağa Aykırı Düşünceler II"nin "*Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine*" adlı ilk bölümüdür. Bunun yanında, bazı çalışmalarında da "tarih" konusunu dolaylı olarak da olsa ele aldığı görülür. Nietzsche özellikle tarihle ilgili doğrudan çalışmasında, başta Hegel olmak üzere Alman idealistlerinin tarih anlayışlarıyla kıyasıya mücadele eder. Çünkü ona göre bu tür tarih anlayışları, insan yaşamını körelten, insanı tutsak yapan, "hasta bir düşünüşün ürünleri"dir. Bunlardan uzak durulmalıdır. Bu çalışmasında Nietzsche ahlakla uyumlu bir perspektiften ve ahlaksal gerekçelerle Hegel'in tarih felsefesini eleştirir. Nietzsche'ye göre, Hegel'in rasyonel tarih felsefesi özünde "gerçek ahlaksızlığın el kitabıdır", oysa tarihin gelecek

kuşaklara “öyle yapmamalısınız”ı ya da “öyle yapmamalıydınız”ı öğretmesi gerekir (Nietzsche,2015:66).

Geleneklerin ve tarihin belirleyiciliğine aşırı tutunmanın , insanın özgür kişiliğine, yaratıcı etkinliğine büyük zarar verdiğine (Özlem, 2008:124) inanan Nietzsche’ye göre, her şeyi tarihselleştirme anlayışından uzak durulmalıdır. Onun bu düşünceleri, Hegel’in tarih anlayışının karşısında yer alır. Tarihsel oluştta her zaman diyalektik bir hareketliliğin hakim olduğuna inanan Hegel’e göre, tarihteki söz konusu bu diyalektik hareket ile ilerleme arasında sıkı bir bağ vardır. Başka bir ifadeyle tarihin, kendisine doğru ilerlediği bir takım amaçları vardır (Hegel,2003:58-59).

O’na göre, “..ilerleme, eksik olandan daha eksiksiz olana doğrudur. Böylece hareketi gerçekleştiren, kendisinin kendisindeki karşıtı olarak eksik olanı ortadan kaldırır...”. Hegel’de mutlaklaşma süreci, özgürlüğe kavuşmak içindir. Nitekim “..tarihin en son amacı özgürleşmedir..” (Hegel,2003:154).

Nietzsche, “...bu yüzyılda Alman Kültürü için bu felsefenin, Hegel felsefesinin, çok büyük olan, bu ana değin sürüp giden etkisinden daha tehlikeli bir dönüm noktası, daha tehlikeli bir sarsıntı olmamıştır sanıyorum...” (Nietzsche,2011:107) diyerek Hegel’in tarihe yönelik olarak düşüncelerinin ne kadar tehlikeli ve yanlış olduğunu vurgulamış, aynı zamanda da bu düşüncelerin içinde buldukları yüzyılda ne kadar yanlış bir etki bıraktığını ifade etmiştir.

Nietzsche’nin Hegel’in felsefesini “tehlikeli” olarak görmesinin nedeni; modern insanı, “tamamlanışına ulaşmış tarihin, daha önce olup bitmiş her şeyin hakiki anlamı ve amacı olarak tanrısallaştırması”dır. Nietzsche’ye göre Hegel, dünya tarihinin sonunu ve son noktasını Berlin’deki kendi varoluşuyla özdeşleştirmiş ve her ne kadar Hegel’in kendisi bunu söylemese de, kendisinden sonraki gelişmeleri ve yaşam biçimlerini “dünya tarihsel rondonun müzikal bir koda’sı”na indirgemıştır (Nietzsche,2015:65). Nietzsche Hegel’in felsefesinde en çok korktuğu şeyi görür:

“..genel olarak tüm oluş bilmecelerinin anlamı ve çözümü, modern insanda, bilgi ağacının en olgun meyvasında dile geliyor! Bu modern insan

dünya tarihi süreci pramidinin en yüksek noktasında gururla durmakta ve doğaya şöyle seslenmektedir: “hedefe vardık, hedef biziz, biz mükemmelleşmiş doğayız” (Nietzsche,2015:69).

On dokuzuncu yüzyılın, bilgisiyle gururlanan ve övünen Avrupalısına Nietzsche, bilginin doğayı mükemmelleştirmedeğini, ama daha çok onun doğasını yok ettiğini, öldürdüğünü söyleyerek karşı çıkar.

Öte yandan Nietzsche, Hegel'in tarih felsefesine yönelik olarak, “... gerçekten çağların bir son soyu olduğuna inanç, kötürüm edici, üzüntü ve keyif kaçırıcı bir şey: böyle bir inanç günün birinde yüzsüzce bir yön değiştirmeye bu son soyu bütün daha önce gelmiş geçmiş olanların gerçek anlamı ve amacımı gibi kutsallaştırır ve bilgece zavallılığını evrensel tarihin tamamlanması, sona erdirilmesiyle bir tutarsa, bu inanç korkunç ve yıkıcı bir biçimde ortaya çıkıp görünmek zorunda kalır...” (Nietzsche,2015:107) şeklinde yorumlamış ve tarihin sonuna yönelik düşünceleri savunması dolayısıyla eleştirmiştir.

Nietzsche'ye göre;

“...bu Hegelci anlamda anlaşılan tarihe yerici bir biçimde ve alaycı bir deyişle Tanrının yeryüzünde gezinmesi denildi, oysa bu tanrı, ilkin tarihle yaratılmıştı. Ama bu Tanrı, Hegelci beyinler için kendi kendine içi görülür, saydam ve anlaşılır oldu ve oluşumun diyalektik açıdan elverişli olan bütün basamaklarına o daha şimdiden şu kendi kendini açmaya dek yükseldi: Öyle ki Hegel için dünya sürecinin en yüksek ve son noktası, onun kendi Berlinli varoluşuyla örtüşür, birleşir. Hatta Hegel, kendinden sonra gelen her şeyin, aslında, evrensel tarih rontosunun yalnızca uyumlu müzikal bir ara ezgisi, bir tımlayışı olduğunu, daha doğrusu gereksiz olarak değerlendirilmeleri gerektiğini söylemeliydi. Böyle bir şey demedi: Bunun yerine Hegel, kendi mayasını kattığı kuşaklara “tarihin gücü” karşısındaki o hayranlığı aşıladı; bu da pratikte, her an elde edilen başarının çıplak bir hayranlığa dönüştürülmesine ve olayların putlaştırılmasına götürdü...” (Nietzsche,2015:108).

Nietzsche'nin, Hegel'in tarih felsefesinde, tarihin sonuna yönelik ilişkin düşüncelerini eleştirmesinin devamında vardığı sonuca göre Nietzsche'nin tarih metafiziklerine yönelttiği eleştiriler sonucu oluşturduğu

ebedi dönüş öğretisi, hem Hıristiyan kurtuluş mitine hem de 19. yüzyıl ilerleme anlayışına karşı ortaya çıkmaktadır.

Nietzsche'ye göre;

“... evrende bütün olaylar sürekli bir dönüş içinde meydana gelirler; her şey önceden sahip olduğu biçimi alarak yeniden meydana gelir. Daha önce olduğumuz ve yaptığımız şeyin aynısını bir süre sonra yineleyeceğiz...” (Nietzsche,2011:27).

Küçükalp'e göre, ebedi dönüş Nietzsche'ye göre varılacak en üst olumlama ilkesidir. Evrende var olan enerjinin varlığını sürdürmesi ilkesi ebedi tekrarı gerektirmektedir. Hayatı evetlemek varlık çemberinin sonsuz dönüşünü kavramak ve istemek anlamına gelmektedir (Küçükalp,2003:43-44).

Hegel'in tarih anlayışını doğrusal ilerleyen bir zaman şeklinde olması yönünden eleştiren Nietzsche için, önemli olarak bahsedilen tarihsel yığınlar ilerlemeci ve doğrusal tarihin içine farklı bir şekilde dâhil edilmektedir. Yaşlı ise bu durumu, “...tarih sanki burada yığınların adım adım efendiler üzerinde düşünsel egemenlik kuruluşlarına dair, ilerlemeci bir anlatı durumuna gelmiştir...” (Yaşlı,2010:18) şeklinde yorumlar.

Nietzsche bu tarih anlayışında var olan ilerleme fikrini modern bir yanılığ olarak tanımlarken *Deccal* adlı eserinde şöyle ifade etmektedir: “İnsanlık, bugün inanıldığı gibi, daha iyiye ya da daha güçlüye ya da daha yükseğe doğru bir gelişme göstermemektedir, «ilerleme», modern bir düşüncedir yalnızca, yani, yanlış bir düşünce. Bugünün Avrupalısı, değerlilik bakımından, Rönesans Avrupalısının fersah fersah altında kalır; ileriye doğru gelişme, herhangi bir zorunlukla, yükselme, yücelme, güçlenme değildir hiç de...” (Nietzsche,2008:11). Bu bağlamda, ilerleme yanlış bir düşünce olarak görülebilmektedir. İlerleme onun için olumlu bir değişim değildir. Tarihin doğrusal bir şekilde ilerlediğini düşünmek tarihe bir erek belirleyerek, tarihin insanlar üzerinde egemen olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bireyci bakış açısıyla hareket eden Nietzsche, bu ilerleme ve erek fikrine karşı çıkararak, evrenin daha iyiye ve bir sona doğru gitme fikrini eleştirmektedir.

Sonuç

Nietzsche, Hegel'in tarih anlayışına karşı *olarak tarihin varacağı bir son nokta yoktur* düşüncesinden hareket eder. Bununla birlikte çağının hastalığı olan tarihsel nesnellığe de şiddetle karşı çıkar. Ona göre, Hegel düşüncesinde olduğu gibi, öteki çağların insanlarından daha adil bir dünyaya gidiş söz konusu değildir. Bu tutum tarihe bir son erek koyma düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Nietzsche'ye göre, "insanlığın amacı en sonda yatamaz, tam tersine, sadece en yüksek örneklerinde bulunabilir" (Nietzsche,2007:111).

Dolayısıyla Nietzsche'nin tarih anlayışı, Hegel'in tarih anlayışının aksine, sürekli bir daire içinde oluşmaktadır. Yaşanılan hayat sürekli bir biçimde her duygusuyla tekrar yaşanacaktır. Böylelikle ebedi dönüş düşüncesi, aynı sıkıntıları ve hastalıkları tekrar yaşayacağını bilen birisi için kötümserlik kaynağı olacaktır. Buna katlanabilmek için korkusuz bir hayata bakış gerekmektedir. Bu bakışla birlikte hayatın bir anlamı ve gayesi olmadığı düşünüldüğünde ise kişi amacını belirleyip durmadan yolunda ilerlemektedir. Bu anlamda iradesini kullanan insanı önemseyen Nietzsche, akılcılığa karşı iradeciliği savunmaktadır. Yaşam onun için her şeyden önemlidir. Bilgiden, akıldan, halktan, gelişmeden, ilerlemeden daha önemli olan sağlıklı ve güçlü bir yaşama istencidir.

Döneminde, tarih bilgisinin fazla olmasını ve tarihin gücüne boyun eğilmesini eleştiren Nietzsche, erdemli insanın tarihe başkaldıran ve tarihin akışına karşı yüzen kişi olduğunu dile getirmektedir. İnsanlık ona göre yükselmeyi amaçlamalıdır ve gücünün sonuna varmayı istememesi gerekmektedir. İnsan yükselmek için tarihi yaşamaya hizmet ettirmeli ve böylece yaşamayı öğrenmelidir. Nietzsche *Çağa Aykırı Düşünceler* adlı kitabında bulunduğu çağdaki insanların övündükleri tarihsel kültür ve oluşumu çağın hastalığı ve eksikliği olarak görürken, bu insanları yiyip bitiren bir tarih hummasına yakalanmış olarak tanımlamaktadır.

Kahraman'a göre, "...*bu tarih hastalığından dolayı bütün ulusun iç güdüleri bozulmakta, olgunlaşması engellenmektedir. Bunun sonucu olarak bu çağdaki insanlığın kendisini sona yaklaşmış, edilgen hissetmekte*

olduğunu belirten Nietzsche'ye göre, modern insan zayıflamış kişiliği altında ezilmektedir ve bunun sorumlusu Hegel'dir. Hegel'in tarihin sonunda olduğu fikri Almanların kendi zamanlarını dünya sürecinin zorunlu bir sonucu olarak yüceleştirmesine alıştırmaktadır. Bu durum tarihin önemsenmesini sağlayarak yeryüzünü Tanrısal aklın yüksek bir gerçekleşme şekli olarak görmeye çalıştırmaktadır, bu yüzden Alman ulusunun bütün zihinsel ölçüleri bozulmaktadır..." (Kahraman, 2016:169).

Netice itibariyle Nietzsche'nin, Hegel'in tarih felsefesine yaptığı sap-tamalara yönelik olarak; tarihin bir sona varacağına dair böyle bir düşünce-nin, Hegel'in kendi yaşadığı çağı ve kendisinden sonraki çağları etkilemesi dolayısıyla ne kadar tehlikeli olduğunu belirtmesi ve Nietzsche'nin böylesi bir problemi görmüş olması dolayısıyla eleştirmesinin aslında hiç de haksız sayılmayacağını söyleyebiliriz.

Conundrum of History at Hegel and Nietzsche

Abstract

When we look at the history of philosophy, we can see that many ideas show positive or negative criticism or opposition to previous ages or times of philosophical thought. The philosophical idea is that the important philosophers of the period are philosophers. Hegel thus has a new era in his time and in his later ages, with the thoughts he has put forth in time, and not as much as opposition and criticism as those who attended his views in his philosophy. Nietzsche is among the philosophers who criticize Hegel's philosophy. Nietzsche criticized Hegel's views on philosophy of history and discussed how dangerous and misleading his ideas were. Hence, this article aims to examine Hegel's idea of reaching the end of history in the history of philosophy in the light of Nietzsche's critique. To this end, the article makes a detailed analysis of Nietzsche's critique of Hegel's philosophy of history "progress in history and eventually at the end".

Key words: Hegel, Nietzsche, History, Eternal turn, Last

Kaynakça

- Besnier, J. M. (1996). *İmkânsızın Politikası İsyanla Bağlanma Arasında Entelektüel*. (Çev.: Işın Gürbüz), ss:9 İstanbul: Ayrıntı Yayınları,
- Hegel, (2003),*Tarihte Akıl*, çev. Ö.Sözer, Kabalcı yay. ss:58-154, İstanbul
- Hilal KAHRAMAN, (2016), F. *Nietzsche'nin Tarih Felsefesi Ve Tarih Felsefesi Eleştirileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Doktora Tezi, ss:169, Erzurum
- Küçükalp, K. (2003). *Nietzsche ve Postmodernizm*, ss:43-44, İstanbul: Paradigma Yayınları
- Nietzsche Hegel'e Karşı*, 24 Şubat 2011, Dr.Can Güngen'in Felsefe ve Psikanaliz Arşivi, 06.02.2018 tarihinde <http://www.cangungen.com/2011/02/24/nietzsche-hegel-e-karsi/> internet sitesinden erişildi.
- Nietzsche, F. (2008). Deccal, (Çev.: Ayça Kaya), ss:11, İstanbul: Say Yayınları
- Nietzsche'nin Felsefe Anlayışı, Temmuz 2000 Adana, Öğr. Gör. Dr. Mustafa GÜNAY Çukurova Üniversitesi, 25.03.2018 tarihinde <http://serapkaya.blogcu.com/nietzsche-nin-felsefe-anlayisi/4563736> internet sitesinden erişildi.
- Nietzsche,(2011),*Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine*, çev. N.Bozkurt,Say, ss:27-107.
- Nietzsche, F.(2015). *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası*. (M. Tüzel,-Çev.), ss:65-108, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Nietzsche, F.; (2007) *Untimely Meditations*, (Trans: R.J. Hollingdale), ss:111, New York: Cambridge University Press
- Özlem, D. (2008). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, ss:124 Ankara: Doğu-Batı Yayınları
- Yaşlı, F. (2010). *Nietzsche ve Marx*, ss: 18, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı

68 Öğrenci Olayları ve Üniversitelerde Politik Şiddet

Mehmet KOCA¹

Özet

Dünyada ve Türkiye’de, 68 diye bir dönemden bahsederken asıl kastedilen bir yıl değil, bir dönemdir. 1966 ve 1971 yılları arasında yaşanan bu dönem, 1968 yılında yaşanan olayların yoğunluğu dolayısıyla 68 dönemi olarak tanımlanmaktadır. 1968 yılı, tüm dünya gençlerinin, özellikle de toplumun ilerici ve dinamik unsurunu oluşturan üniversite gençliğinin, sokaklara dökülerek dünya genelinde siyasal ve toplumsal hareketlilik yarattığı bir dönem olmuştur. Düşünen, okuyan, sorgulayan üniversite gençliği, yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal sorunlarına kayıtsız kalmamış, dolayısıyla 1968 yılı, Dünya ve Türkiye tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1961 Anayasasının ülke genelinde oluşturduğu geçici özgürlük ortamından yararlanan üniversite gençliği, örgütlenmeye başlamış ve eğitimle ilgili taleplerini öğrenci guruplarının da desteğini alarak protesto gösterileriyle dile getirmeye çalışmışlardır. Öğrencilerin başlarda eğitim ile ilgili olan bu talepleri, hükümet yetkilileri tarafından kabul görmeyince, öğrenciler bu kez ülkedeki yönetim anlayışını ve ülkenin siyasal sistemini sorgulamaya başlamışlardır. Bu da öğrenciler arasında fikri ayrılıklara ve bölünmelere sebep olmuş neticede farklı görüşlerde birçok öğrenci gurubu ortaya çıkmıştır. Başlarda sakin birer protesto gösterisi olarak başlayan olaylar, zamanla yerini karşıt gurupların çatışma ve şiddet gösterilerine bırakmıştır. 68 olaylarının şiddet bilançosu oldukça ağır olmuş, Türk Silahlı Kuvvetlerinin hükümete verdiği 12 Mart Muhtırasına kadar geçen sürede sağ ve sol

1 Mehmet Koca, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, mehmetkoca4x4@gmail.com

görüŖlü öğrenci guruplarından onlarca ölü, yüzlerce yaralı verilmiştir. Bu bilgiler ışığında ele alınan bu çalışmayla, dünyada yaşanan 68 olaylarının, Türkiye’de nasıl bir etki oluşturduğunu ortaya koymak ve üniversitelerde yaşanan politik şiddeti, bu şiddeti ortaya çıkaran sebepleri ve bu şiddetin siyasal ve toplumsal sonuçları, yaşanan olaylar ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Üniversite, Gençlik, 68 Olayları, Sosyalizm, Milliyetçilik.

Giriş

İmparatorlukların yıkılıp yerine ulus devletlerin kurulduğu yirminci yüzyıl, dünya siyasi tarihi açısından oldukça önemli bir yüzyıl olmuştur. Giderek yaygınlaşan sekülerleşme arzusu toplumları sarmaya başladığında, bu durumdan en çok etkilenen kurumlardan biri de üniversiteler olmuştur. Ülkelerin modernleşme gayretleri, üniversitelerin eğitim-öğretim programlarını ve öğrenci profilini derinden etkilemiştir. Öğrenciler, devletin gelişimi veya toplumun kalkınması için çaba sarf etmekle birlikte kendi devrimci taleplerini de öne sürmekten çekinmemişlerdir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası öğrenci hareketleri, etkilerinin tüm dünya üzerinde hissedildiği bir dönem olmuştur. İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle başlayıp, yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden bu dönem, öğrencilerin adeta bir sosyal sınıf gibi davrandıkları bir zaman dilimi olmuştur.

1. Dünyada 68 Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Etkileri

1966 yılında başlayıp 1971 yılına kadar devam eden gençlik hareketleri en yoğun dönemini 1968 yılında yaşamıştır. Bu olaylar dünya üzerindeki birçok ülkede ciddi bir siyasal ve toplumsal hareketlilik başlatmıştır. Bu hareketlilik Amerika’dan İngiltere’ye Çin’den Senegal’e İsrail’den Çekoslovakya’ya kadar dünyanın dört bir yanına yayılmış ve eş zamanlı bir şekilde başlayıp devam eden, devrimci yapısıyla tüm dünya

gençliğinin zihinlerine etki eden bu 68 hareketi, gençler için etkilenilen değerlerin ortaya konulduğu bir dönem olmuştur. Özellikle de 1968 yılı, dünyanın sarsıldığı yıl olarak kayıtlara geçmiştir (Erten, 2007: 834).² Bu dönemi anlamak için öncelikle dönemin toplumsal dinamiklerini ve bu hareketleri ortaya çıkaran şartları izah etmek gerekmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemin yükselen dinamik gücü olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), yeni bir dünya görüşünün de öncülüğüne soyunmuştur. Özellikle Soğuk Savaş yıllarının da başlamasıyla istikrarlı bir kalkınma ekonomisine bağlı, yeni tüketim kalıplarının oluşturulmasından güç kazanarak durağan bir toplum modelini hedef alan dünya görüşü, 60'ların krizi ile karşılaşana kadar hüküm sürmeyi başarmıştır (Kızılk, 2011: 87).³ 1965 yılına gelindiğinde gelişmiş ülkeler ABD'nin müthiş bir itibar kaybına uğramasına şahit oldular. Tüketim ideolojisini, Pax Americana (Amerikan Barışı) ana ilkesi gibi barışçı bir söylemle kamufle eden ABD, dünya genelinde yaşanan ekonomik durgunluktan etkilenmesi yetmezmiş gibi, güney eyaletlerinde patlak veren ırkçı (siyah-be-yaz) yaklaşımlar ve Vietnam müdahalesiyle uluslararası kamuoyunun dikkatini üzerine çekmiştir (Gündüz, 2009: 78).⁴

- 2 "Bu dönemde Le Monde gazetesine yansıyan öğrenci hareketleri istatistiği, durumu net bir şekilde ortaya koyar. 1967'de Afrika'daki öğrenci hareketleri gazetede sadece 4 kez konu edilmişken 1968 yılında 81 haber not edilmiştir. Aynı rakam Asya'daki hareketler için 14'ten 50'ye çıkmış, Avrupa'dan gelen öğrenci hareketleri ise adeta patlamış ve 39 dan 450 ye fırlamıştır." A.B. Erten "Türkiye'de 68", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol, Cilt VIII, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, ss. 834-846
- 3 II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından yaşanan hızlı refah artışı ve büyümeden sonra özellikle 60'ların ikinci yarısı bir ekonomik durgunluk dönemi olarak öne çıkmıştır. Söz konusu dönem yani 1966-1970 arası genel olarak Batılı gelişmiş toplumlarda hâkim olan kapitalist sisteminde tıkanıklık yaşamaya başladığı bir dönemdir. o dönem de baş gösteren ekonomik durgunluk da bu süreci tetiklemiş ve pembe rüya puslanmaya başlamıştır. Batı Avrupa'da 1961-1965 arası işsizlik 1.42, 1966-70 arası dönemde 1,8 kadar çıkması ve bunun 1951-55 arası dönemden sonra yakalanan en büyük oran olması tüm bu sürecin neden hızlı geliştiğini anlatmaktadır. A.B. Erten, a.g.m., s. 834-846
- 4 Amerika'da, 68 öncesi ve sonrasında birçok önemli suikast gerçekleşmişti. 1965 yılında siyahi lider Malcolm X öldürüldü. Bir diğer önemli suikast da ırkçılık karşıtı hareketlerin liderlerinden Martin Luther King'in 4 Nisan 1968'de öldürülmesi oldu. Suikastın duyulmasıyla ırkçılık karşıtı binlerce öğrenci ayaklanmış, üniversitelerde eylemler düzenlenmişti. Işıtan Gündüz, 68 Mayısında Paris, İstanbul 2009, s.78

II. Dünya Savaşı sonrası dünya genelinde artan refah seviyesi, hızla gerçekleşen büyüme ve bebek ölümlerinin azalması ile nüfus içinde ciddi bir yekûn tutmaya başlamış bir gençlik söz konusudur. Bu gelişmeler aynı zamanda söz konusu genç nüfusun eğitim süresini ve öğrenci sayılarını arttırarak hiçbir ekonomik süreçte yer almayan bir ara sınıf olarak geçirdikleri zaman dilimini de uzatmıştır.⁵ Artık Batı toplumları salt tüketici niteliği olan ve müzikten, giyime, eğlenceye kadar birbirinden farklı alanlarda ciddi bir piyasa oluşturan genç nüfusa sahiptir. Ama işler istenilenden farklı gelişmiş ve gençlik kendisine giydirilmeye çalışılan kalıplara sığmamaya başlamıştır. Bunun temel iki nedeni olduğu söylenebilir; birincisi, bu gençlik II. Dünya Savaşı'nın yoksunluklarında değil, refah döneminin görkemli günlerinde doğmuştu ve savaş jenerasyonunun azla yetinme ideolojisinden pek feyz almamıştı. Bu da onları kısıtlayıcı tatminkâr bir tutumdan ziyade, davranışlarında aşırı kaçan ve radikal bir tavra sürüklüyordu. İkincisi ise Amerikan hayat tarzının, insanın mutluluğunu, tatminini ve erdemlerini, tüketimin sınırlarına ve tüketim normlarına indirgeyen bir ideolojisi vardı. Böyle bir ideolojinin yarattığı tek tip bir hayat yaratıcı, bireysel, insani inisiyatifleri engellemekte, hatta gençliğin içinde bulunduğu ağır bunalımın da tek müsebbibi gösterilmekteydi. Dönemin radikal gençlik grupları kendilerine sunulan bu kalıpla alay etmeye ve bu hayatın dışında farklı bir hayat arayışına, kısacası marjinal alt kültürlerle yönelmeye başladılar. ABD'de hippie⁶ çizgisi ile başlayan bu antikapitalist protesto 1967

- 5 Bu durumun rakamla ifadesi şöyledir: 1950 ile 1964 yılları arasında üniversiteli öğrenci sayısı ABD ve Almanya'da iki kat Fransa'da 3 kat İngiltere ve İtalya'da ise %50 oranında artmıştır. A.B. Erten, a.g.m., s. 834-846
- 6 68 dönemindeki Vietnam Savaşı ve Dünyanın iki kutba bölünmesi ABD'deki gençleri kendilerine dayatılan kültürü reddedip yeni bir alt kültür oluşturmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu alt kültür oluşturan gençler, solcu kabul edilen ve dönemin 68 kuşağının tabanıydı. Bu gençlerin sadece sol görüşlü olmakla kalmayıp barışı savunan ve savaşa karşıt bir söylemleri vardı. Bu alt kültüre "Hippy kültürü, çiçek çocuklar kültürü ya da Woodstock kültürü" denmekteydi. 68 kuşağı yılları, gençliğin yönetimde söz sahibi olmak isteği ile özgürlük adı altında hippilik kültürünün yaygınlaştığı yıllar oldu. Dünya'da yaklaşık olarak 20 yıl devam edecek olan ve gençler arasında "savaşma seviş" sloganının atıldığı "Hippi" akımı, bu yıllarda gözde olmuştur. Hippy kelimesi İngilizlerin «Yippie» sevinç ünleminden gelmektedir. Gençlerin vücutlarının her yerine yaptırdukları dövmelemin, mini eteklerin, apartman toplu ayakkabı ve

ve 1968 yıllarındaki gençlik hareketleri ile birlikte özellikle de sosyalist öğrenci grupları tarafından benimsenerek politikleşti (Erten, 2007: 836).

Öğrenci hareketlerinin üniversiteyi değiştirmek amacıyla ortaya çıkışının temelinde; aslında üniversitelerin, öğrencilerin beklentilerini karşılamıyor olması yatıyordu. Öğrenci sayısı hızla artarken üniversite olanakları (derslik, yurt, kütüphane, laboratuvar vb.) aynı oranda artmamış, kalabalıklaşan sınıflarda öğrenci ve öğretim görevlisi arasındaki iletişim azalmıştı. Öğrenci ayaklanmalarına yol açan en önemli etkenlerden birisi de; artan öğrenci sayısını karşılayabilecek iş olanaklarının olmamasıydı. Sanayileşmiş kapitalist ülkelerde bile diplomalı işsiz sorunu ortaya çıktı. Bu nedenle başlangıçta üniversite içi sorunlarla ilgili olarak başlayan huzursuzluk, giderek rejime ve mevcut düzene yöneldi (Kışlalı, 1974: 53-54). Öğrenci hareketlerinin kitleselleşmesinde, önemli boyutlara ulaşmasında etkili olan önemli bir unsur da Vietnam Savaşı oldu (Kızık, 2011: 26).⁷ ABD başta olmak üzere birçok ülkede Vietnam Savaşı karşıtı eylemler kendisini gösterir oldu (Lavabre ve Rey, 1998: 22).

Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinde, özellikle de Batı Avrupa ülkelerinde büyümekte olan öğrenci hareketi, Çin'de Mao öncülüğünde yaşanan Kültür Devrimi, Latin Amerika'da Fidel Castro ve Ernesto Che Guevara'nın önderliğinde yürütülen gerilla mücadelesi ile başarıya ulaşan Küba Devrimi ve ABD emperyalizminin saldırılarına karşı, tüm dünyada yankılanan Vietnam direnişi, 60'larda gelişen öğrenci hareketine ivme kazandıran temel etmenler olmuştur. (Tufan, 2012a: 69) Öğrenciler, dünya üzerindeki bu mevcut sistemlere karşı başlattıkları başkaldırı hareketleriyle savaşların olmadığı, din, dil, ırk ayrımının yapılmadığı, ekonomik sömürü düzeninin olmadığı, huzur ve barışın egemen olduğu yeni bir dünya düzeninin oluşturulmasını talep ediyorlardı.

çizmelerin, erkeklerde uzun saç, sakal ve bıyıkların, küpelerin, iri madalyonların, enli kemerlerin, İspanyol paçalı pantolonların moda olduğu yıllardır. Ayrıca Avrupa ve ABD'de cinsel kimliklerin özgürce gösterilmeye başladığı yıllar olmuştur.

7 Böylesi bir ortamda, 1968 döneminin ilk antiemperyalist gösterilerinin başladığı yer, ABD olmuştu. Amerikan Kongresi, öğrencileri askerlikten muaf tutan yasayı kaldırıyor ve milyonlarca genci Vietnam kapısına sürüyordu. Gençlik "Gitmeyeceğiz" (We don't go) kampanyaları başlatıyordu. M. Kızık., a.g.e., s.26

2. Türkiye’de 68 Hareketi ve Örgütlenmeler

Amerika ve Avrupa’da baş gösteren öğrenci olayları kuşkusuz Türkiye’yi de etkilemiştir. Avrupa’da saman alevi gibi sönen eylemlerin aksine, Türkiye’deki gençlik hareketi, antiemperyalist bir içeriğe bürünerek yükselme göstermiştir. Türkiye’deki 68 hareketinin, Batı’daki 68 hareketinden farkı; Türkiye’deki sol işçi hareketi geleneğinin zayıflığıydı (Soner, 2008: 39). Batı’da güçlü sendikacılık hareketi bir süre sonra öğrenci eylemlerinin üstünde bir etkinlik kazanmıştı. Türkiye’de ise gençler işçiler adına bu sorumluluğu üzerlerine almışlardı.

1960’ların ortalarına gelindiğinde sosyalizm düşüncesi özellikle gençler arasında yaygınlaşmaya başladı. Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de gençlik hareketleri en yoğun olarak 1968 yılında yaşanır olmuştur. Ayrıca, aynı yıl öğrenci hareketlerinde olduğu kadar, işçi hareketlerinde de, sınırlı da olsa bir artış görüldü. Dolayısıyla, 68 kuşağı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gençlik hareketine bir dinamizm kazandırdı. 1965 yılında Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) ile başlayıp, 1969’da Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) ile ivme kazanan Türkiye’deki öğrenci-gençlik hareketleri, 1970’lere gelindiğinde birçok soruna çözüm üretmeye çalışan siyasal devrimci örgütlere dönüşecekti (Tufan, 2012: 92). Türkiye’de 1968-71 yılları arasında meydana gelen örgütlü ve bireysel gençlik olaylarının büyük bir çoğunluğu FKF’den Dev-Genç’e uzanan bir çizgideydi. Dev-Genç, 68 kuşağı denilen devrimci gençliğin, FKF’den dönüşen, üniversite ve yüksekokullardaki örgütü olan Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu’nun (TDGF) kısa adıydı. O dönemde Türkiye’de gençliğin esin kaynakları; Filistin bağımsızlık hareketini yürüten Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), Güney Amerika’daki devrimci mücadeleyi sürdürürken öldürülen Ernesto Che Guevara ve Mao tarafından yürütülen Çin kültür devrimi idi. Gençlik kitleleri farklı biçimlerde bu örnekleri benimsemişler, hatta bir bölümü FKÖ’nün eğitim kamplarına katılmışlardı. Che Guevara ise, yurt içinde gerçekleştirilmeye çalışılan gerilla hareketinin bir anlamda esin kaynağı olmuştu. Türkiye’deki öğrenci hareketleri Avrupa’da olduğu gibi, üniversite reformu talebi etrafında gelişmiştir. 1968’in boykot ve işgalleri,

üniversite gençliğinin Avrupa'dan edindiği esini Türkçeye tercüme çabalarının ürünüydü (Kürkçü, 1998: 161). İşgaller ve boykotlarla başlayan olaylar, başlangıçta, Fransa'daki öğrenci eylemlerinin özentili bir taklidi gibi algılanarak önemsenmedi. Fakat haklarını elde etme konusunda son derece kararlı olan öğrenciler arasında demokratik bir üniversite özlemi giderek artıyordu. İlk olarak "demokratik üniversite" sloganını ileri süren 68 gençliği, zamanla siyasallaşarak, "Tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye", "Kahrolsun Amerika", sloganlarını dile getirerek bu temelde yükseliş gösterdi. Yani diğer bir deyişle tamamen siyasallaşır oldu. (Feyizoğlu, 2005: 13).

1968 yılı yalnız sol için değil, sağ kesimde de gençlerin eylemlerinin başlangıç yılıydı. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) gençler üzerindeki teşkilatlanma çalışmaları kısa sürede büyük mesafe kat etti. Kendilerini ülkücü olarak adlandıran gençler 1966-1972 döneminde Ülkü Ocakları ile Genç Ülkücüler Teşkilatında örgütlenmeden önce veya örgütlendikleri sırada başka cemiyetlerde faaliyet göstermekteydiler. Faaliyette buldukları örgütlü yapıların en başında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin Gençlik Kolları, Komünizmle Mücadele Derneği, Türk Ocakları, Kuvayı Milliye Derneği, Milliyetçiler Birliği, Türkiye Milliyetçi Gençlik Teşkilatı, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Milli Türk Talebe Birliği gibi örgütlenmelerdir. (Feyizoğlu, 2005: 13).

1960'ların ortasından itibaren komünizmle mücadele adıyla ortaya çıkan bu eylemler siyasal yaşamda şiddeti gündeme getirdi. Bu yıllarda milliyetçi kanadı temsil eden Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (daha sonra Milliyetçi Hareket Partisi adını alacak) gençliğe özel bir önem veriyordu. 1968 yılının Ağustos ayında CMKP'li yöneticiler resmiyette bir varlığı bulunmayan başka bir örgütlenme faaliyetine giriştiler. Parti yöneticileri tarafından bir yaz kampı olarak görülen ve kamuoyuna da bu şekilde yansıtılan bu kamplar, esasen Milliyetçi Hareket Partisi Gençlik Kolları, Ülkü Ocakları Birliği, Genç Ülkücüler Teşkilatı'nın organize ettiği, yönettiği, maddi ve manevi yönden desteklediği bu komando kampları gençliği fikri ve fiziki yönden yetiştirmek ve onlara Turancılık

ülküsü vermek gayesiyle 1968 yılı yaz aylarından itibaren yurdun muhtelif il ve ilçelerinde kurulmuştur (Ülkücü Komando Kampları AP (Adalet Partisi) Hükümetinin 1970’te Hazırlattığı MHP Raporu, 1997: 14).

Alparslan Türkeş bu kamplardan biri olan İzmir kampına gönderdiği yazılı mesajda şunları söylüyordu: “*Türk milletinin büyük ümidi sevgili gençler, aziz bozkurtlar, yeryüzünde en büyük güç kaynağı sağlam fikir ve sağlam irfan sahibi olmaktır. Sağlam fikir ancak sağlam vücutta bulunur. Gençlik kamplarında Türkçülük ülküsü ve millî kültürümüzü öğrenerek hakikî bir yarışçı ve sporcu ruhu kazanacaksınız. İnsanların yaşama mücadeleleri zaten geniş şümüllü ve müsamaha kabul etmez bir spordur. Kampınızda kahve köşelerinde pineklemek yerine açık havada varlığınıza geliştirmek ve yüceltmek, böylece 9 ışıkçılar olarak millete hizmet için hazır olmaya çalışacaksınız. Uzay ve füze çağından da daha yükseklere çıkacak büyük Türkiye kurulacaktır. Mutlu yarınlar Türk milletinin olacaktır. Çalışmalarınız uğurlu ve başarılı olsun. Selâm ve sevgilerim, bakışlarım daima üzerinizde bulunacaktır.*” (Devlet Gazetesi, 14 Temmuz 1969: 4-6) sözleriyle bu kampların ne maksatla kurulduklarını açıkça ortaya koymuştur. Fakat sol görüşlü bazı gazeteci ve yazarlar bu kampları milliyetçi gençleri Marksist gençlere karşı mücadelede eğitmek ve teşkilatlandırmak maksadıyla kurulan kamplar şeklinde haber yapmış, komando kampı olarak adlandırmışlardır. 18 Ağustos 1968 Pazar günü CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş yaptığı bir açıklamada ise şunları söyler: “*Gençlik Kolları çeşitli sportif ve kültürel faaliyette bulunuyorlar. Bu arada kendilerine judo da öğretiyor komünistler memleketi sahipsiz sanıp da sokak hâkimiyetini kuramazlar. Onların anlayacağı dilden konuşacak memleketçi, milliyetçi çocuklar vardır. Bunun için gençlerimizi mücadeleciler olarak yetiştiriyoruz. Gençlerimiz memleket vazifelerine hazırlıklı bulunuyorlar, bulunacaklardır.*” (Feyizoğlu, 2005: 49) Türkeş’in bu konuda verdiği bilgiye göre sayıları bini aşkın genç genel idare kurulu üyesi Dünder Taşer’in nezaretinde başta Ankara ve İzmir olmak üzere memleketin değişik bölgelerinde bulunan kamplarda eğitime tabi tutulmaktadır.

3. Üniversite Gençliği ve Şiddet

Türk siyasi tarihi açısından 68 yılı, gençlik hareketlerinin zirvesi olarak kabul görmektedir. Bir kuşağa adını veren 1968 işgallerinin odağında ise; başta İstanbul ve Ankara’da bulunan üniversitelerin fakülte işgalleri vardır. Bu sürece kadar, çeşitli üniversite ve fakültelerde ilk olarak eğitim sorunlarının çözümüne yönelik tepkiler içeren bir dizi eylem, sınav boykotları vb. olaylar yaşanmıştır. Üniversite gençliği, üniversite reformu talebi doğrultusunda harekete geçmiş ve ilk kez 12 Ocak 1968’de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin (DTCF) işgali ile başlayan eylemler zamanla bütün üniversitelere yayılmıştır. Başlangıçta, üniversite eylemlerinin en belirgin özelliği; genel eğitim sorunları ve üniversite içi sorunlar ile ilgili olmuştur. Yani 1967-68 yıllarında yapılan boykotlardan 33’ü eğitim sitemine karşı, 7’si öğrencilik koşullarının düzeltilmesi talebiyle gerçekleşmiş ve sadece 1 boykot siyasi nitelikte olmuştur (Kışlalı, 1974: 52). Öğrenciler fakültelerde yanlış yetiştirildiklerini dile getirecekler, eğitim kurumlarını robotlaştırma kurumu olarak niteleyeceklerdir (Karadeniz, 1995: 104). Fakat 1969 yılının ilk aylarından itibaren, protestoların genel niteliği değişerek bu andan itibaren eylemler siyasallaşmaya başlamıştır. Eylemlerde siyasal yönün ağırlaşmasının nedeni ise öğrencilerin üniversite sorunlarını var olan düzene bağlama eğiliminden doğmuştur (Kışlalı, 1974: 52). Öğrenci eylemlerinin ilk zamanlarında gerçekleşen şiddet eylemlerine karşı hükümet, şiddete değil sola karşı bir tutum takınmıştır. Sonraki süreçte de sol görüşlü öğrencilere karşı sağ görüşlü öğrenci guruplarının eylemleri karşılıklı misillemeler şeklinde devam etmiştir. Hükümetin sol guruplara karşı tutumu ve polisin olayları bastırmada uyguladığı şiddetten ötürü, sol guruplar kendilerini savunma gerekçesiyle silahlanmaya başlamışlardır. Fakat bu silahlanma çoğu zaman savunmanın amacının çok ötesinde saldırı maksadıyla kullanılabilir hale gelmiştir. O dönem sağ ve sol guruplar arasına pek çok provokatörün de sızdığı bilinen bir gerçektir. Üniversite öğrencileri, sağlam bir örgüt yapılanmasından yoksun oldukları ve bu örgütlenme içerisine bir takım provakatif sızmalar olması dolayısıyla provokasyonlara açık bir halde olmuşlardır. Bu durum ise son derece demokratik taleplerle başlayan öğrenci eylemlerini, provokasyona açık ve dozu gittikçe artan şiddet eylemlerine maruz bırakmıştır.

4. 6. Filo Olayları

1967 yılı, yaklaşmakta olan 68 öğrenci olaylarının hem habercisi hem de hazırlayıcısıydı. Sol karakterli öğrenci örgütlerinin aktif bir şekilde ön plana çıkmasını sağlayan en büyük olay, 1967’de Amerikan 6. filosunun Türkiye’ye gelişi esnasında yaşandı. 1965’te Kıbrıs’ta yaşanan olaylar esnasında iki devlet arasında ilişkileri gerginleştiren Johnson Mektubu⁸ nedeniyle, 1960’lı yıllardan itibaren belli aralıklarla Türk limanlarına uğrayan Amerikan 6. Filo’suna bağlı gemiler, artık öğrenciler arasında, Amerikan emperyalizminin önemli bir figürü olarak görülmüş ve pek de hoş karşılanmamaya başlanmıştır. (Eren, 2012: 121). 6. Filo’nun Haziran 1967’deki Türkiye ziyareti, öğrencilerin protesto etmesi nedeniyle olaylı başladı. Ziyareti protesto etmek amacıyla 24 Haziran günü, öğrencilerin organize ettiği ve binlerce kişinin katıldığı Beyazıt Meydanı’ndan Taksim’e doğru bir yürüyüş düzenlenir. Rıhtımda bulunan Amerikan bayrakları indirilir. Amerikalıların Taksim anıtına koydukları çelenk yakılır. Amerikan 6. Filo’suna bağlı savaş gemileri, bu gergin ortamda 6 Ekim’de İstanbul’a tekrar gelir. Öğrenci kuruluşları ziyareti protesto etmek amacıyla Dolmabahçe’de bir oturma mitingi düzenleme kararı alır. Miting yüzünden Amerikan askerleri karaya çıkamamıştır.

1968’de İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) öğrencileri, Gümüşsuyu yurt binasının polis tarafından basılması sırasında yaşanan olayları protesto etmek amacıyla Taksim Anıtı’na yaptıkları yürüyüşte, gençlerin

8 ABD başkanı Johnson, 5 Haziran 1964’te, İnönü ye bir tehdit mektubu gönderdi. Mektupta, 1960 Kıbrıs Garanti Anlaşması uyarınca, Kıbrıs’a çıkarma harekâtından önce Türkiye’nin ABD’ye danışması gerektiğini; yapılacak müdahalenin Türk ve Yunan kuvvetleri arasında bir savaşa yol açacağını; NATO Bakanlar Konseyi’nin iki NATO üyesi arasındaki bir savaşı düşünülmez kabul ettiğini ileri sürdü. Türkiye’nin müdahale etmesi durumunda SSCB’nin de aynı şekilde Türkiye’ye müdahale edebileceğini, böyle bir durumda da NATO’nun Türkiye’nin savunması için yardım gönderip göndermemesinin de düşünüleceğini anımsattı. Türkiye’nin tek yanlı hareketinin Birleşmiş Milletler Örgütü üyelerinin sert tepkisiyle karşılaşacağına, ABD’nin Türkiye’ye askeri yardım olarak verdiği malzeme ve silahların Kıbrıs’ta kullanılmasına izin vermeyeceklerine dikkati çekti. Johnson’un “azarlayıcı” ve “onur kırıcı” mektubu, iç politikada ABD’ye karşı etkili bir kamuoyu yarattı. E. Korkmaz, Kafa Tutan Günler 68 Güncesi, İstanbul 1992, s.53

bir kısmı yürüyüşü Teknik Üniversite önünde sona erdirmek istemişler, Teknik Üniversite önüne gelindiğinde ise Deniz Gezmiş, liderliğindeki ilerde Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB) olarak anılacak bir grup öğrenci Dolmabahçe'ye gidilmesini teklif etmişlerdir. Deniz Gezmiş, burada öğrencileri harekete geçirecek etkili bir konuşma yaparak gurubu Dolmabahçe'ye yönlendirmiştir. Dolmabahçe'ye geldiklerinde öğrenciler, 6. Filo'ya ait motorları taşıyarak, karaya çıkan Amerikan askerlerini de darp edip denize atmışlardır. Müdahale etmek üzere olay yerine gelen Tümgeneral Selami Pekün gençleri uyararak derhal dağılmalarını istemişse de öğrenciler, ordu lehine sloganlar atmaya başlamış ve bir anda Tümgeneral S. Pekün'ü omuzlarına almışlardır. (Karadeniz, 1995: 198).

5. Büyükelçi Komer Olayı

ABD'nin yeni atanan Ankara Büyükelçisi Robert W. Komer Kasım 1968'de Türkiye'ye gelişinin ardından, öğrenci kuruluşları protesto gösterileri düzenledi. FKF ve Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) öğrenci derneği bir kitapçık yayınlayarak, R.W. Komer'i istenmeyen adam ilan ettiler. Amerika'nın Merkezi İstihbarat Teşkilatı olan CIA'in adamı olduğu ve Vietnam'da cephe dışındaki milliyetçileri tasfiye etmek için yürütülen "Pasifikasyon" programının başında olduğu öne sürülen R.W. Komer, öğrenciler tarafından "Vietnam Canavarı" olarak nitelendiriliyordu. İstanbul ve Ankara'da öğrenciler R.W. Komer'in gelişini protesto eden gösteriler düzenledi. Bu gösterilerden en çok gündeme geleni Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki (ODTÜ) protesto oldu. 6 Ocak 1969 günü, ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş tarafından öğle yemeğine davet edilen R.W. Komer'in arabası öğrenciler tarafından ateşe verildi.⁹

9 Cumhuriyet Gazetesi'nin, 7 Ocak günü "Amerikan Büyükelçisinin arabası yakıldı" manşetli haberin içeriğinde şöyle deniyordu: "Amerikan Büyükelçisi Robert Komer'in 06 DC 001 plakalı makam otomobili, dün saat 13.30'da, Orta Doğu Teknik Üniversitesinde bir grup öğrenci tarafından yakılmış, geç saatlere kadar süren Savcılık soruşturması sonunda 9 öğrenci suçlu görülmüştür. Polis, Savcılığın tevkiflerini istediği bu öğrencileri, Sorgu Yargıçlığına sevk etmek üzere aramaktadır. Olay; Büyükelçinin, Rektör Kurdaş'ın yemeğine davetli olarak Üniversitede bulunduğu sırada meydana gelmiştir."

Eylemi gerçekleştiren öğrenciler girişimlerini “Halk savaşının ilk meşalesi” olarak nitelemişlerdir.

Amerika ve NATO karşıtlığını tırmandıran bu eylem, siyasi partilerde tepkiler doğurmuş, Başbakan Demirel, bu olayın Türk-Amerikan dostluğunu zayıflatmak isteyenlerce gerçekleştirildiğini söylemiştir. İsmet İnönü ise, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Parti Meclisi’nin 16 Ocak günkü toplantısında bu tehlikeli gidişin Türkiye’nin dış siyasasını ve güvenliğini etkileyebileceğine dikkatleri çekmiştir.

Yıllar sonra CIA’ya ait bir kuruluşta, Büyükelçi R.W. Komer, arabasının yakılışını anlatırken öğrencilerin açığa çıkardığı ve etkisiz kıldığı pasifikasyon yöntemlerini şöyle anlatacaktı; “ODTÜ olayı bence siyaset bilimi açısından yeni bir gelişmenin göstergesiydi. Amerika’nın meselenin siyasi boyutunu göremeyip başarısızlığa uğramasının göstergesi oldu. Biz o yıllarda müfredatını teknik alanlara oturtmak suretiyle ODTÜ öğrencilerini *politika dışında tutabileceğimizi sanmıştık, elektriğin ve fiziğin ağır* konsantrasyon gerektiren dersleri, o günkü kafamıza göre öğrencilerin politize olmasını önleyecekti. Hâlbuki üniversiteyi giderek politize olan Türkiye’nin dışında tutabilmek olanaksızdı.” R.W. Komer olayı kamuoyunda da geniş yankı uyandırmıştı. ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş istifa etti. Olaylara karışan 9 öğrenci hakkında polis tarafından yakalama kararı çıkartılmıştır. ODTÜ öğrencileri aralarında imza toplayarak arabayı 9 kişinin değil, hep birlikte yaktıklarını söylemişlerdir. Yaşanan bu olaylar üzerine Akademik Konsey tarafından verilen kararla ODTÜ, bir ay süreyle kapatılmıştır (Höke, 1989: 49-50).

6. Kanlı Pazar Olayı

10 Şubat 1969 tarihinde 6. Filo İstanbul’a tekrar geliyordu. 17 Temmuz 1968’ de Gümüşsuyu Yurdu baskınında hayatlarını kaybeden Vedat Demircioğlu ve Atalay Savaşın ölümü hala sol görüşlü gençlerin hafızasında tazeliğini koruyordu. 16 Şubat 1969’da, çoğunluğu öğrenci kuruluşu olan 76 örgütün katıldığı “Emperyalizme ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü” düzenlendi. Yürüyüş Beyazıt’ta başlayıp Taksim’de sona erecekti. Yürüyüş için valilikten izin de alınmıştı (Kabacalı, 2007: 172).

Afişler, pankartlar, sloganlar eşliğinde büyük bir protesto mitingi daha yapılıyordu. Fakat mitingin önlenme çabaları, sağcı bir baskının gerçekleşeceği haberleri göstericilere ulaşmıştı. Bu nedenle yürüyüş, dışarıya gösterilmemeye çalışılan bir gerilim içinde sürdürülüyordu. Sağcılar tarafından bir saldırının olacağı, sağ basından da açıkça anlaşılıyordu. 14 Şubat'ta Beyazıt'ta yapılan "Bayrağa Saygı" mitinginde din adına komünistlere cihat açıldığı dile getiriliyor, Sağcı gazetelerde "Ya susturacağız, ya kan kusturacağız", "Kızıkları boğmanın vakti geldi" gibi sloganlar yayınlanıyordu (Kabacalı, 2007: 172). Bugün gazetesi 16 Şubat 1969 tarihli başyazısını şöyle bitiriyordu: "Büyük bir fırtınanın başlamak üzere olduğu, topyekûn bir savaşın kaçınılmaz bir hale geldiği ve silahlanmak gerektiği bir dönemde yaşıyoruz. Allah yolunda cihat farzdır ve silahlar patlayacaktır." deniliyordu. Ve silahlar o gün patladı. Bu çağrıya uyan kitle, taksim alanına giren miting koluna saldırmıştı. Saldırı sonucunda 100'den fazla kişi yaralanmış, Duran Erdoğan ve Turgut Aytaç adlı şahıslar hayatlarını kaybetmişti. 20 Şubat 1969 Perşembe günü Milli Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın başkanlığında Çankaya Köşkü'nde yaptığı toplantıda konuyu görüşmüş, Başbakan Süleyman Demirel toplantı çıkışında gazetecilere olaylarla ilgili yaptığı açıklamada "Türkiye'de gerginlik var, batıyoruz demeye gerek yok" demişti. Kanlı Pazar olayları sonrasında yalnızca elinde bıçakla gazetelerde fotoğrafları yayınlanan belediye zabıta memuru Seyid Atmaca cezaevine gönderildi. Ve bir süre sonra da Kanlı Pazar olayları unutuldu (Çetinkaya, 2010: 102).

Büyükelçi R.W. Komer'in arabasının yakılması hadisesinin hemen arkasından gerçekleşen ve 1969 yılının en önemli olayı olan ve tarihe Kanlı Pazar olarak geçen bu olaydır. 12 Mart Askeri Muhtırasına gidüş süreci içerisinde; öğrenci hareketleri bakımından büyük bir dönüm noktasını oluşturur. Bu olay ile birlikte; bu zamana kadar tek taraflı, tek perspektif doğrultusunda ilerleyen öğrenci hareketleri, bu olayın ardından karşılıklı ideolojik görüş mensuplarının çatışması dönemine girilir. Bu olay sonrası; devlet terörüne maruz kaldıkları ve savunmasız oldukları gerekçesiyle, öğrenci örgütleri içerisinde silahlı mücadele düşüncesi

ön plana çıkar. Kanlı Pazar sonrası, üniversite öğrencileri arası politik şiddet ve silahlı mücadelelerin başladığını görmek mümkündür

7. Üniversitelerde Yaşanan Şiddet Olayları

Ülkede 1967 yılından itibaren sayıları gittikçe artan sosyalizm eğilimli örgütlenmelerin en büyük eylem zeminini, Amerikan 6. Filo'sunun Türkiye ziyaretlerinin doğurduğu tepkiler oluşturur. Bu süreç içerisinde kendisini sosyalist dalga karşısında konumlandıran, milliyetçi/muhafazakâr kesim de örgütlenmesini büyük oranda bu dönemde tamamlar. Bu taraf arasında en aktif olan grup ise Alparslan Türkeş önderliğindeki CKMP'yle fiili bağları olan, zamanla Ülkücüler ismini alacak olan Ülkü Ocağı mensubu milliyetçi gruplardır. Bu gruplar daha sonra açılacak kamplara katılmaları dolayısıyla basın tarafından komandolar olarak isimlendirilecektir. Bu karşıt ideolojilere sahip öğrenci örgütleri arasındaki ilk çatışma, 31 Aralık 1968'de Komandoların Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrenci derneğini basması ile başlar (Milliyet, 02.01.1969: 1). Bu tarihten itibaren üniversite içinde veya dışında, karşıt gruplar arası şiddet olayları artan bir yoğunlukla 12 Eylül 1980'e çeşitli aralıklarla devam eder. 20 Eylül 1969'da Beşiktaş Işık Mimarlık ve Mühendislik Özel Yüksek Okulu'nda, özel okullarca sömürdüklerini düşünen sol görüşlü öğrenciler tarafından basılır (Milliyet, 20.09.1969: 1). Silah ve molotof kokteyllerinin kullanıldığı saldırı esnasında, çıkan olaylarda Orman Fakültesi öğrencisi Mehmet Cantekin adlı öğrenci ölür, yedi kişi de ağır yaralanır (Cumhuriyet, 20.09.1969: 1; Tercüman, 20.09.1969: 1). 21 Eylül'de Milli Türk Talebe Birliği'nin (MTTB) spor salonunda bir patlama olur. Bomba imal etmeye yönelik birçok malzemenin bulunduğu salondaki patlama olayı esnasında Mustafa Bilgin adlı öğrenci ağır yaralanır (Milliyet, 21.09.1969: 1; Cumhuriyet, 23.09.1969: 1). 1969 yılının sonuna doğru devrimci öğrenciler arasında büyük bir infial yaratan bir olay daha yaşanır. 23 Eylül 1969'da; İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği (İÜTB) Genel Kurulu'na katılmak üzere İstanbul'a gelen ODTÜ'lü öğrencilerden Mustafa Taylan Özgür, Beyazıt Meydanı'ndaki bir gösteri esnasında sırtından vurularak öldürülür

(Cumhuriyet, 24.09.1969: 1; Tercüman, 24.09.1969: 1; Milliyet, 24.09.1969: 1). İlk kez bir öğrenci liderinin faili meçhul bir şekilde öldürülmesi, öğrenci hareketleri içerisinde silahlı mücadelenin kapısını da açmaktaydı. Taylan Özgür'den sonraki ölüm olayı, Aralık 1969'da, sol kesimin ağırlıklı olduğu Yıldız Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisinde yaşanır. 14 Aralık'ta; Yıldız Camisinden çıkan bazı MTTB üyesi öğrencilerce akademiye yapılan bir baskın esnasında, Battal Mehmetoğlu adlı öğrenci öldürülür (Cumhuriyet, 15.12.1969: 1; Tercüman 15.12.1969: 1; Milliyet, 15.12.1969: 1). Haziran 1968 sonrası üniversitelerin tamamına yakınında görülen en büyük boykot ve işgaller, 1969 kış mevsiminde yoğunlaşır. Üniversite senatoları ve öğrenci birliklerince teklif edilen reform tasarıları kanunlaşmadan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tatile girmesi üzerine üniversitelerdeki bazı yöneticiler istifa eder (Yıldırım, 1997: 306). Üniversitelerdeki Sosyalist öğrenci kuruluşları da; hem istifa eden öğretim üyelerine destek olmak hem de Meclis'in tavrını protesto etmek amacıyla 1969 yılında yeni bir boykot ve işgal dalgası başlatmıştı (Çilengir, 2011: 83).¹⁰ Bu boykot ve işgaller 12 Mart 1971'e kadar artarak devam eder. 1970 senesine geldiği zaman öğrenci hareketleri karakter değiştirmiş, reform taleplerinden ziyade ideolojik kamplaşmaların, kolektif silahlı çatışmaların zirveye çıktığı görülmektedir. Çatışmaların yoğun olarak yaşandığı fakülteler genelde iki tarafın da birbirine denk

10 “16 Mart 1969: Ege Üniversitesi'nde Laborant Okulu, 18 Mart 1969: Ege Üniversitesi Fakülteleri, 8 Nisan 1969: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 9 Nisan 1969: ODTÜ Rektörlük binası, 11 Nisan 1969: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 31 Mayıs 1969: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1 Haziran 1969: İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Eczacılık Fakültesi, Kimya Fakültesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Çapa Tıp Fakültesi, 6 Haziran 1969: İstanbul Üniversitesi Fakülteleri, 7 Haziran 1969: İzmir Yüksek Tekstil Teknik Okulu, 10 Haziran 1969: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Eğitim, Fakültesi, Ziraat Fakültesi, Veterinerlik Fakültesi, 11 Haziran 1969: Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi, Eczacılık Fakültesi, 14 Haziran 1969: Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi, Ziraat Fakültesi, 15 Haziran 1969: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 19 Haziran 1969: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 16 Ağustos 1969: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 4 Kasım 1969: Atatürk Üniversitesi Fakülteleri”1969 Yılı Cumhuriyet ve Milliyet Gazeteleri Koleksiyonları. Aktaran; Sezen Çilengir, Düşünce ve Pratiklerin Uluslararası Dolaşımı: 1968-1970 Yılları Arasında Türkiye'de Üniversite İşgalleri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2011, s.83.

olduğu, bir tarafın diğer tarafa karşı hâkimiyet kurmak istediği okullar idi. Bu okullarda meydana gelen olaylar şunlardır:

- ❖ 28 Ocak'ta ODTÜ'de öğrenciler, rektörlüğe seçilen Mustafa Parlar'ı protesto etmek için boykota başlar.
- ❖ 16 Mart'ta Sosyalist öğrenciler, sağ kesimin elinde bulunduğuna inandıkları Çapa Yüksek Öğretmen Okuluna saldırıda bulunurlar.
- ❖ 22 Mart'ta Milli Eğitim Bakanlığı, artarak devam eden öğrenci çatışmaları nedeniyle Gazi Eğitim Enstitüsü süresiz olarak kapatır.
- ❖ 23 Mart'ta Ankara Yüksek Öğretmen Okulu'nda öğrenciler arasında çıkan çatışma sonucunda Ziraat Fakültesi öğrencilerinden Süleyman Özmen öldürölür.
- ❖ 13 Nisan'da İstanbul Üniversitesi'nde öğrenciler arası çıkan kavga esnasında yedi öğrenci silahla yaralanır. Olaylar nedeniyle üniversite süresiz kapatılır.
- ❖ 22 Nisan'da karşıt görüşlü öğrenciler arası çıkan kavga nedeniyle beş öğrenci yaralanır.
- ❖ 30 Nisan'da Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde çıkan çatışma esnasında Yaşar Serpin adlı öğrenci öldürölür.
- ❖ 4 Mayıs'ta Ankara Üniversitesi DTCE, Fen ve Hukuk Fakülteleri'nde karşıt gruplar arasında çatışma çıkar.
- ❖ 19 Mayıs'ta Sosyalist öğrenciler, özel yüksekokul ve akademi-lerin devletleştirilmesi amacıyla Sultanahmet'te büyük bir miting düzenler.
- ❖ 15 Mayıs'ta Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde süresiz boykot başlatılır.
- ❖ 16 Mayıs'ta Ankara'daki Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerini kaldığı Cumhuriyet Yurdu, savcılık kanalıyla aranmak istenir. Aramaya direnen 86 öğrenci gözaltına alınır.

- ❖ 18 Mayıs'ta Atatürk Üniversitesi'nde karşıt görüşlü öğrenciler arasında kavga çıkar.
- ❖ 22 Mayıs'ta Ankara Basın Yayın Yüksek Okulu'nda çıkan bir çatışmada solcu öğrencilerden Mustafa Kuseyri öldürülür.
- ❖ 3 Haziran'da Ankara Üniversitesi'nde devamlı çıkan olaylar sonucu, can güvenliği kalmadığı gerekçesiyle Fen, Ziraat, Tıp ve İlahiyat Fakülteleri süresiz kapatılır.
- ❖ 8 Haziran'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde karşıt gruplar arasında çıkan olaylar nedeniyle ülkücü Yusuf İmamoglu adlı öğrenci öldürülür. Olayların devam etmesi üzerine Edebiyat, Fen ve Kimya Fakülteleri süresiz kapatılır.
- ❖ 21 Ağustos'ta Ankara Üniversitesi Hukuk ve DTCTF'si komandolar tarafından basılarak işgal edilir.
- ❖ 12 Ekim'de Hacettepe Üniversitesi, ülkücü öğrenciler tarafından işgal edilir.
- ❖ 16 Ekim'de Hacettepe Üniversitesi, SBF Öğrenci Derneği, Dev-Genç, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) lokalleri basılır ve birçok öğrenci gözaltına alınır.
- ❖ 19 Kasım'da İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi'ndeki olaylar nedeniyle süresiz kapatılır. Ankara Erkek Teknik Öğretmen Okulunda çıkan çatışma nedeniyle ülkücü öğrencilerden Dursun Önkuzu öldürülür.
- ❖ 27 Kasım'da Çapa Yüksek Öğretmen Okulunda çıkan kavgada iki öğrenci vurulur. Yaralılardan Hüseyin Aslantaş 9 Aralık'ta ölür.
- ❖ 27 Kasım'da Ankara Üniversitesi, ODTÜ ve Hacettepe Üniversiteleri'nde boykot başlar.
- ❖ 7 Aralık'ta yine Çapa Yüksek Öğretmen Okulu, çıkan kavgalar nedeniyle süresiz kapatılır.
- ❖ 10 Aralık'ta Çapa Yüksek Öğretmen Okulunda çıkan olayları protesto etmek amacıyla İTÜ'de boykot başlar.

- ❖ 24 Aralık'ta Ankara Fen Fakültesi'nde Dev-Genç üyesi Naif Karaçam öldürülür.
- ❖ 27 Aralık'ta Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nde İlker Mansuroğlu, ülkücü öğrenciler tarafından vurulur, ertesi gün ölür.
- ❖ 28 Aralık'ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne dinamit atılması nedeniyle, üniversite 13 günlüğüne kapatılır (Kabacalı, 2007: 11).

1967 yılında ABD ve NATO karşıtlığı ile başlayan, 1968 yılında, Avrupa'daki olayların da etkisiyle reform taleplerini gerçekleştirmek için boykot ve işgal eylemleriyle zirveye çıkan öğrenci hareketleri, 1970 yılından itibaren diğer toplumsal kesimlerin de destek ve katılımlarıyla silahlı anarşist hareketlere doğru yön değiştirir. Üniversite talebe kuruluşları yerini, öğrencilerin merkezinde olduğu Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) veya Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) gibi örgütlere bırakır. Örgütlerin yönetimindeki öğrenci kitleleri, üniversite içi veya dışındaki eylemlerine 1971'in başlarından itibaren artırırlar.

1971'in ilk günlerinde itibaren muhtıraya kadar geçen süreç içerisinde, üniversitelerde gerçekleşen olaylar şöyledir.

- ❖ 6 Ocak'ta Ege Üniversitesi'ne ait matbaa binasına bomba atılır.
- ❖ 17 Ocak'ta Çapa Yüksek Öğretmen Okuluna bomba atılır. Ayrıca Edirnekapı'daki Vatan Öğrenci Yurdunda patlama olur.
- ❖ 18 Ocak'ta Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki bir amfiye bomba atılır.
- ❖ 19 Ocak'ta Özel Yükseliş Koleji'ne dinamit atılır.
- ❖ 25 Ocak'ta Çapa Yüksek Öğretmen Okulu bahçesine bomba atılır. SBF öğrenci yurdunda öğrencilerle polis arasında çatışma yaşanır.
- ❖ 29 Ocak'ta Orman Fakültesi öğrenci yurduna dinamit atılır.
- ❖ 19 Şubat'ta Hukuk Fakültesi binasında patlama olur. Ayrıca Hacettepe Üniversitesinde bombalama olayları yaşanır.
- ❖ 20 Şubat'ta ODTÜ öğrencileri Eskişehir yolunu trafiğe kapatır.

- ❖ 22 Şubat'ta Ankara'daki Niğde Talebe Yurduna bomba atılır.
- ❖ 3 Mart'ta Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okuluna dinamit atılır.
- ❖ 5 Mart'ta güvenlik güçlerince ODTÜ'de arama yapılmak istenmesi üzerine öğrencilerle polis arasında çatışma çıkar. 2 öğrenci ölür
- ❖ 6 Mart'ta Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesine dinamit atılır. (Kabacalı, 2007: 13).

1970 yılının sonuna doğru, gittikçe artan şiddet olayları, 1971'de de olanca hızıyla devam etmiştir. Artan şiddet olayları ile birlikte; bir de Ankara Ahlatlıbel radar üssünde görevli dört Amerikan askerinin kaçırılması, olaylara farklı bir boyut kazandırarak siyasi iktidarın tüm dikkatini bu konu üzerine çekmiş ve artık bu eylemler müsamaha gösterilebilecek seviyenin üzerine çıkmıştır. Anarşi olaylarının artması ve hükümetin üzerine düşen görevi yapmaması gerekçesiyle Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Mart 1971'de siyasi iktidara bir muhtıra vermiş ve bu muhtıra ile hem ülkedeki siyasi hayat, hem de öğrenci hareketleri bir süreliğine kesintiye uğramıştır.

Sonuç

27 Mayıs darbesinin ardından 1961 Anayasası'nın sağladığı geçici fikir ve örgütlenme özgürlüğü nedeniyle bir takım talepleri dolayısıyla ülke gündemine dâhil olmak isteyen ve kendileri için önemli gördükleri fikirleri kamuoyu ile paylaşan bir üniversiteli öğrenci kitlesi oluşmaya başlamıştı. Bu öğrenciler arasında başta sosyalizm düşüncesini benimseyenler olmak üzere, milliyetçi ve muhafazakâr düşüncelerde olan öğrenci gurupları da bulunmaktadır. 1968 yılına gelindiğinde dünya öğrenci olaylarının etkisi, yükselen ABD karşıtlığı ve sosyalizm sempatanlığının ülkede zirveye ulaştığı bir dönem yaşanmaktadır. Avrupa'daki üniversitelerde başlayan hareketlere benzer bir şekilde Türkiye'deki olayların başlangıç noktasını da mevcut üniversite sistemine duyulan hoşnutsuzluk ve öğrenci taleplerinin karşılanmaması oluşturur. Fakat Avrupa'dan farklı olarak kısa bir süre sonra, eğitim sistemindeki

aksaklıkların giderilmesi yönünde kendilerine verilen sözlerin tutulmaması nedeniyle öğrenciler, yönetim anlayışını ve ülkenin siyasal sistemini sorgulamaya başlamış ve bu sorunun çözümünü şiddet üzerinden aramışlardır. Sosyalist gençler tarafından dikkatle takip edilen Che Guevara ve Fidel Castro gibi isimlerin, Latin Amerika'da gençlerin arzuladığı devrimi gerçekleştirmeleri ve 27 Mayıs darbesi öncesindeki öğrenci eylemlerinin Demokrat Parti iktidarının sona erdirmesindeki katkısı, öğrencilerin zihinlerinde kendilerinin de bu devrimi gerçekleştirebileceği düşüncesini uyandırmıştır. Öğrenciler, bu konuda hedeflerini gerçekleştirmek için şiddete başvurmaktan da kaçınmayacak çoğu zaman bunun gerekliliğini de savunacaklardır. Sol görüşlü öğrenciler devrimi gerçekleştirmek için, -sağ görüşlü öğrenciler ise buna mani olmak için- silahlı mücadelenin gerekliliğine inanan ve bu amaç için eğitim almak üzere, farklı eğitim kamplarına dahi giden (Filistin Kurtuluş Örgütü ve Komando Kampları) bu öğrenciler, amaçlarına ulaşmak için kamuoyunda ses getirecek şiddet dolu eylemlere giriştiler. Türkiye'de yükselen sosyalist akım karşısında milliyetçi gençler CKMP/MHP ile organik bağı olan ülkücü kuruluşlar (bazı mukaddesatçı ve milliyetçi gençler de MTTB ile birlikte) sol guruplarla şiddete dayalı bir mücadeleye girişirler. Üniversite öğrencileri arasında fakültelere yönelik boykot ve işgaller ile dar bir alanda başlayan hâkimiyet mücadelesi, kısa sürede geniş bir alana yayılan şiddet olaylarına dönüştü. 1960'lı yılların sonuna doğru önce küçük protesto gösterileriyle başlayan üniversite olayları ve gençlik eylemleri, zamanla dozunu arttırarak önce taş ve sopalı kavgalara, daha sonraları da şiddetini arttırarak tüm ülkeye yayılan ve ölümlerle sonuçlanan silahlı, bombalı çatışmalara, anarşi ve terör olaylarına dönüşmüştür. Bu çatışmaların engellenememesi üzerine 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin verdiği muhtıra ile Adalet Partisi Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır. Yaşanan tüm bu olaylar neticesinde öğrencilerin bu şiddet içerikli hak arama talepleri amacına ulaşamadığı gibi toplumsal bir kabul de görmemiştir. Askeri darbe ile bir süreliğine pasifize edilen bu öğrenci hareketleri, darbeden birkaç yıl sonra şiddet düzeyi daha da artmış bir şekilde benzer olaylarla tekrar yaşanacaktır. 1970'li yılların sonuna doğru yaşanan bu

öğrenci olayları da bir önceki dönemde yaşanan olaylar gibi sonuçlanarak, yine bir askeri darbenin gerekçesi sayılacak ve 12 Eylül askeri darbesi üniversitelerdeki bu geniş çaplı şiddet olaylarını durduran son askeri darbe olacaktır.

'68 Movement and Political Violence at Universities

Abstract

When referring to a period of 1968 in the world and Turkey, what is meant is actually a symbolic name for a period of time rather than is a year. Therefore, when we say 68 movements which live the summit of 1968, it is necessary to understand a period which briefly create social and political mobility around 1966-1971 in terms of their effects. 1968 is the year when young people of the whole world, and especially the youth of the university, the most progressive and dynamic elements of society, are laid out on the streets. Thinking, reading, questioning youth were not unresponsive to the problems of the age, so it has been an important period in the history of the world and in Turkey in 1968. In a climate of freedom created by the Constitution of 1961, the youth began to organize and express their demands with their protests by the support of all student groups. In the beginning, when these demands, which are related to education, were not satisfied, they have begun to question the government concept and the political system of the country. This has led to disagreements and divisions among students. Over time, these tranquil protests have left its place to mutual clashes of opposing groups and violent demonstrations. The violence of the events of 68 was quite heavy; until memorandum of March 12 which is given to the government by the Turkish Armed Forces (TSK), it has been caused dozens of dead and hundreds of injured from left and right partisan groups.

Key words: Violence, University, Youth, 68 Events, Socialism, Nationalism

Kaynakça

- ÇETİNKAYA H. (2010), *68'den 78'e Sancılı Yıllar Kuşatılmış Sokaklar*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları
- ÇİLENGİR S. (2011), *Düşünce ve Pratiklerin Uluslararası Dolaşımı: 1968-1970 Yılları Arasında Türkiye'de Üniversite İşgalleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Devlet Gazetesi*, (14 Temmuz 1969), S.15
- EREN M. (2012), *Kanlı Pazar, 1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol*, İstanbul: Kalkedon Yayınları
- ERTEN A.B. (2007), "Türkiye'de 68", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol*, 8, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 834-846
- FEYİZOĞLU T. (2005), *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, İstanbul: Ozan Yayıncılık
- GÜNDÜZ I. (2009), *68 Mayısında Paris*, İstanbul: Parşömen Yayınları
- HÖKE E. (1989), *1960'lardan 1980'e Gençlik ve Mücadelesi*, İstanbul: Simge Yayınevi
- KABACALI A. (2007), *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, İstanbul: Gürer Yay.
- KARADENİZ H. (1995), *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul: Belge Yayınları
- KIZIK M. (2011), *Küresel İsyen 68*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları
- KIŞLALI A. T. (1974), *Öğrenci Ayaklanmaları*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- KORKMAZ E. (1992), *Kafa Tutan Günler 68 Güncesi*, İstanbul: Arba Yayınları
- KÜRKCÜ E. (1998), *Hala Bir "68 Kuşağı" Var Mı?*, Cogito, S. 14, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- LAVABRE M.C., H. Rey (1998), "1968 Hareketleri", *Sokakta ve Duvarda 1968*, Ankara: Öteki Yayınevi
- SONER Ş. (2008), *Bizim 68'liler*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları
- TUFAN T. (2012b), *Deniz Gezmiş Fırtınalı Yıllar*, İstanbul: Nokta Kitap

TUFAN T. (2012a), *İbrahim Kaypakkaya'nın Hayatı ve Fikirleri*, İstanbul: Nokta Kitap

Ülkücü Komando Kampları AP Hükümetinin 1970'te Hazırlattığı MHP Raporu, İstanbul: Kaynak Yayınları

YALÇIN H. (2008), *68'in Sırrı*, İstanbul: Kaynak Yayınları

YILDIRIM A. (1997), *FKF Dev-Genç Tarihi*, Ankara: Doruk Yayınları

1969 Yılı Cumhuriyet, Milliyet ve Tercüman Gazeteleri Koleksiyonları.

Cumhuriyet, (20.09.1969)

Cumhuriyet, (23.09.1969)

Cumhuriyet, (24.09.1969)

Cumhuriyet, (15.12.1969)

Milliyet, (02.01.1969)

Milliyet, (20.09.1969)

Milliyet, (21.09.1969)

Milliyet, (24.09.1969)

Milliyet, (15.12.1969)

Tercüman, (20.09.1969)

Tercüman, (24.09.1969)

Tercüman, (15.12.1969)

İmam Hatip Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Kimlik Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Mustafa ARSLAN¹

Özet

Bu araştırmanın amacı İmam Hatip okullarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel kimlik algı düzeylerini belirlemek ve bazı değişkenlere göre durumunu ortaya koymaktır. Çalışma örneklem grubunu 2016-17 eğitim-öğretim yılı Bahar döneminde Malatya, Çorum, Hatay ve Diyarbakır illerinin merkez ve ilçelerindeki İmam Hatip Okullarında görev yapan 305 öğretmen oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Arslan (2017) tarafından geliştirilen “İmam Hatip Okulları Örgütsel Kimlik Algısı Ölçeği (İHOKA)” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda İmam Hatip Okulu öğretmenlerinin örgütsel kimlik algılarının yüksek düzeyde olduğu, örgütsel kimlik algı boyutları tümü arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel kimlik düzeylerinin mezun olunan fakülte değişkeninden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyet ve çalışılan yere göre öğretmenlerin örgütsel kimlik düzeylerinde farklılık görülmemiş eşit düzeyde bir kimlik düzeyine sahip oldukları görülmüştür.

Anahtar kelimeler: İmam Hatip Okulları, Kimlik, Örgütsel kimlik, Öğretmen algıları.

1 Mustafa Arslan, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafa.arslan@inonu.edu.tr

Giriş

Kimlik, Örgütsel kimlik ve İmam Hatip Okulları

Bu araştırmanın konusunu İmam Hatip Liselerinde görev yapan öğretmenlerin örgütsel kimlik algı düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırmada “örgütsel kimlik” ve “İmam Hatip öğretmenleri” kavramları ön plana çıkmaktadır. Örgütsel kimlik kavramı “kimlik” ve “örgüt” kavramlarından oluşmaktadır. “Örgüt” kelimesi burada okulu kurumunu ifade etmektedir. “Kimlik” ise kişinin kendisini tanımlamasını ve anlamasını sağlayan, varoluşuna anlam yükleyen bir kavramdır. Kimlik, bireysel, sosyal ve örgütsel düzeylerde ifade edilmektedir. Ortak amaçları gerçekleştirmek için bir arada bulunan insanlar zamanla kendilerini bir bütün olarak ve bir kimlikle ifade etme gereksinimi duyabilmektedirler (Çobanoğlu, 2008).

Kimlik kavramı sosyal bilimlerde son dönemlerde sıklıkla kullanılan kavramlar arasında yer almaktadır. Geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren kimlik kavramı sosyal bilimlerde etkisini gittikçe artırmış, sanayi dönemindeki “sınıf” kavramının gördüğü işlevi günümüz sanayi sonrası toplumlarında “kimlik” kavramı görmektedir. Kavram son zamanlarda “yeni sosyal hareketler”in merkezi kavramları arasında yer almaktadır (Çayır, 1999). Kavramın kullanımı buralardan siyaset, kültür ve eğitim alanlarına dek uzanan geniş bir alanı kapsamakta (Bilgin, 2007: 236 vd.). olup, bu alanlara ait araştırmalarda kimlik kavramı önemini sürdürmektedir.

Kimlik kavramı din alanında ve İmam Hatip Okullarında da geçerli bir kavramdır. Bir din eğitimi kurumu olarak İmam hatip okullarına “kimlik oluşturucu” bir işlev yüklenilmektedir. Bu kimlik vurgusu İHL üzerinde ısrarla vurgulanmakta, İmam Hatip Okulları yoğun biçimde kimlik vurgusuna maruz kalmaktadır (Macit, 2014). Ancak, İmam Hatip Okullarının kimlik oluşturucu yönü çokça vurgulanmasına karşın; bilimsel araştırmalarda onun bir okul ve bir kurum olduğu unutulmakta ve onun kurumsal ve örgütsel kimliği fazla vurgulanmaktadır. Yapılan kamuoyu değerlendirmelerinde ve bilimsel çalışmalarda İmam Hatip Okulları “yoğun bir kimlik atfına maruz” kalırken;

diğer taraftan bu okulların bir kurum olarak örgütsel kimliğinin ne durumda olduğu, bunu pedagojik olarak taşıyıp taşıyamadığı üzerinde bilimsel çalışma fazla yapılmamaktadır.

İmam Hatipler öncelikle bir eğitim kurumudur ve çevresine yaydığı kimliksel etki onun bu kurumsal, örgütsel kimliğinden başlayarak adım adım çevreye yayılacaktır. Kurumsal, örgütsel kimliğinin niteliği onun kimliksel işlevlerini yerine getirip getiremediğini gösterecektir. Şayet kurumsal kimliği istenilen düzeyde değilse İmam Hatip Okulları belirtilen kimlik işlevini yeterince yerine getiremeyecektir. İmam Hatip Okullarının kurumsal kimliğinin farklı boyutları ile araştırılması onun daha iyi işlev görmesi ile yakından alakalıdır. Bu anlamda İmam Hatip Okullarının kurumsal, örgütsel kimliği üzerinde çalışmalar yapmak önem arz etmektedir.

Kimlik kavramı eğitim kurumlarının aidiyetlerini tanımlamada ve incelemede örgütsel kimlik kavramı bağlamında kullanılmaktadır. Örgütsel kimlik (organizational identification), kişilerin bir örgütü, kurumu algılamaları veya ona aidiyet duymaları anlamına gelmekte olup (Mael ve Ashforth, 1992) birçok örgüt ve kurumun başarısı için üyeleri arasında bunun olması gereklidir (Pratt, 1998). Bu önemi sebebiyle, üyelerin kurumlarını nasıl algıladıkları, ona yönelik ne hissettikleri ve düşündüklerini tartışmak ve analiz etmek için “örgütsel kimlik” kavramı geliştirilmiştir. Örgüt kimliği, örgütün kullandığı logo, renkler ve amblem gibi görsel unsurları ile örgütsel iletişim, örgütsel davranış ve örgüt felsefesi gibi unsurlardan meydana gelmektedir. Bu unsurların bir örgüte özgü biçimde kullanılması o örgütün örgüt kimliğini oluşturmaktadır (Çobanoğlu, 2008).

Örgütsel kimlik, “sosyal ya da kolektif kimlikle sıkı sıkıya ilişkili” bir konudur. Sosyal kimlik kavramında bireyin bir grup ya da sınıfa doğrudan üye olması değil ona “duygusal” olarak bağlanması söz konusudur. Kimliğin kaynağı temelde ben kimim sorusunun cevabında ortaya çıkarken; bir örgüte, kuruma aidiyet de sosyal kimliğin kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır (Atakan-Duman vd. 2013). Kurumsal kimlik ile ilgili çalışmalarda onun “bilişsel”, “psikolojik” ve “duygusal” yönlerine atıf yapılmıştır (bkz. Atakan-Duman vd. 2013; Taşdan, 2015). Bu

üç düzeyde birey kendisini kurumun bir parçası olarak görmektedir. Bu anlamda, güçlü bir örgütsel kimlik algısına sahip bireyler, örgüt-kurum kimliğini destekleyecek şekilde kuruma yönelik olumlu davranışlar sergilemekte, hatta örgütsel davranış örüntülerini benimsemekte ve bunlara uyumlu davranışlar sergilemektedirler.

Örgütsel kimlik algısı okullar için de söz konusudur. Örgütsel kimlik kavramı, eğitim kurumları için düşünüldüğünde; okulu bir örgüt, bir organizasyon olarak diğer organizasyonlardan ayıran, okulun gücünü gösteren, okula ilişkin kestirimlerde bulunmayı sağlayan ve okulun moral yapısını ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Taşdan, 2015). Konumuz olan İmam Hatip Okullarını bu bağlamda düşünmek ise diğer okullar arasında daha da kesindir. Nitekim Moffitt örgütsel kimliği belli bir tarihsel süreçte kişisel, çevresel, kültürel ve kurumsal-örgütsel etkenlere bağlı biçimde oluşan bir kavram olarak tanımlamıştır (Moffitt, 1994).

Örgütsel kimlik çalışmaları içerisinde okullar üzerinde yapılan çalışmaların yeni olduğu ve özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde geliştiği söylenebilir. Örgütsel kimlik çalışmaları önceleri endüstri kurumlarında ve bankalarda yoğunlaşmıştır (Ertürk 2003). Cheney'in geliştirdiği yirmi beş maddelik Kurumsal kimlik ölçeği (1982) önemli bir adım olmuştur. Daha sonra Mael ve Ashforth (1992) ve Edwards ve Peccei (2007) bunu geliştirmişlerdir. Ülkemizde de aynı şekilde bu çalışmaların ilk başlarda sanayi kurumlarının örgütsel kimliği üzerinde, daha sonra eğitim kurumlarında yapıldığı görülmektedir. Bu konuda Çobanoğlu (2008), Akbaba (2011) ve Taşdan (2013) okulların örgütsel kimlik algılarına dönük çalışmaları konunun eğitim kurumlarına dönük çalışmalar yapılması imkânını getirmiştir. Taşdan (2010; 2013; 2015) bütün bu çalışmaları geliştirerek okul öğretmenlerine dönük dört boyutlu bir örgüt kimliği ölçeği geliştirmiştir. Bunun yanı sıra okulların örgütsel kimliği üzerine yavaş uygulamalı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (bkz. Taşdan, 2013). İmam Hatip okullarının örgütsel kimliği üzerine ise Arslan (2017)'ın bir çalışması vardır. Bunun dışında bu okulların örgütsel kimliği üzerine başka çalışmaya rastlanılmamıştır.

İmam Hatip Okullarının kimlik konusunda diğer eğitim kurumları arasında belki de en dikkat çeken kurum olmasına karşın bu konuda

ampirik çalışmaların olmaması bir handikap olarak karşımızda durmaktadır. Değerlendirmelerde hep kimlik kavramı ile yan yana anılan bir okulun literatürde özel bir yeri olan kurumsal, örgütsel kimlik kavramını çerçevesinde incelenmemesi dikkat çekicidir. Madem kimlik odaklı bir kurumsa onun kurumsal kimliği (mahiyeti, durumu, sorunları vb.) ve kimlik oluşturucu işlevleri üzerinde çalışmalar yapılması önem arz etmektedir. Bu problemten hareketle İmam Hatip okullarının örgütsel kimliği üzerinde bir çalışma yapmak amaçlanmıştır. Bu amaçla İmam Hatip okullarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel kimlik algı düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- İmam Hatip Okulu öğretmenlerinin örgütsel kimlik algı düzeyleri nedir?
- İmam Hatip Okulu öğretmenlerinin örgütsel kimlik algılarının boyutları arasında bir ilişki var mıdır?
- İmam Hatip Okulu öğretmenlerinin örgütsel kimlik algı düzeyleri demografik değişkenlere göre değişiklik göstermekte midir?

Yöntem

Araştırmanın modeli

Araştırmada nicel yöntem kullanılmıştır. İmam Hatip Okullarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel kimlik algı düzeylerini ölçmek için tarama türlerinden “ilişkisel tarama modeli” kullanılmıştır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma evrenini İmam Hatip Okullarında görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu, 2016-17 eğitim-öğretim yılı Bahar döneminde Malatya (merkez), Çorum (Merkez ve ilçe), Hatay (merkez ve ilçe), Diyarbakır (ilçe) illerinin merkez ve bağlı ilçelerindeki İmam Hatip Okullarında görev yapan ve tesadüfi olarak seçilen 305 öğretmen oluşturmaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Profili

	F	%
Cinsiyet		
Kadın	117	38.4
Erkek	187	61.3
Cevapsız	1	.3
Öğretmenlik Yapılan Yer		
Kent	148	48.5
İlçe-köy	157	51.4
Cevapsız		
Mesleki Deneyim		
1-5 Yıl	96	31.5
6-10 Yıl	54	17.7
11-15 Yıl	47	15.4
16 Yıl ve üstü	101	33.1
Cevapsız	7	2.3
Okulda Çalışma Süresi		
1-5 Yıl	242	79.3
6-10 Yıl	33	10.8
11-15 Yıl	5	1.6
16 Yıl ve üstü	15	4.9
Cevapsız	10	3.3
Mezun Olunan Fakülte		
Eğitim Fakültesi	119	39
Fen Edebiyat Fakültesi	92	30.2
İlahiyat Fakültesi	80	26.2
Diğer ve Cevapsız	14	4.6
Toplam	305	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğretmenlerin 187’si erkek, 117’si kadın; 148’i kentte, 157’si ilçe ve köyde görev yapmakta; 96’sı 1-5 yıl, 54’ü 6-10 yıl, 47’si 11-15 yıl, 101’i 16 yıl ve üstü mesleki deneyime sahip görünmekte; 242’si 1-5 yıl, 33’ü 6-10 yıl, 5’i 11-15 yıl, 15’i 16 yıl ve üstünde şu anki okulunda çalışmakta; 119’u Eğitim, 92’si Fen Edebiyat, 802’i İlahiyat Fakültesi mezunu olarak görünmektedir.

Veri Toplama Aracı ve Analizde Kullanılan Teknikler

Araştırmada veri toplama aracı olarak Arslan (2017) tarafından geliştirilen “İmam Hatip Okulları Örgütsel Kimlik Algısı Ölçeği (İHOKA)” kullanılmıştır. Alandaki ilgili literatürün taranması sonucu ulaşılan ölçeklerden (Meyer ve Allen, 1997; Taşdan, 2013; Cheney, G., 1982; Çobanoğlu, 2008; Edwards, 2007) yola çıkılarak geliştirilen ölçek 24 maddeden ve 4 alt boyuttan (Amaç ve Değer Paylaşımı İmaj, İletişim, Özdeşleşme) oluşan bir özelliktedir. “İmam Hatip Okullarında Örgütsel Kimlik Algısı Ölçeği”nin cevaplanmasında “beşli likert ölçek” kullanılmıştır. Her madde için karşısında “Kesinlikle Katılıyorum”, “Kısmen Katılıyorum”, “Fikrim yok”, “Katılmıyorum”, “Hiç Katılmıyorum” biçiminde beş seçenek kullanılmıştır. Denek, her ifadeye ait tutumunun derecesini bu seçeneklerden birisini işaretleyerek belirtmiştir. Veriler kodlanırken, olumlu ifadelerde A seçeneğinden başlayarak sırayla “5, 4, 3, 2, 1” puanları verilmiştir. (Kesinlikle Katılıyorum=5, Kısmen Katılıyorum=4, Fikrim yok = 3, Katılmıyorum=2, Hiç Katılmıyorum=1) Ters yönlü ifadelerde ise bu durum tam ters şekilde yani A şıkkından itibaren dört seçeneğe sırayla 1, 2, 3, 4, 5 puanları verilerek kodlama yapılmıştır. Bu sisteme göre veriler bilgisayara kodlanmış, daha sonra bilgisayara girilen bu 24 madde üzerinde istatistiksel analizler yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan ve Arslan (2017) tarafından geliştirilen “İmam Hatip Okulları Örgütsel Kimlik Algısı Ölçeği (İHOKA)” ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Bizim araştırmamızda da ölçeğin genel ve alt boyut Cronbach Alpha değerleri yüksek çıkmıştır. Buna ilişkin değerler ve ölçeğin alt boyutlarına ilişkin bilgiler ileride tablo ve yorumlar şeklinde verilecektir.

Ölçeğin istatistiksel olarak yorumlanabilir olup olmadığına karar vermek amacıyla, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Sphericity testi sonuçlarına bakılmış ve bu değerlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür: (KMO=0.96; Barlett Sphericity testi $\chi^2=4,074$, $sd=276$ $p<.0001$). Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde çeşitli istatistiksel tekniklerden yararlanılmıştır. İstatistiksel işlemler bilgisayarda SPSS 16.0 (Statistical Package for Social Science) istatistik paket programı ile yapılmıştır. Verilere ilişkin betimsel istatistikler (frekanslar, madde puanları, yüzde değerleri, aritmetik ortalama) bulunmuş, gruplar arası t-testi, Varyans analizine ve değişkenler arası korelasyonlara bakılmıştır.

Bulgular

İHL Öğretmenlerinin Örgütsel Kimliklerinin Yapı ve Mahiyeti

Sosyal bilimlerde bir olgunun mahiyetini anlamak kompleks bir konudur. Bu konuda birçok tartışma yapılsa da genellikle olguyu oluşturan iç dinamikler, unsurlar arasındaki düzenli ilişkilere bakmak yaygın bir yöntemdir. Özellikle ampirik çalışmalarda bu daha kullanışlı bir yol olarak kullanılmaktadır. Bu amaçla çalışmamızda öncelikle İHL okullarında çalışan öğretmenlerin örgütsel kimliklerinin nasıl bir yapıya sahip olduğuna, bu yapıyı oluşturan boyutlara, bu boyutlar arasındaki karşılıklı ilişkinin mahiyetine bakılacaktır.

Örgütsel kimlik konusunda yapılan kuramsal çalışmalara bakıldığında konunun farklı boyutlarda ele alındığı görülür. Biz bu çalışmada örgütsel kimliğin yapısını, ilgili literatürden hareketle “özdeşlik kurma, amaç değer paylaşımı, iletişim, imaj” şeklinde adlandırılan dörtlü boyutlu biçimde ele almış bulunmaktayız. Öğretmenlerin örgütsel kimlik yapılarının mahiyetini anlamak için bu boyutlara, boyutları oluşturan maddelere ve boyutlar arası korelasyona bakılacaktır.

Tablo 2. İHL Öğretmenlerinin Örgütsel Kimlik Algılarının Genel ve Alt Boyutlarına İlişkin Bulgular (N=305)

	En Düşük Puan	En Yüksek Puan	X̄	S. D.	C. Alpha
Örgütsel kimlik (Genel)	24	120	97,61	292,1	.94
İmaj	7	35	27,52	5,84	.85
İletişim	6	30	22,49	5,28	.84
Amaç Değer	5	25	22,05	3,37	.78
Özdeşlik Kurma	5	25	21,44	3,61	.74

Tablo 2’de öğretmenlerin genel örgütsel kimlik algılarına bakıldığında (ölçekten alınacak en düşük puanın 24, en yüksek puanın 120 olduğu düşünüldüğünde), öğretmenlerin \bar{X} = 97,61 puan gibi yüksek düzeyde bir örgütsel kimlik algısına sahip oldukları görülmektedir. Örgütsel kimlik ölçeği genel olarak yüksek anlamlılığa (α = .94) sahip görmektedir. Öğretmenlerin örgütsel kimlik algılarının alt boyutlarına bakıldığında, en yüksek örgütsel kimlik algısının “İmaj” boyutunda (\bar{X} = 27,52) olduğu, onu “İletişim (\bar{X} = 22,49)” ve “Amaç değer (\bar{X} = 22,05)” boyutlarının takip ettiği, en düşük boyutun ise “Özdeşlik kurma” (\bar{X} = 21,44) boyutunda olduğu görülmektedir.

Buradan çalışmaya katılan İHL öğretmenlerinin genel örgütsel kimlik algılarının yüksek düzeyde olduğunu söyleyebiliriz. Öğretmenlerin örgütsel kimlik algılarının boyutlarının düzeylerine bakıldığında ise, en yüksek yoğunluğun “İmaj” boyutunda olduğu, en düşüğün ise “özdeşlik kurma” boyutunda olduğu görülmektedir. Buradan öğretmenlerin imaja ilişkin ifadelerde anlamını bulan konulara daha önem verdikleri ve örgüt kimliklerinde “İmaj” boyutunun ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Zaten örgütsel kimlik ve örgütsel imaj arasında örtüşen bir anlam yakınlığı bulunmaktadır. Moffitt’ (1994) örgütsel imajı ve örgütsel kimliği aynı anlam içeriğine sahip kavramlar olarak ele almaktadır.

Şimdi bu boyutlarla ilgili ayrıntılı sonuçlara Tablo 3’de bakmak istiyoruz. Örgütsel kimlik algısının ilk alt boyutu olan “özdeşlik kurma”

alt boyutuna dair ifadelere Tablo 3’de bakıldığında ilk ifade olan “Bu okulda işler tersine gitmeye başlarsa huzursuzluk hissederim.” ifadesinden öğretmenlerin en yüksek puanı aldığı (4.46) görülmektedir. Onu (4.45) puan ile “Kendimi bu okulun bir bireyi olarak düşünmekteyim.” ifadesi ve (4.44) puan ile “Bu okulun başarısı benim başarımdır.” ifadesi takip etmektedir. Bu üç ifadenin diğer ifadelere göre yüksek puana sahip olduğu görülmektedir. Bu ifadeleri (4.20) puan ile “Bu okul eleştirildiğinde kendimi kötü hissederim.” ifadesi, (4.08) puan ile “Bu okulla aramda güçlü bir bağ hissederim.” ifadesi, (3.86) puan ile “Bu okulla aramda herhangi bir duygusal bağ yoktur.” zıt anlamlı ifadesi takip etmektedir.

İHL öğretmenlerinin örgütsel kimlik algılarının diğer boyutunu “Amaç değer paylaşımı” oluşturmaktadır. Bu boyuttaki “Bu okul, kişisel inançlarımı yaşamam için engel değildir.” ifadesinin (4,64), “Bu okulun genel amaçlarını benimserim.” ifadesinin (4,54), “Bu okulun değerleri benim için önemlidir.” ifadesinin (4,48), “Bu okulun misyonunu benimserim.” ifadesinin ise (4,30) maddes puanına sahip olduğu görülmektedir. Boyuttaki “Kişisel değerlerimle, bu okulun kültürü arasında zıtlık vardır.” şeklindeki zıt ifadenin ise (4,02) gibi diğer maddelere göre düşük bir madde puanına sahip olduğu görülmektedir.

İHL öğretmenlerinin örgütsel kimlik algılarının diğer boyutunu da “iletişim” boyutu oluşturmaktadır. Bu boyuttaki ifadelere bakıldığında “Bu okulda yönetici-öğretmen iletişimi diğer okullardan daha iyidir.” ifadesinin (3,92) gibi en yüksek puana sahip olduğu görülmektedir ki bu önemli bir sonuçtur. Çünkü diğer okullarla kendi okulu arasında iletişim açısından açık bir kıyas yapılmaktadır. Sonraki “Bu okulda öğretmen-öğrenci iletişimi diğer okullardan daha iyidir.” ifadesi (3,87) puana, “Bu okuldaki insan ilişkileri diğer okullardan olumlu yönde farklıdır.” ifadesi (3,82) madde puanına, “Bu okulda çalışanlar arası ilişkiler sorunludur.” ifadesi (3,71) puana, “Bu okulda diğer okullardan daha şeffaf bir iletişim vardır.” ifadesi (3,64) puana sahiptir. En düşük madde puanı “Bu okulda kurum-veli iletişimi diğer okullardan daha iyidir.” ifadesinde (3,51) karcımıza çıkmaktadır.

Tablo 3. İHL Öğretmenlerinin Örgütsel Kimlik Algıları ve Alt Boyutlarına İlişkin Bulgular (N=305)

Boyutlar	İfadeler	Madde Puanı	S.D.
Özdeşlik Kurma	Bu okulda işler tersine gitmeye başlarsa huzursuzluk hissederim.	4,46	,9
	Kendimi bu okulun bir bireyi olarak düşünmekteyim.	4,45	,94
	Bu okulun başarısı benim başarımdır.	4,44	,93
	Bu okul eleştirildiğinde kendimi kötü hissederim.	4,20	1,05
	Bu okulla aramda güçlü bir bağ hissederim.	4,08	1,12
	Bu okulla aramda herhangi bir duygusal bağ yoktur.	3,86	1,25
Amaç Değer Paylaşımı	Bu okul, kişisel inançlarımı yaşamam için engel değildir.	4,64	,85
	Bu okulun genel amaçlarını benimserim.	4,54	,75
	Bu okulun değerleri benim için önemlidir.	4,48	,8
	Bu okulun misyonunu benimserim.	4,30	,92
	Kişisel değerlerimle, bu okulun kültürü arasında zıtlık vardır.	4,02	1,2
İletişim	Bu okulda yönetici-öğretmen iletişimi diğer okullardan daha iyidir.	3,92	1,18
	Bu okulda öğretmen-öğrenci iletişimi diğer okullardan daha iyidir.	3,87	1,09
	Bu okuldaki insan ilişkileri diğer okullardan olumlu yönde farklıdır.	3,82	1,15
	Bu okulda çalışanlar arası ilişkiler sorunludur.	3,71	1,2
	Bu okulda diğer okullardan daha şeffaf bir iletişim vardır.	3,64	1,24
	Bu okulda kurum-veli iletişimi diğer okullardan daha iyidir.	3,51	1,14
İmaj	Bu okul saygıdeğer bir okuldur.	4,32	,94
	Başkalarının bu okul hakkındaki düşünceleri beni çok ilgilendirir.	4,04	1,1
	Başka insanlar da çalıştığım okula saygı gösterirler.	4,04	,95
	Bu okulun özel günleri vardır.	3,90	1,21
	Bu okulda çalışmak isteyen birçok öğretmen olduğunu düşünüyorum.	3,75	1,18
	Bu okulda çalışmak ayrıcalık demektir.	3,73	1,29
	Bu okulun tabelasını ne zaman görsem heyecanlanırım.	3,72	1,2

Öğretmenlerin örgütsel kimlik algılarının son boyutunu “*imaj*” boyutu oluşturmaktadır. Bu boyut ifade edildiği gibi örgütsel kimliğin en güçlü boyutunu oluşturmaktadır. Burada “Bu okul saygıdeğer bir okuldur.” ifadesi (4,32) yüksek madde puanına sahiptir. “Başkalarının bu okul hakkındaki düşünceleri beni çok ilgilendirir.” ifadesi (4,04) ile “Başka insanlar da çalıştığım okula saygı gösterirler.” ifadesi (4,04) yakın oranda puanlara sahip olup onu “Bu okulun özel günleri vardır.” ifadesi (3,90) takip etmektedir. “Bu okulda çalışmak isteyen birçok öğretmen olduğunu düşünüyorum.” ifadesi (3,75), “Bu okulda çalışmak ayrıcalık demektir.” ifadesi (3,73), “Bu okulun tabelasını ne zaman görsen heyecanlanırım.” ifadesi (3,72) ifadesi ise yakın puanlarla daha düşük madde puanlarına sahip görünmektedir.

İHL öğretmenlerinin örgütsel kimlik algılarının hangi boyutlarda daha fazla olduğuna ve bu boyutların maddelerine bakıldıktan sonra şimdi bu kimlik algısının alt boyutları arasındaki ilişkiye bakmak istiyoruz. Bu amaçla bu boyutları ifade eden ölçekler arasındaki korelasyon katsayılarına bakılacaktır.

Tablo 4. Öğretmenlerin Örgütsel Kimlik Algılarının Boyutları Arasındaki Korelasyonlar

	Özdeşlik kurma	Amaç Değer Paylaşımı	İletişim	İmaj
Örgütsel Kimlik (Genel)	,889*	,848*	,897*	,919*
Özdeşlik kurma		,762*	,706*	,754*
Amaç Değer Paylaşımı			,676*	,690*
İletişim				,763*

* $p < 0.01$; $n=305$

İHL öğretmenlerinin örgütsel kimlik algılarının alt boyutları / ölçekleri arasındaki ilişkiyi anlamak için yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi bütün boyutların birbirleri ile yüksek düzeyde ($p < 0.01$) anlamlı ve pozitif ilişki içerisindedir. Hem “alt boyutlar /ölçekler” birbirleri ile anlamlı ve pozitif bir korelasyon içerisinde görünmekte hem de “Genel örgütsel kimlik ölçeği”

diğer alt boyutlar / ölçekler ile anlamlı ve pozitif bir korelasyon içerisinde görünmektedir. Genel örgütsel kimlik algısı ölçeği ile alt ölçekler arasındaki en anlamlı ve pozitif ilişki “İmaj” ölçeği ($r = .919, p < 0.01$) arasında iken, alt ölçekler arasındaki en anlamlı ve pozitif ilişki “İletişim” boyutu ile “İmaj” boyutu arasındadır ($r = .763, p < 0.01$). “Özdeşlik kurma” ve “Amaç değer paylaşımı” arasındaki ilişki de bu orana yakın düzeyde ($r = .762, p < 0.01$) görünmektedir.

Bütün boyutların birbirleriyle anlamlı ve pozitif ilişki içerisinde olması, öğretmenlerin örgütsel kimlik algısına dair unsur ve öğelerin bir-biri ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu sonuçlar ölçeğin geçerliği hakkında da olumlu bir kanaat sahibi olmamıza imkân vermektedir.

Demografik Özellikler ve İHL Öğretmenlerinin Örgütsel Kimlikleri ile İlgili Bulgular

Bu bölümde İHL öğretmenlerinin örgütsel kimlik düzeylerinin demografik değişkenlere göre değişiklik gösterip göstermediği incelenecektir. Araştırmamızda, İHL öğretmenlerinin örgütsel kimlik düzeyleri ile toplumsal konumları arasında bir bağlantı olup olmadığı; cinsiyet, mezun olunan fakülte, mesleki deneyim süresi, halen çalışılan okuldaki çalışma süresi ve öğretmenlik yapılan yer gibi değişkenlere göre öğretmenlerin örgütsel kimlik düzeylerinin nasıl farklılık gösterdiğine bakılmıştır. Bu amaçla yapılan Varyans (ANOVA) ve T-testi analiz sonuçları aşağıda Tablo 5 ve Tablo 6’da gösterilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel kimlik algı düzeylerinin demografik özelliklerinin göstergesi olan “mezun olunan fakülte, mesleki deneyim süresi, çalışılan okulda çalışma süresi” değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Tablo 5’teki ANOVA analizi sonuçlarına bakıldığında, öğretmenlerin örgütsel kimlik algı düzeyleri mesleki deneyim süresi ($p > 0,05$), çalışılan okulda çalışma süresi ($p > 0,05$) seçeneklerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık görülmemekte; mezun olunan fakülte ($p < 0,05$) seçeneğinde ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir.

Tablo 5. Öğretmenlerin Örgütsel Kimlik Algı Düzeylerinin Demografik Özelliklere Göre Farklılaşması

Bağımsız Değişken	Farklılaşma	Karelerin Toplamı	DF	Karelerin Ortalaması	F	P
Mezun Olunan Fakülte	Gruplar arası	2993.9	3	997.9	3.48	.01
	Grup içi	85445.2	298	286.7		
	Toplam	88439.2	301			
Mesleki Deneyim Süresi	Gruplar arası	739.4	3	246.4	.83	.47
	Grup içi	86406.8	294	293.9		
	Toplam	87146.3	297			
Çalışılan Okulda Çalışma Süresi	Gruplar arası	356.5	3	118.8	.40	.75
	Grup içi	86297.1	291	296.5		
	Toplam	86653.6	294			

Farklılaşmanın istatistiksel olarak anlamlı görüldüğü mezuniyet durumu değişkeninin hangi seçeneklerim arasında farklılaşma olduğuna bakmak gerekmektedir. Bu amaçla öğretmenlerin örgütsel kimlik algıları puan ortalamalarına (\bar{X}) ilişkin istatistiksel sonuç Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Öğretmenlerin Örgütsel Kimlik Algı Düzeylerinin Demografik Özelliklere Göre Farklılaşması

Mezun Olunan Fakülte	N	\bar{X}	SD
Eğitim Fakültesi	119	95,99	18,09
Fen-Edebiyat Fakültesi	92	95,04	16,44
İlahiyat Fakültesi	80	102,67	16,16
Diğer	11	99,09	12,35
Toplam	302	97,58	17,14

df: 3 $p < 0.05$

Mezun olunan fakülte değişkenine göre öğretmenlerin örgütsel kimlik algı düzeylerinin puan ortalamalarına Tablo 6'da bakıldığında İlahiyat Fakültesi mezunlarının diğer seçeneklere göre yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Farkın hangi seçenekler arasında olduğunu anlamak için yapılan Scheffe testi, İlahiyat mezunu olanların örgütsel kimlik algıları Eğitim ve Fen Edebiyat mezunlarından daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Cinsiyet ve Çalışılan Yer Durumuna Göre Öğretmenlerin Örgütsel Kimlik Algı

Düzeylerinin İstatistiksel Analizi

Bağımsız Değişken		N	X̄	S.D.	DF	t	p
Cinsiyet	Kadın	117	95.38	17.49	302	1.78	.07
	Erkek	187	98.96	16.77			
Çalışılan Yer	Kent	148	96.16	16.31	303	1.43	.58
	İlçe -köy	157	98.97	17.73			

Tablo 7’de öğretmenlerin algıladıkları örgütsel kimlik düzeylerinin Cinsiyet ve Çalışılan yer durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin t-testi sonuçları verilmiştir. Bu değişkenlerin t-testi sonuçlarına bakıldığında her iki değişkene göre öğretmenlerin örgütsel kimlik düzeylerinde anlamlı farklılık görülmemektedir. Tabloda görüldüğü gibi öğretmenlerin örgütsel kimlik düzeyleri cinsiyete göre $[t(302)=1,78; p>.05]$ ve çalışılan yer durumuna göre $[t(303)=1,43; p>.05]$ anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak İmam Hatip okullarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel kimlik algı düzeylerine, örgütsel kimlik algı düzeylerinin kimi demografik değişkenlere göre değişiklik gösterip göstermediğine ve kimlik algılarının boyutları arasındaki ilişkilere bakılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır. Öncelikle araştırmaya katılan İHL öğretmenlerinin genel örgütsel kimlik algılarının yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur. Öğretmenlerin örgütsel kimlik algılarının yüksekliği öğrencilerin kimlik algılarına da etki edeceği için bu bulgu önem arz etmektedir.

Öğretmenlerin örgütsel kimlik algılarının boyutları açısından düzeylerine bakıldığında, en yüksek düzeyin “İmaj” boyutunda, en düşük ise “özdeşlik kurma” boyutunda olduğu görülmüştür. Buradan öğretmenlerin örgüt kimliklerinde “İmaj” boyutunun ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin örgütsel kimlik algılarının boyutları

arasındaki ilişkiye bakıldığında boyutlar arası ilişkinin pozitif ve anlamlı olduğu görülmüştür. Bu durum öğretmenlerin örgütsel kimlik algılarının yapısal unsurlarının birbirleri ile ilişkili ve bağlantılı olduğu ve bütünlük arz ettiği anlamına gelmektedir.

Öğretmenlerin örgütsel kimlik düzeylerinin “mesleki deneyim süresi” ve “çalışılan okulda çalışma süresi” değişkenlerinden etkilenmediği; buna karşın “mezun olunan fakülte” değişkeninden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Burada İlahiyat Fakültesi mezunu öğretmenlerin örgütsel kimlik düzeyleri yüksek durumda bulunmuştur. Cinsiyet ve çalışılan yere göre öğretmenlerin örgütsel kimlik düzeylerinde farklılık görülmeyip eşit düzeyde bir kimlik düzeyine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

İmam Hatip okullarında görev yapan öğretmen, öğrenci, veli ve idarecilerin örgütsel kimlik algı düzeyleri üzerine değişik değişken ve faktörlerle ilişkili olarak yeni çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ülkemizde eğitim kurumlarının örgütsel kimlikleri üzerine yeni yapılmaya başlayan çalışmalardan İmam Hatip okulları da nasibini almalıdır. Yukarıda belirtildiği gibi kimlik algısı konusu, özellikle İmam Hatip okulları için öne çıkan bir konudur. İmam hatiplerin farklı özelliği nedeniyle diğer okullar hakkında yapılan örgüt-kurum kimliği çalışmaları İmam hatip okulları için kullanılamaz. Bu konuda İmam hatip okullarına dair çalışmaların konunun farklı boyutları açısından çalışılması gerekir. Bu çalışmanın bu konuda bir başlangıç olması ve yeni çalışmalarla desteklenip geliştirilmesi beklentimiz arasındadır. Kanaatimizce bundan sonraki örgüt-kurum kimlik algısı çalışmaları “küçük okul-büyük okul”, “metropol-şehirler”, “şehirler-kırsal”, “farklı yönetici profilleri” açılarından uygulamalı olarak yapılması faydalı olur kanaatindeyiz.

Examination of The Organizational Identity Perceptions of The Teachers Working at İmam Hatip Schools in terms of Some Variables

Abstract

The main aim of this study is to determine the organizational identity perceptions of İmam Hatip high school teachers. The target population of this research, which is in relational survey model, consists of 305 teachers working in İmam Hatip high schools in 2016-2017 academic year in the cities of Malatya, Çorum, Hatay, Diyarbakır and their towns. The “İmam Hatip Schools Organizational Identity Perception Scale (IHOKA)” developed by Arslan (2017) was used as data collection tool. In result of the research, it was found that there is statistically significant relationship among the organizational identity perception dimensions of the teachers of İmam Hatip School and the teachers of İmam Hatip School have a high level of organizational identity perceptions. It has been reached that the organizational identity levels of the teachers are affected by the graduate faculty variable. According to gender and work place, it is seen that the teachers have not equal the level of organizational identity but have an equal level of identity.

Key words: İmam Hatip high schools, Identity, Organizational identity, Perceptions of teachers.

Kaynakça

- Akbaba, A. (2011). *Eğitim müfettişleri için örgüt ve yönetim algısı ölçeğinin geliştirilmesi ve mesleki bazı değişkenler açısından karşılaştırılması*. Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 3, 67-79.
- Arslan, M. (2017). “İmam hatip okulları örgütsel kimlik algısı ölçeği (İHOKA) geliştirilmesi çalışması”, *Geleceğin inşasında imam-hatip okulları uluslararası sempozyumu*, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Atakan-Duman, Ş., Paşamehmetoğlu, A. ve Burak Poyraz, A. (2013) “Örgütsel kimlik algısı, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma”, *JOBEPS*, Volume: 2 Number: 4, 75-89.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik inşası*, İzmir: Aşina Kitaplar.
- Cheney, G. (1982). *Organizational identification. as a process and product: a field study*. Unpublished master's thesis, Purdue University, West Lafayette, IN, USA.
- Çayır, K. (1999). *Yeni Sosyal Hareketler*, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Çobanoğlu, F. (2008). İlköğretim okullarında örgütsel kimlik ve örgütsel etkililik düzeyi (Denizli ili örneği), *Yayımlanmamış Doktora Tezi Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara*.
- Edwards, M. R & Peccei R. (2007). Organizational identification: development and testing of a conceptually grounded measure. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 16 (1), 25–57.
- Ertürk, A. (2003). Örgütsel iletişim ve adalet algılarının örgütsel kimlik üzerindeki etkileri. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3 (2) 147–170.
- Macit, M. (2014). “Sosyal medyada “imam hatipli” temsilleri: kolektif bir kimlik söylemindeki sosyal-bilişsel izdüşümler”, *A. Ü. Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 51, ss. 379-394.
- Mael, F. A. & Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of a reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 103 – 123.

- Meyer, J.P. & Allen, N.J. (1997). *Commitment in the workplace: Theory, research, and application*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Moffitt, M. A. (1994). "A Cultural studies perspective toward understanding corporate image: a case study of state farm insurance". *Journal of Public Relations Research*, 6 (1), 41-66.
- Pratt, M. G. (1998). "To be or not to be? Central questions in organizational identification". In D.A. Whetten, & P. C. Godfrey (Eds.), *Identity in organizations: Developing theory through conversations*, (pp. 171-207). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Taşdan, M. (2010) Örgütsel kimlik. Yönetimde yeni yaklaşımlar. H. B. Memduhoğlu ve K. Yılmaz (Ed.). Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Taşdan, M. (2013). İlköğretim okullarında örgütsel kimlik algısı ölçeğinin geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46(2), 1-24
- Taşdan, M. (2015). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel kimlik algıları" *Eğitim ve Bilim*, Cilt 40 Sayı 180, 327-342.

Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Ekonomik Maliyeti (2011-2017)

Recep KARABULUT¹

Mahmut AÇAK²

Özet

15 Mart 2011 yılında başlayan iç karışıklık sürecinde nüfusu 20 milyon olan Suriye'de 13,5 milyon insan, yardıma muhtaç hale geldi. 6,1 milyon insan yerinden edilirken, 4,8 milyon insan ise kurtuluşu komşu ülkelere sığınmakta bulmuştur. Türkiye, Suriye krizi mağdurları için ilk günden itibaren din, dil, ırk ayrımı yapmadan **“Açık Kapı Politikası”** uygulamıştır. 16 Mart 2017 İtibariyle Türkiye'de yaşayan, Suriyeli sığınmacıların sayısı 2.963.636, bunlardan barınma merkezlerinde yaşayanların sayısı ise; 256.038 (%8,64) dir. Toplam Suriyeli sığınmacıların yaklaşık, % 46'sı 0-18 yaş aralığında ve % 14,73'ü ise 19-24 yaş aralığında yer almaktadır. Suriyeli mültecilerin tüm ihtiyaçları, Türkiye, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) koordinasyonunda; İçişleri, Dışişleri, Sağlık, Milli Eğitim, Gıda Tarım ve Hayvancılık, Ulaştırma ve Maliye Bakanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Gümrük Müsteşarlığı ve Kızılay'ın ortak çalışmalarıyla yürütülmektedir.

AFAD Suriyeli sığınmacılar için 10 ilde kurulan, 22 barınma merkezinde, insanın ihtiyacı olan ve bir şehirde bulunması gereken tüm fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlar karşılanmaktadır. Barınma merkezlerinde insani ihtiyaçların dışında Suriyeli misafirlere yönelik eğitim ve mesleki kurs faaliyetleri de yürütülmektedir.

Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye maliyetini üç ana başlıkta toparlamak mümkündür. Bunlar; genel maliyetler, eğitim maliyetleri ve sağlık maliyetleri.

1 Recep Karabulut, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF, recep.karabulut@inonu.edu.tr

2 Mahmut AÇAK, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, mahmut.acak@inonu.edu.tr

Anahtar kelimeler: Türkiye, Suriyeli sığınmacılar, Sığınmacıların Maliyeti, AFAD

1. Giriş

Suriye’de 15 Mart 2011 yılında başlayan iç karışıklıklarda, aralarında sivillerin de bulunduğu, en az 400 bin insan hayatını kaybetti. Bu süreçte nüfusu 20 milyon olan Suriye’de 13,5 milyon insan, yardıma muhtaç hale geldi. 6,1 milyon insan yerinden edilirken, 4,8 milyon insan ise kurtuluşu komşu ülkelere sığınmakta buldu.

Türkiye, Suriye Krizi mağdurları için ilk günden beri din, dil, ırk ayırımı yapmadan “Açık Kapı Politikası” uyguladı.

Bugün, dünyanın en çok sığınmacıya ev sahipliği yapan ülkesi olan Türkiye, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) koordinasyonunda, savaştan kaçan Suriyeli sığınmacılara yeni bir hayat sundu. Tüm Suriyeli sığınmacılara sağlık hizmetleri ücretsiz olarak sunuluyor; Suriyeli çocuklar okula kazandırılıyor.

Başbakanlık AFAD’ın Suriyeli sığınmacılar için kurduğu 22 barınma merkezinde, bir şehirde bulunan tüm fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlar karşılanıyor. AFAD barınma merkezlerinde, barınma ve sağlık gibi temel ihtiyaçların de ötesinde; demokratik seçimler yapılıyor, meslek kursları veriliyor, erken yaşta evlilik ile ilgili farkındalık kampanyaları yürütülüyor. Suriyeli mültecilerin tüm ihtiyaçları, AFAD’ın koordinasyonunda; İçişleri, Dışişleri, Sağlık, Milli Eğitim, Gıda Tarım ve Hayvancılık, Ulaştırma ve Maliye Bakanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Gümrük Müsteşarlığı ve Kızılay’ın ortak çalışmalarıyla yürütülmektedir.

2. Verilen Hizmetler

- AFAD barınma merkezlerinde, market, ısınma, güvenlik, ibadet, altyapı, haberleşme, itfaiye, tercümanlık, psiko-sosyal destek ve bankacılık hizmetleri de verilmekte olup, ayrıca çamaşırhane, bulaşıkhanesi ve duş ihtiyaçları da karşılanmaktadır.

- ▶ Barınma merkezlerinde insani ihtiyaçların dışında Suriyeli misafirlerin sosyal ihtiyaçlarına yönelik eğitim ve mesleki kurs faaliyetleri de yürütülmektedir.
- ▶ Dinlenme merkezleri, çocuk ve oyun parkları, televizyon odaları ve internet hizmetleri sunulmakta.
- ▶ Ayrıca barınma merkezlerinde su deposu, arıtma merkezi, trafo ve jeneratör gibi donatılar yer almaktadır.
- ▶ Türkiye'ye sığınan Suriyeli çocukların okullarına devam etmeleri her zaman öncelikli olmuştur. Suriyeli çocuklar okullara kazandırılmaktadır.
- ▶ AFAD barınma merkezlerinde 80.742 bin çocuk eğitime kazandırılmış. AFAD ve Milli Eğitim Bakanlığı işbirliği neticesinde anaokulundan lise son sınıfa kadar yaklaşık 700 bin çocuk okula devam etmeleri sağlanmıştır.
- ▶ Ayrıca AFAD barınma merkezlerinde yabancı dil, bilgisayar okuryazarlığı, halı dokuma gibi çeşitli sertifika programlarında 225 bin Suriyelinin eğitim kurslarına katılımı sağlanmıştır.

3. Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Mevcut Durumu

Barınma merkezlerinde bulunan yaklaşık 250 bin Suriye vatandaşının günlük insani ihtiyaçları ve sağlık hizmetleri AFAD koordinasyonunda sağlanmaktadır.

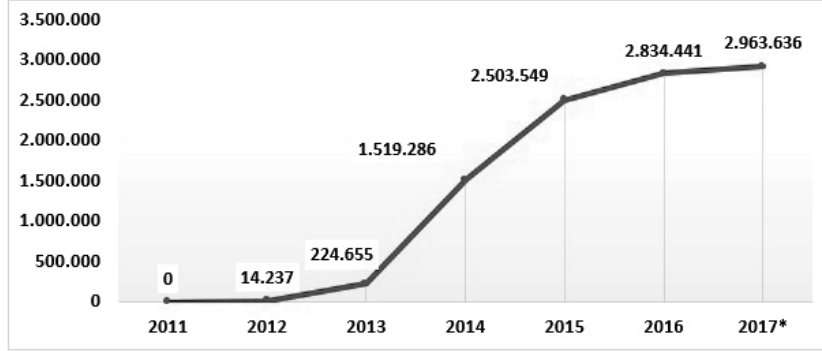
Fotoğraf 1.

Kamplardan bir görünüm

Grafik 1.

YILLARA GÖRE GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELİLER

*16.03.2017 tarihi itibarıyla

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017**Tablo 1.**

GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELİLERİN GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİNE GÖRE DAĞILIMI

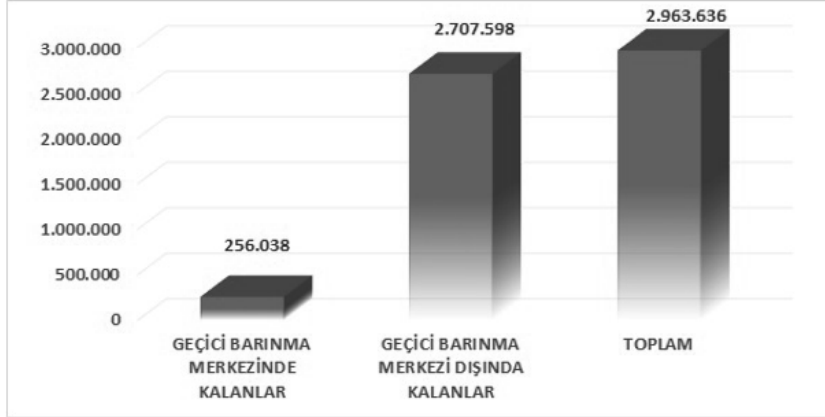
BARINMA MERKEZLERİ 16/03/2017 TARİHİ İTİBARIYLA (10 İLDE 22 BARINMA MERKEZİ)		
SURİYE	ŞANLIURFA	112.268
	GAZİANTEP	38.454
	KİLİS	35.783
	KAHRAMANMARAŞ	18.417
	MARDİN	3.393
	HATAY	20.022
	ADANA	555
	ADİYAMAN	9.629
	OSMANİYE	7.302
	MALATYA	10.215
	TOPLAM	256.038
	GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİ DIŞINDA KALAN SURİYELİ SAYISI	2.707.598
	ÜLKEMİZDE BULUNAN TOPLAM SURİYELİ SAYISI	2.963.636

Kaynak: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)

Kaynak: <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum> 20 Mart 2017

Grafik 2.

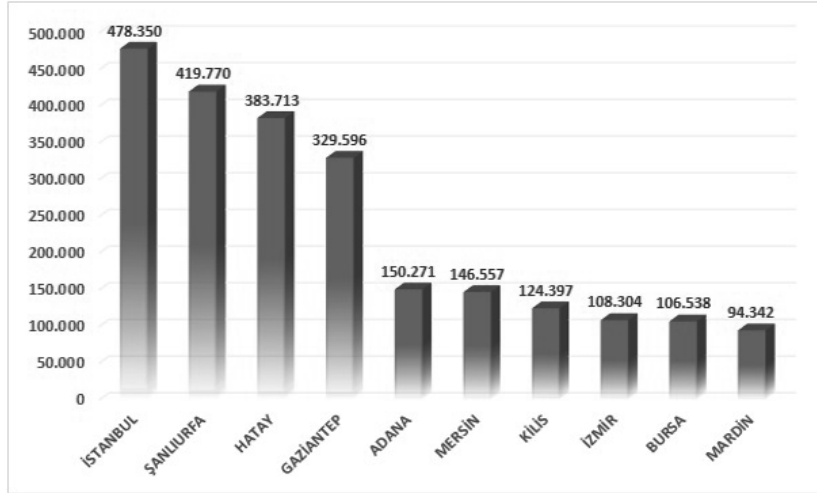
GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİ İÇİNDE VE DIŞINDA KALAN SURIYELİLER

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017

Grafik 3.

GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDA BULUNAN SURIYELİLERİN İLK 10 İLE GÖRE DAĞILIMI

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017

Tablo 2.**BİYOMETRİK VERİLERİ ALINARAK KAYIT ALTINA ALINAN SÜRİYELİLERİN YAŞ VE CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI (16.03.2017)**

YAŞ	ERKEK	KADIN	TOPLAM
TOPLAM	1.584.004	1.379.632	2.963.636
0-4	185.639	172.523	358.162
5-9	219.080	206.313	425.393
10-14	166.033	153.213	319.246
15-18	136.586	115.505	252.091
19-24	246.999	189.551	436.550
25-29	160.596	125.665	286.261
30-34	135.292	106.401	241.693
35-39	96.035	79.554	175.589
40-44	67.550	63.255	130.805
45-49	52.055	47.919	99.974
50-54	41.988	40.251	82.239
55-59	28.174	28.081	56.255
60-64	19.587	20.016	39.603
65-69	13.033	13.409	26.442
70-74	6.959	7.713	14.672
75-79	4.318	5.147	9.465
80-84	2.274	2.873	5.147
85-89	1.228	1.524	2.752
90+	578	719	1.297

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017**Yaş Grubuna Göre Toplam Dağılım**

- ▶ 0-4 yaş gurubu 358.162 (%12,08)
- ▶ 0-18 yaş gurubu 1.354.892 (% 45,71)
- ▶ 5-18 yaş grubu 996.730 ilk ve orta öğretim (% 33,63)
- ▶ 19-24 yaş grubu 436.550 üniversite öğrenim (% 14,73)
- ▶ 18 yaş ve üstü 1.608.744 (% 54,28)
- ▶ 19-64 yaş grubu 1.548.969 iş gücü (% 52,26)
- ▶ 65 yaş ve üstü 59.775 yaşlı (% 2,01)

Tablo 3.

GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SÜRİYELİLERİN İLLERE GÖRE DAĞILIMI

ÜLKEMİZDE GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDA BULUNAN SÜRİYELİLERİN DAĞILIMI 16.03.2017										ALFABETİK
İL SIRA	İLLER	KAYIT EDİLEN	NÜFUS	İL NÜFUSU İLE KARŞILAŞTIRMA YÜZDESİ	İL SIRA	İLLER	KAYIT EDİLEN	NÜFUS	İL NÜFUSU İLE KARŞILAŞTIRMA YÜZDESİ	
	TOPLAM	2.963.636	79.814.871	3,71%		TOPLAM	2.963.636	79.814.871	3,71%	
1	ADANA	150.271	2.201.670	6,83%	42	KAHRAMANMARAŞ	90.001	1.112.634	8,09%	
2	ADİYAMAN	25.623	610.484	4,20%	43	KARABÜK	483	242.347	0,20%	
3	AFYON	4.664	714.523	0,65%	44	KARAMAN	582	245.610	0,24%	
4	AĞRI	917	542.255	0,17%	45	KARS	184	289.786	0,06%	
5	AKSARAY	1.475	396.673	0,37%	46	KASTAMONU	909	376.945	0,24%	
6	AMASYA	244	326.351	0,07%	47	KAYSERİ	58.840	1.358.980	4,33%	
7	ANKARA	73.042	5.346.518	1,37%	48	KIRIKKALE	794	277.984	0,29%	
8	ANTALYA	401	2.328.555	0,02%	49	KIRKLARELİ	2.120	351.684	0,60%	
9	ARDAHAN	98	98.335	0,10%	50	KİRŞEHİR	870	229.975	0,38%	
10	ARTVİN	40	168.068	0,02%	51	KİLİS	124.397	130.825	95,09%	
11	AYDIN	7.928	1.068.260	0,74%	52	KOCAELİ	32.037	1.830.772	1,75%	
12	BALIKESİR	2.171	1.196.176	0,18%	53	KONYA	73.401	2.161.303	3,40%	
13	BARTIN	33	192.389	0,02%	54	KÜTAHYA	362	573.642	0,06%	
14	BATMAN	19.685	576.899	3,41%	55	MALATYA	21.979	781.305	2,81%	
15	BAYBURT	42	90.154	0,05%	56	MANİSA	6.649	1.396.945	0,48%	
16	BİLECİK	554	218.297	0,25%	57	MARDİN	94.342	796.237	11,85%	
17	BİNGÖL	694	269.560	0,26%	58	MERSİN	146.557	1.773.852	8,26%	
18	BİTLİS	737	341.225	0,22%	59	MUĞLA	9.474	923.773	1,03%	
19	BOLU	1.143	299.896	0,38%	60	MUŞ	856	406.501	0,21%	
20	BURDUR	8.055	261.401	3,08%	61	NEVŞEHİR	6.586	290.895	2,26%	
21	BURSA	106.538	2.901.396	3,67%	62	NİĞDE	3.424	351.468	0,97%	
22	ÇANAKKALE	3.774	519.793	0,73%	63	ORDU	722	750.588	0,10%	
23	ÇANKIRI	372	183.880	0,20%	64	OSMANİYE	43.688	522.175	8,37%	
24	ÇORUM	1.881	527.863	0,36%	65	RİZE	661	331.048	0,20%	
25	DENİZLİ	7.884	1.005.687	0,78%	66	SAKARYA	8.078	976.948	0,83%	
26	DİYARBAKIR	29.753	1.673.119	1,78%	67	SAMSUN	4.281	1.295.927	0,33%	
27	DÜZCE	612	370.371	0,17%	68	SİİRT	3.372	322.664	1,05%	
28	EDİRNE	6.511	401.701	1,62%	69	SİNOP	82	205.478	0,04%	
29	ELAZIĞ	5.803	578.789	1,00%	70	SİVAS	2.520	621.224	0,41%	
30	ERZİNCAN	179	226.032	0,08%	71	ŞANLIURFA	419.770	1.940.627	21,63%	
31	ERZURUM	669	762.021	0,09%	72	ŞIRNAK	14.400	483.788	2,98%	
32	ESKİŞEHİR	2.480	844.842	0,29%	73	TEKİRDAĞ	6.440	972.875	0,66%	
33	GAZİANTEP	329.596	1.974.244	16,69%	74	TOKAT	852	602.662	0,14%	
34	GİRESUN	153	444.467	0,03%	75	TRABZON	2.173	779.379	0,28%	
35	GÜMÜŞHANE	78	172.034	0,05%	76	TUNCELİ	89	82.193	0,11%	
36	HAKKARİ	1.000	267.813	0,37%	77	UŞAK	1.315	358.736	0,37%	
37	HATAY	383.713	1.555.165	24,67%	78	VAN	1.848	1.100.190	0,17%	
38	İĞDIR	88	192.785	0,05%	79	YALOVA	2.879	241.665	1,19%	
39	İSPARTA	6.385	427.324	1,49%	80	YOZGAT	3.349	421.041	0,80%	
40	İSTANBUL	478.350	14.804.116	3,23%	81	ZONGULDAK	330	597.524	0,06%	
41	İZMİR	108.304	4.223.545	2,56%						

Kaynak: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017

4. Maliyetler

- ▶ Barınma merkezlerinin inşası
- ▶ İdame giderleri
 - Hizmet veren personel ücretleri
 - Elektrik su tüketimi
 - Ulaşım hizmetleri
 - Bakım onarım giderleri
 - Temizlik hizmetleri
 - Güvenlik hizmetleri
- ▶ İaşe giderleri
- ▶ Eğitim Hizmetleri
- ▶ Sağlık Hizmetleri
 - Poliklinik
 - Yatan hasta
 - Doğum
 - Ameliyat

4.1. Maliyetlerin Hesaplanması

Malatya Beydağı konteynırkenti barınma merkezi'nde bulunan sığınmacıların sayıları ve maliyetleri esas alınarak Türkiye'deki toplam göçmenlerin maliyetlerin ne kadar olduğu hesaplanmaya çalışılmıştır.

4.1.1. Barınma, İdame ve İaşe Maliyeti

Barınma inşası için kişi başı harcama tutarı: 3000 TL (bir kereye mahsus)

Malatya Beydağı konteynırkent barınma merkezi'nde bulunan sığınmacıların sayısı **10.215 kişi**

Bu kampın 1 aylık genel gideri: 3.300.000 TL
(Malatya Valilik verileri)

Verilen aylık alış veriş çeki toplamı:	1.021.500 TL (kişi başı 100 TL) ³
Aylık genel gider toplamı:	4.321.500 TL (3.300.000 TL + 1.021.500 TL)
Yıllık genel gider toplamı:	51.858.000 TL (4.321.500×12)

Malatya Beydağı konteynırkent barınma merkezinde bulunan sığınmacılar için **kişi başı idame ve iaşe giderler:**

Yıllı giderler:	5.076,6 TL (51.858.000/10.215)
Aylık giderler:	423 TL
Günlük giderler:	14,10 TL olarak hesaplanmaktadır.

2011-2017 yılları için Türkiye'de sığınmacı kamplarında bulunan göçmenlerin barınma, idame ve iaşe maliyeti şöyle hesaplamak mümkün.

Barınma Maliyeti: 768.114.000 TL
(256.038 kişi için-kişi başı 3000 TL bir kereye mahsus)

İdame ve iaşe maliyeti (kişi başına yıllık gider × yıldaki kişi sayısı)

2017 yılı için	389.940.753 TL (5.076,6×256.038×0,3) (Ocak-Şubat-Mart ayları)
2016 yılı için	1.299.802.510 TL (256.038 kişi)
2015 yılı için	1.312.488.934 TL (258.537 kişi)
2014 yılı için	1.114.288.317 TL (219.495 kişi)
2013 yılı için	1.067.791.738 TL (210.336 kişi)
2012 yılı için	754.012.168 TL (148.527 kişi)
2011 yılı için	46.085.375 TL (9.078 kişi)

Toplam barınma maliyet: 6.752.423.795 TL⁴

- 3 Her bir kamp sakinine 100 lira alış veriş çeki verilmektedir. Bunun 50 lirası Türk Kızılay'ı 50 liralık kısmı ise AFAD tarafından karşılanmaktadır.
- 4 <http://www.kdk.gov.tr> adresinden alınan veriler esas alınarak barınma maliyetleri hesaplanmıştır.

4.1.2. Eğitim Maliyeti

Türkiye’de 2017 yılı itibariyle ilk ve orta öğretimde öğrenim gören Suriyeli öğrenci sayısı yaklaşık 750 bin kişidir.(<http://www.kdk.gov.tr>)

OECD verilerine göre Türkiye’de tüm eğitim kademelerinde öğrenci başına ortalama 1.614 ABD doları harcama yapılmaktadır. Eğitim kademeleri baz alındığında bu miktarın;

Yükseköğretimde 4 bin 648 dolar,

Mesleki ve teknik ortaöğretimde 2 bin 293 dolar,

Genel ortaöğretimde bin 531 dolar,

İlköğretimde bin 130 dolar olduğu kaydedilmiştir.

İlk ve öğretimde öğrenim gören bir öğrencinin ortalama yıllık maliyeti yaklaşık 1.330 dolar olarak kabul edilmiştir. (<http://meb.gov.tr>)

Yıllara göre ilk ve orta öğretimde eğitim alan Suriyeli mültecilerin eğitim maliyetleri aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

5-18 yaş grubu Suriyeli mülteci sayısı 996.730 kişi. İlk ve orta öğretim öğrenci sayısı 750.000 kişi. (5-18 yaş grubunun toplam nüfusa oranı % 33,63) (okullaşma oranı $750.000/996.730 = \%75,25$)

Yıllara göre öğrenci sayıları:

2016-2017 eğitim – öğretim yılı için ($2.963.636 \text{ kişi} \times 0,3363 \times 0,7525$)	750.000 öğrenci
2015-2016 eğitim – öğretim yılı için ($2.834.441 \text{ kişi} \times 0,3363 \times 0,7525$)	718.153 öğrenci
2014-2015 eğitim – öğretim yılı için ($2.503.549 \text{ kişi} \times 0,3363 \times 0,7525$)	634.316 öğrenci
2013-2014 eğitim – öğretim yılı için ($1.519.286 \text{ kişi} \times 0,3363 \times 0,7525$)	384.936 öğrenci
2012-2013 eğitim – öğretim yılı için ($224.655 \text{ kişi} \times 0,3363 \times 0,7525$)	56.920 öğrenci
2011-2012 eğitim – öğretim yılı için ($14.237 \text{ kişi} \times 0,3363 \times 0,7525$)	3.607 öğrenci
2010-2011 eğitim – öğretim yılı için ($9.078 \text{ kişi} \times 0,3363 \times 0,7525$)	2.300 öğrenci

Toplam öğrenci sayısı 2.550.232

Bir öğrencinin yıllık maliyeti *1.330 dolar

Toplam eğitim maliyeti: 12.210.510.816 TL

(3.391.808.560 dolar, 1ABD \$=3,60 TL olarak alınmıştır)

4.1.3. Sağlık Maliyeti

İlk Suriyeli sığınmacının Türkiye'ye gelmesinden itibaren bugüne kadar (Mart 2017) Suriye ve Iraklı sığınmacıların tedavileri kapsamında;

- ▶ Gerçekleştirilen ameliyat sayısı 841.118 adet.
(Her bir ameliyat maliyeti çok değişkendir. Sağlık Uygulama Tebliğlerinde (SUT) bunlar ayrı ayrı incelenebilir)
- ▶ Yatan hasta sayısı 1.016.261
(Sadece bir gecelik normal yatak ücreti 30 TL)
- ▶ Poliklinik hizmet sayısı 22.497.207 adet
(Ortalama ayakta tedavi maliyeti 36,5 TL)
- ▶ Doğan Suriyeli bebek sayısı 197.948.
(Normal bir doğumun maliyeti yaklaşık 530 TL)

Bunlara göre;

- ▶ Poliklinik hizmeti maliyeti: 821.148.056 TL
(22.497.207×36,5)
- ▶ Yatan hasta maliyeti (ortalama 5 gün): 152.439.150 TL
(5×30×1.016.261)
- ▶ Doğum maliyeti: 104.912.440 TL
(197.948×530)
- ▶ Ameliyat maliyeti: 841.118.000 TL
(841.118×1000 TL)

(bir ameliyat maliyeti 1000 TL olarak kabul edilmiştir).

Toplam sağlık maliyeti: 1.919.617.646 TL

4.1.4. Türkiye'ye Toplam Maliyeti

Aşağıda her biri hesaplanmış üç ana maliyet kalemlerinden oluşan Suriyeli göçmenlerin Türkiye'ye toplam ekonomik maliyeti **20.882.552.257 TL** olarak hesaplanmıştır. Bu maliyetlere diğer kurumların, derneklerin, şirketlerin ve bireylerin yapmış olduğu aynı ve/veya nakdi yardımlar dâhil edilmemiştir.

- ▶ **BARINMA, İDAME ve İAŞE MALİYET: 6.752.423.795 TL**
- ▶ **EĞİTİM MALİYETİ: 12.210.510.816 TL**
- ▶ **SAĞLIK MALİYETİ: 1.919.617.646 TL**

5. Sonuç

Bugün, dünyanın en çok sığınmacısına ev sahipliği yapan ülkesi olan Türkiye, Suriye'de 15 Mart 2011 yılında başlayan iç karışıklıklar sonrasında, Suriye krizi mağdurları için ilk günden beri hiç bir ayırım yapmadan "Açık Kapı Politikası" uygulamış ve Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) koordinasyonunda, savaştan kaçan Suriyeli sığınmacılara yeni bir hayat sunmuştur.

AFAD'ın Suriyeli sığınmacılar için kurduğu 22 barınma merkezinde, bir şehirde bulunan tüm fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlar karşılanmaktadır.

Yaklaşık 250 bin kadarı geçici barınma merkezlerinde ağırlanan, Türkiye'de geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı yaklaşık 3 milyon kadardır.

Mart 2011 yılından itibaren Türkiye'ye sığınmacı olan bu Suriyelilerin Türkiye'ye ekonomik maliyeti, her ne kadar, Suriyeli sığınmacıların sağlık maliyetleri - özellikle ameliyat maliyetleri - sağlıklı olarak belirlenememiş ise de, barınma merkezlerinin inşası, idame ve iâşe giderleri için **6.752.423.795 TL**, eğitim hizmetleri için **12.210.510.816 TL**, sağlık hizmetleri için **1.919.617.646 TL** olmak üzere; toplam **20.882.552.257 TL** kadardır.

Cost Of Syrian Refugees In Turkey (2011- 2017)

Abstract

In the process of the domestic conflict which started on March 2011, 13,5 million people out of 20 millions in Syria became in need of help 6,1 million people have been forced to flee, and 4,8 million people have found salvation in neighbouring countries.

For the victims of the Syrian crisis, Turkey applied the “Open Door Policy” without distinction of religion, language or race since the first day. Today, Turkey, the world’s most host to asylum seekers, offers a new life to the Syrian asylum seeker who escaped from the war in coordination with the Prime Ministry Disaster and Emergency Management Authority (AFAD).

The number of Syrian asylum seekers living in Turkey as of March 16, 2017 is 2,963,636 and the number of people living in these centres is; 256.038 (8.64%) Approximately 46% of total Syrian asylum seekers are between 0-18 years of age. All the needs, physical, social and psychological, of Syrian refugees are meet and coordinated by AFAD who established 22 settlement canters on 10 different cities. The cost of Syrian asylum seekers to Turkey can be categorized into three groups, which are; Cost in general, cost for education and cost for health care.

Key Words: Turkey, Syrian Refugees, Cost of Syrian Refugees, AFAD

Kaynakça

<http://meb.gov.tr/444-egitim-sisteminden-geri-donus-yok/haber/10707/tr> 24Mart 2017

http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik 24.03.2017

<http://www.kdk.gov.tr/haber/suriyeli-misafirler-3-yildir-kardes-toprak-larinda/463>

<https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum> 20 Mart 2017

<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201509181017818224/> **Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye maliyeti belli oldu** 24 Mart 2017

http://www.milligazete.com.tr/turkiyenin_suriyeliler_icin_harcadigi_para/459833, **Türkiye'nin Suriyeliler için harcadığı para** 30.04.2017

<http://www.sonpiyasa.com/2017/03/23/suriyelilere-harcanan-para-25-milyar-dolar-oldu-haber/> **Suriyelilere Harcanan Para 25 Milyar Dolar Oldu** 23.04.2017

<http://www.ntv.com.tr/ekonomi/bir-milyon-suriyeliye-her-ay-100er-lira-destek-verilecek,GR19iGRkLE6I6Kgy9n8HPg>, **Bir milyon Suriyeliye her ay 100'er lira destek verilecek** 26.09.2016

<https://www.afad.gov.tr/upload/Node/3493/xfiles/suriyeli-misafirlerimiz.pdf> **Suriyeli Misafirlerimiz KARDEŞ TOPRAKLARINDA** 20.03.2017

Malatya Valilik Verileri

“Hipertüketim” Ve “Hiperborç”: “Hiperkritik” Bir Analiz¹

George RİTZER²

Çev. Musa ÖZTÜRK³

Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşanan “Büyük Ekonomik Kriz” büyük ölçüde, kredi riski yüksek, alt gelir grubundan bazı borçluların ikincil ipotekli uzun vadeli konut kredisi (subprime mortgage) taksitlerini ödeyememeleri nedeniyle ortaya çıkmıştı. (bunu diğer tür tüketici kredileri ile ilgili krizler; (Nocera 2008: B1, B8) ödemeleri zamanında yapılmayan (New York Times 2008) kredi kartı borçları, ev teminatl/ ikincil ipotekli krediler (home equity) ve araç kredileri takip etmiştir. Kriz süresince bu tür olayların sayısında bir artış olmuş ve ileriye dönük olarak vakaların daha da artması beklenmektedir). Bu durumun ana sebebi, başlangıç oranları düşük tutulan, ayarlanabilir faiz oranlarıyla milyonlarca düşük gelirli Amerikalıyı ev sahibi olmaları için cezbeden (elbetteki ev sahibi olmaya hevesliyidiler ve ilerisini öngörebilmeliydiler) ve ipotekle borç veren mortgage şirketleridir (örnek olarak Countrywide şirketi). Başlangıçta düşük olan faizler zamanla piyasa değerlerine ulaşmış ve ödenmeleri imkânsızlaşmıştı. Mortgage şirketleri zaman içinde kredi verme standartlarını da ciddi manada/anlamda düşürmüşler ve borçluları, başvurularında belirttikleri ekonomik verileri destekleyecek, ilgili bilgileri içeren belgeler hususunda, bazı örneklerde hiç belge göstermeyi gerektirmeyecek kadar rahat bırakıp, “yalancı borçlanma (liar loans)”yı cesaretlendirmişlerdir. Bu krizin oluşumunda

- 1 Bu metin, George Ritzer’in *A Debtor World (2012)* adlı eserde yayımlanan “Hyperconsumption” and “Hyperdebt”: A “Hypercritical” Analysis” (ed. Ralph Brubaker, Robert M. Lawless and Charles J. Tab), Oxford: Oxford University Press, PP. 60-80) başlıklı çalışmasının çevirisidir.
- 2 Prof. Dr. Maryland Üniv. Sosyal ve Davranış Bilimleri Fak. (College of Behavioral and Social Sciences) Sosyoloji Bölümü.
- 3 Doç. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. İnsan ve Toplum Bilimleri Fak. Sosyoloji Bölümü.

tartışmaya açık mortgage ipoteklerini, diğer ipotekler ile harmanlayıp, taşıdıkları riskleri ve içyapılarını saklayarak/gizleyerek, dünyanın dört bir yanına ipoteğe dayalı menkul kıymetler olarak satan büyük finansal sistemlerin de rolü vardır. Bu durum, ABD çıkışlı bir sorunun küresel bir problem haline dönüşmesinde etkili olmuştur. İngiltere’deki Northern Rock Bankası’nın, İngiliz hükümeti tarafından kamulaştırılmasıyla sonuçlanan iflası bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. (Her ne kadar son yıllarda dünyanın gelişmiş ekonomilerinin ABD ekonomisinden “ayrıştığına (decoupling)” dair tartışmalar varsa da, ABD’nin ekonomik sorunları küresel sorunlar haline dönüşmeye devam etmektedir.)

Tüketicilerin yüksek düzeyde borçlanması sorunu ele alınırken, genel olarak borçluların bireysel olarak oynadıkları rollere odaklanılmaktadır. Ancak yukarıda bahsi geçen durum, konuya daha geniş toplumsal yapı ve güçlerin yanı sıra borçla ilgili diğer sorunların/kazanımların (artık küresel olan) yaygınlığı bağlamlarında yaklaşılması gerektiğine işaret etmektedir. Yüksek riskli konut kredisi krizi, mortgage endüstrisinin (ve onun temel itici gücü olan, kapitalist işletmelerin ana karakterinin, bazen ahlaki ve yasal olarak sorgulanabilir olsalar da, iş hacmini ve kârı arttırmanın yeni yollarını bulmanın) oynadığı rolü ve onun küresel finansal araçlar ile süreçlere giderek artan bir şekilde dahil oluşunu açık bir şekilde gözler önüne sermiştir. Daha genel ifadelerle söyleyecek olursak, ekonomik (ve diğer) problemlerin kaynağını bireysel seviyeye indirgeyip, psikolojik temellerle anlatmaya yönelik güçlü eğilimimizden (“kurbanı suçlamak” [Ryan 1976]) vazgeçmeli ve karşılaştığımız böylesi zorluklara dair daha geniş ölçekli yapısal sebeplere odaklanmalıyız. Bu tutum, kişilerin/bireylerin rolünü inkâr etmek anlamına gelmez. Çünkü bireylerin bunu genelde daha iyi hesaplamış olmaları beklenir. Fakat bireysel sebeplere fazlaca odaklanmak makro düzeyde sebepleri gözden kaçırma riski taşır.

Bu, giderek artan tüketici borçları sorunu ve bununla ilişkili diğer sorunları tartışmanın zeminini teşkil etmektedir. Bununla birlikte, kişi başına düşen borca odaklanmak yerine, daha geniş ölçekli bir bakış ile bu borçların, içerisinde birikmekte olduğu tüketim toplumuna

ve tüketim kültürüne odaklanmak istiyorum.⁴ Bildiğimiz üzere, borçların büyük çoğunluğunu ev sahibi olmak (ödenmesinde zorluk çekilen kredilerin yeniden yapılandırılması için sağlanan ikinci mortgage kredilerini (home equity loans) /çoğu kez başka şeylerin tüketimi için kullanılmışlardır),⁵ araba satın almak ve kredi kartıyla satın alınan sayısız mal ve hizmet için yapılan harcamalar oluşturmaktadır. Yüksek borçlanmalardan (ve birikimlerinin olmamasından) ötürü, tüketicilerin doymak bilmez bir biçimde evler (ve evlerle ilgili diğer krediler), arabalar ve çeşitli mal ve hizmetler satın alma konusundaki arzularını sorumlu kesinlikle yerinde bir saptama olacaktır. Buna ek olarak tüketicileri, aşırı borçlanmanın tehlikeli sonuçlarını bilmedikleri veya bilerek göz ardı ettikleri için de suçlayabiliriz. Ne var ki, bu yaklaşım, borçlanma ve onunla ilişkili diğer problemler ele alınırken en yaygın biçimde kullanılan yöntemdir. Ben ise bu çalışmada, tüketim toplumu ve tüketim kültürünün, borçlanma probleminin büyümesindeki rolü üzerinde durmak istiyorum.

Bu çalışmadaki temel iddiam, Amerikan toplumunun ve özellikle de Amerikan ekonomisinin üretimin baskın olduğu bir toplum yapısından, tüketimin üretime rakip olduğu veya onu geride bıraktığı bir toplum yapısına evrildiği gerçeğine dayanmaktadır. [Son çalışmalarımın birinde, "protüketimin (prosumption)" toplum içerisindeki egemen davranış biçimi olarak diğer ikisinin yerini aldığı yeni bir evrede olduğumuzu ileri sürmekteyim (Ritzer 2009)]. Protüketici bir toplumdaki tüketiciler, tükettikleri şeylerin aynı zamanda hem üreticileri hem de tüketicileridirler. ATM'ler, süpermarketlerdeki self-servis hizmet

4 Borçlanma ve kredi kartları üzerine daha önce yazmış olmama rağmen (Expressing America: A Critique of the Global Credit Card Society. Thousand Oaks, CA, 1995), tüketim kültürüne dair, hem yazılarımdan hem de kurucu editörü olup 8 yıl boyunca bu görevi sürdürmüş olduğum Tüketim Kültürü Dergisi (Journal of Consumer Culture) editörlüğünden kaynaklı daha büyük bir uzmanlığım bulunmaktadır.

5 Bu yüksek risk faizli ikincil ipotek kredisi (subprime) krizi ile yakından ilişkilidir. Ev sahiplerinin sorunları karmaşıklaşmıştır, çünkü pek çoğu ev fiyatlarında son yaşanan yükselişle beraber, evlerini teminat göstererek ikinci konut kredilerini aldılar/almişler ve konut fiyatlarındaki düşüşlerden sonra ise evlerinin şu an ettiğinden daha fazla bir değer karşılığında borçlandıklarını anladılar/anlamışlardır.

noktaları, havaalanlarındaki ve otellerdeki self-servis bilgilendirme ve hizmet araçları ve Web 2.0 üzerinden kullanıcı tarafından oluşturulmuş içeriklerle dolu bütün internet siteleri (Amazon.com, Wikipedia, Facebook, MySpace, ve blogshere gibi) bu duruma örnek olarak verilebilirler. Bu dönüşüm, her ne kadar önemli bir olay olsa da, ister tüketici olsunlar ister protüketici (prosumer) olsunlar insanların borçlanması durumu değişmediği için [Burroughs, Forthcoming], çalışmanın temel iddiasını etkilememektedir. Tüketimin, en azından şu anki krize kadar ki, üretime kıyasla giderek artan önemi aşağıda birçok farklı yolla somut ifadelerle gösterilmiştir:

- Amerika borsası, geçmişte sadece Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) gibi üretim-odaklı endekslerde gözlenen değişikliklere karşı duyarlı iken, mevcut durumda Tüketici Güven Endeksinde (TGE, 1985) yaşanan değişikliklere yönelik giderek artan duyarlılığı da buna eklenmiştir.

- 11 Eylül sonrası, hem New York Belediye Başkanı hem de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı insanların tüketmeyi bırakıp, ekonomiyi darboğaza sokacağı korkusuyla vatandaşlarını dışarı çıkıp alışveriş yapmaya çağırmışlardı. Görünen o ki Amerikalılar için, 11 Eylül gibi bir felaket bile alışveriş yapmalarını engellememiş, tüketmeyi bir nevi “kamu görevi” haline dönmüştür.

- 2008’de yaşanan ekonomik durgunluktan sıyrılmak için Amerikan vatandaşlarının pek çoğu federal hükümetten kayda değer miktarlarda vergi iadesi aldılar. Bu ödemelerin arkasında yatan fikir, insanları bir alışveriş çılgınlığına iterek ekonomiyi canlandırmak olmasına rağmen, pek çok kişi Amerikan tüketim toplum normlarının oldukça aksine davranarak, verilen parayı ya borcunu ödemek ya da birikim yapmak için kullandı.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinde yükselen tüketim kültürü ile eş zamanlı olarak pek çok ekonomik sektörde (çelik, büyük elektronik araçlar, otomobiller) dayanıklı mamullerin üretimi düşüşe geçerken (ve hatta bazı durumlarda üretim tamamen ortadan kalkarken) diğer toplumlarda ise üretimin yukarıda bahsi geçen alanlarda ve daha başka pekçok sektörde yaygınlaştığı

gözlenmiştir. Bir zamanlar ABD’li üreticilerin liderlik ettiği pek çok sektör, dünyanın diğer bölgelerindeki üreticilerin hâkimiyeti altına geçse de bu, dayanıklı tüketim ürünlerinin üretiminin ABD’de can çekiştiği anlamına da gelmez. ABD’de “sivil havacılık, kazıcı-delici cihazlar, telekomünikasyon cihazları, tarımsal makineler ve hafriyat makineleri” gibi başarılı sektörler bulunmaktadır (Economist 2008).

Her ne kadar Amerika Birleşik Devletlerinin imalata dayalı yapıdan, (pek çoğu tüketim ile ilgili olan) hizmet sunumuna dayalı ekonomiye dönüşümü belli bir zamandır sürmekteyse de, ABD hizmet sektörünün de bile çetin bir rekabet ile karşı karşıya bulunmaktadır. Müşteri hizmetleri işlerinin Hindistan ve dünyanın başka yerlerine (Filipinler gibi) kaptırılması/kaybedilmesi, radyoloji hizmetleri gibi bazıları oldukça yüksek ücretli olan pek çok işin dışarıdan temin suretiyle küresel çalışan bazı yerlere kaptırılması (Ritzer and Lair 2007) ve bir zamanlar Wall Street’in kontrolü altında olan pekçok finansal hizmetin, daha bütün finansal sektör çökmemişken bile Londra’ya (veya Londra’da bir bölgeye New York’taki Wall Street gibi) kaptırılması gibi olaylar bu duruma örnek teşkil etmektedirler. Her şeye karşın, halihazırda pekçok ürün ABD’de imal edilmekte olup, hizmet sektöründe de özellikle Amerikalıların birbirlerine sundukları hizmetler alanında herhangi bir arz sorunu bulunmamaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde imalat ve hizmet alanları önemini koruyor olmasına rağmen (ve küresel gıda fiyatlarındaki artışla beraber tarım sektöründe de hızlı bir büyüme görülmekteyken), bu çalışmanın ana ilgisi tüketimin, Amerikan ekonomisi içindeki öneminin sürekli artmakta oluşudur/olduğudur. (Amerikan tüketimi, sadece ABD ekonomisinin değil, küresel ekonominin de itici gücüdür). Bu sebeple, hem Amerikan ekonomisi hem de pek çok farklı ekonomi, Amerikalıların tüketmesine “ihtiyaç” duymaktadır. Amerikan tüketiminde yaşanan düşüşler, hem Amerikan hem de küresel ekonomilere yıkıcı zararlar vermektedir. Tüketim, bir bakıma, tüketicilere bırakılamayacak kadar önemli hale gelmiştir: özellikle sanayi/endüstri ve hükümetler başta olmak üzere, daha büyük güçler tarafından (olabildiğince) kontrol

edilebilmeli ve öngörülebilir olmalıdır/gözetim altında tutulabilmelidir. Biz her ne kadar tüketicileri kontrol altına almaya yönelik böylesi çabalar üzerinde de duracaksak da, tüketicilerin “muhakeme gücü olmayan ahmaklar (judgmental dopes)” (Ritzer 2008c: 387) veya reklamcılar ile pazarlamacılar (Miller 1998) tarafından sürekli olarak kolaylıkla aldatılabilecek bireyler olmadıkları akılda tutulmalıdır. Tüketim üzerine var olan literatürde, tüketicilerin gücüne vurgu yapan yaygın bir görüş bulunmaktadır.

Tüketimi kontrol altında tutma ihtiyacı ve bunun için gösterilen belirgin çabalar yeni bir şey değildir. Lakin bu çabaların eskiden beri var olduğunu söylemek mümkün değildir. 20. Yüzyılın başlarına kadar, neredeyse sadece imalata ve imalat sürecinde çalışmakta olan işçilerin kontrolüne odaklanılmıştı. Tüketim anlamında ise temel varsayım, insanların; faydalı olacağına, fiyatının makul olduğuna ve kaliteli olduğuna inandıkları sürece üretilen ürünlerin çoğunu tüketecekleri şeklindeydi. 1920’lerin başlarından itibaren ise (tabii ki Henry Ford’un, bir Ford otomobili alabilmelerini sağlamak amacıyla işçilerine günlük olarak 5 dolar vermesi gibi daha erken dönem çabalar da elbette görülmekteydi), tüketicilere ve tüketici ihtiyaç ve eylemlerini/davranışlarını kontrol altına alma ve yönlendirme çabalarına daha fazla ilgi gösterilmeye başlandı. Ekonomik bağlamda ise, odak artık sadece arz üzerinde olamazdı, buna ilaveten talebin manipüle edilebilmesi üzerine de odaklanılmıyordu. Bu durum, tüketiciyi gerçek manada ciddiye alan; hatta fiilen bütün ilgisini tüketici üzerinde toplayan, 1920’lerdeki modern reklamcılık endüstrisinin yükselişi beraberinde getirmiştir (Ewen, 1976). Temel hedefinin (başarılı veya başarısız olması bir yana) tüketiciyi manipüle ederek tüketim seviyesini önemli oranda arttırmak olduğu hususunda hemen herkes hem fikir olduğu için burada reklam endüstrisi (ve pazarlama ile marka yönetimi ile ilişkili süreçler) üzerinde çok fazla durmaya gerek bulunmamaktadır.

Büyük Buhran (1929) ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra tüketiciler ABD’de çok önem kazanmıştır. Cohen, bu durumu (2003) “Tüketici Cumhuriyeti’ olarak isimlendirmekte ve kitle tüketimi üzerindeki

etkisine vurgu yapmaktadır (Cohen, bu yükselişin 1950’lerin başlarına kadar sürdüğünü belirtmektedir). Savaş sonrası ekonomide yaşanan ani patlama banliyölerin genişlemesine (1947’de New York’ta ilk Levittown’un kuruluşu ve ev inşasına yönelik seri imalat tekniklerinin uygulanması ile beraber tetiklenmiştir [Ritzer 2008a: 33–35]) ve Amerikalıların ev sahibi olma fikrine (ve buna bağlı mortgage kredilerine) bir nevi “tutulmalarına” yol açtı. Banliyölerde yerleşimlerin çoğalması (banliyö alışveriş merkezleri gibi o bölgelere özgü türeyen yeni şeylerle beraber), Amerikan otomobillerinde ve olabildiğince çok sayıda insanın bu araçları alabilmelerini sağlayabilmek için verilen araç kredilerinde patlama yaşanmasını beraberinde getirmiştir.

Savaş sonrası ortam, tüketici kültüründe ve toplumda, çoğunlukla 1950’lerde ortaya çıkmaya başlayan ve alternatif bir biçimde “tüketim katedralleri” veya “yeni tüketim araçları” şeklinde adlandırdığım yapıların doğuşunu da içeren sayısız değişikliklere sebebiyet vermiştir (Ritzer 2005). Bu duruma örnek teşkil eden birkaç erken dönem örnek şunlardır:

- Kumarhane oteller [Flamingo, 1946]
- Hazır gıda zincirleri [McDonald’s, 1955]
- Tema parkları/Tematik parklar [Disneyland, 1955]
- Tamamen kapalı alışveriş merkezleri [Edina, Minnesota, 1956]
- Süper mağazalar [Toys R Us, 1957]
- Modern yolcu gemileri [“Sunward,” 1966]

Bütün bu tüketim katedralleri ve bunları takiben gelen pek çok örnek (örneğin, mega alışveriş merkezi, 1981), sadece tüketicinin taleplerini tatmin etmeye yönelmekle kalmayıp, tıpkı reklamcılık gibi, insanlara daha önce “ihtiyaç duyduklarının” farkında bile olmadıkları mal ve hizmetleri tükettirmeye yönelmişlerdir. Bu tüketim /mekânlarına girdikten sonra, ziyaretçiler artık sadece mekânı deneyimlemeye değil, bunun yanında onlar için hazırlanmış olan pek çok mal ve hizmetleri de tüketmeye yönlendirilmektedirler. Dahası, bu tüketim /mekânları öyle bir şekilde tasarlanmaktadır ki, tüketiciler burada daha fazla zaman geçirmekte ve bunun sonucu olarak da daha fazla şey satın almaktadırlar.

Örneğin, alışveriş merkezleri, tematik parklar ve kumarhaneler, özellikle tüketicilerinin ne kadar zaman harcadıklarının farkına varamaları amacıyla, zaman algısını da kapsayacak bir biçimde, bu yapıların içerisinde “kaybolacakları” şekillerde tasarlanmışlardır (ya da yine bir tüketim türü olan kumar ve bahis oynayarak). Bu durum tüketicileri daha fazla tüketmeye ve bazı durumlarda ise daha pahalı mal ve hizmetleri satın almaya yöneltmektedir.

1950'lere denk gelen bir başka gelişme ise, herhangi bir sektöre (büyük mağazalar, benzin istasyonları gibi) mahsus olmayan, her yerde geçerli olan, genel amaçlı kredi kartlarının (örneğin, Diner's Club) yaratılmasıydı. Her ne kadar kredi kartları sonraki yıllarda da uzun bir süre geniş çaplı bir kullanım alanı elde edememişse de, banliyölerde oturup arabalarıyla alışveriş merkezlerine gidip gelebilen, Amerikan eyaletler arası otoban sisteminin (yine 1950'lerde) gelişimi ve daha sonraları yolcu uçaklarının (örneğin, ilk olarak 1958'de ticari olarak kullanılan Boeing 707, DC-8'lerden bir sene sonra piyasaya çıkmıştır) seferlere başlaması sayesinde evlerinden uzakta olan tüketim katedrallerine (Disneyland, Las Vegas gibi modern gemi seyahatlerinin yapılabildiği yerler) seyahat edebilen yeni tüketiciler için mükemmel bir araç haline gelmiştir. Yeni oluşan bu şartlar altında, insanların yanlarına büyük meblağda paralar almalarına veya zahmetli birçok prosedürden geçerek seyahat çeki elde etmelerine de gerek kalmamıştı. Tüketiciler evlerinden uzaktaki bu bölgelerde, şahsi çeklerini kabul ettirme derdinden de kurtulmuş oluyorlardı. Kredi kartları, bahsi geçen diğer ödeme yöntemlerinden daha etkili olmakla kalmayıp, sadece tüketicilere değil tüketim katedrallerine de ilave avantajlar sağlamaktaydı. Kredi kartları, hem tüketim katedralleri ve hem de daha büyük ekonomiler açısından, insanların fazla harcamalarına imkân tanıyarak daha çabuk ve kolay bir şekilde borca girmelerine ortam hazırlamıştır. Böylelikle, mortgage ve araç kredilerine ek olarak yeni bir borçlanma biçimi ortaya çıkmıştır.

Eğer alışveriş merkezleri, kumarhaneler ve tematik parklar “tüketim araçları” ise, kredi kartları da “meta tüketim araçlarıdır”. Yani, insanların esas tüketim araçlarından daha iyi faydalanmasına imkân sunan

ikincil araçlardır. Burada üzerinde durulması gereken nokta, kredi kartlarının birer meta tüketim aracı olarak yükselişlerinin, tüketim araçlarının yükselişiyle yakından ilişkili olduğudur. Tüketim araçlarının doğası –evden uzakta olan önemli tüketim mekânları- kredi kartı gibi yeni tarz bir ödeme biçiminin ortaya çıkışını zorunlu kılmıştı (debit kart⁶ da bir başka türüdür).⁷ Kredi kartı endüstrisi, geliştikçe, olabildiğince çok insanı kredi kartı sahibi olmaya ve kartlarını, borçlarını her ay düzenli ödemekte zorlanacakları kadar çok kullanmaya teşvik etmiştir. “Borç Çevirenler (Revolvers)” olarak isimlendirilen bu gruptaki insanlar, hesap bakiyelerini bir sonraki aya devredebilmek için yüksek faiz oranlarına tabi tutulduklarından, kredi kartı endüstrisinde kilit öneme sahip hale gelmişlerdir. Buna karşın, her ay hesap ekstre borçlarını “düzenli olarak ödeyen müşteriler” (convenient users), kredi kartı firmaları için aynı oranda kârlı olmasalar da tüketim toplumunun genişlemesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Nocera (2008: B8) bu konuda şöyle demektedir: “Kredi kartları iyi zamanlarda tüketici kültürümüzün neşeli tarafını temsil ederlerken, kötü zamanlarda ise aynı kültürün tehlikelerini temsil etmektedirler”. Buna ilaveten, borcunu düzenli olarak ödeyen müşterilerin bu tüketim kültüründen daima fayda sağladığını, fakat borç çevirenlerin en nihayetinde bu işin hem riskleri/tehlikeleri hem de faydaları ile yüzleştiklerini söylemek mümkündür.

“Borç çevirenler” sadece tüketim toplumunun gelişiminde ciddi rol oynamakla kalmamışlar, çalışmamızın ana konusuolan borçlanmadaki muazzam artışa da ciddi ölçüde etkide bulunmuşlardır. Amerikan toplumunda uzun dönemdir süregelen bir borçlanma eğilimi olmasına rağmen, borçlanmanın her türlüüne karşı oldukça mesafeli olan bir toplum yapısından (Calder 2001), şu an en pahalı kaleminden (ev gibi), diğer pahalı kalemlere (otomobil gibi) ve hatta giderek artan biçimde

6 Debit kart, Türkiye’de gündelik hayatta daha çok “maaş kartı” veya “normal banka kartı” olarak da bilinen kişinin mevduat hesabına bağlı, hesaptaki para miktarınca harcama yapılmasına izin veren karttır (çev.)

7 Daha yakın bir örnek olarak, internet üzerindeki düşük çaplı satın alımları (örneğin, PayPal’ı da bünyesine katan ebay) kolaylaştırmak adına yeni bir tüketim aracı olarak kullanılan PayPal’ın yükselişi verilebilir.

Big Mac ve bilgisayar oyunları gibi görece önemsiz ve ucuz kalemlere kadar borçlanmayı kabullenen bir topluma dönüştük. Bir başka deyişle, satın alındıktan sonra bir ömür boyu kullanılabilir (ev) veya uzun yıllar kullanılabilir (otomobil) şeyler için borçlanmaktan, neredeyse satın alınır alınmaz tüketilen şeyler için borçlanmaya kadar geniş bir yelpazede borçlanmaya gönüllü hale geldik. Nocera (2008: B8): “Kredi kartları hem aptalca hem de ani/plansız satın almaların önünü açmaktadır. Fakat öte yandan kesinlikle gerekli olan şeyleri de -mobilya, televizyon, buzdolabı- taksitlendirme yöntemi ile satın almayı sağlamaktadırlar. Kartlar, krizlerin üstesinden gelmemizi kolaylaştırıyorlar ama eğer dikkatli kullanmazsak kriz yaratmaya da açıktır... Kredi kartları, arzularımızı anında tatmin etme duygumuz üzerine oynamaktadırlar”, derken meseleye daha dengeli (ama aynı zamanda daha değer yüklü) bir noktadan bakmaktadır.

Bu bağlamda gözlenen bir diğer gelişme ise, 2000 yılından başlayarak üzerinde zaten ipotek olan evlerin ikinci kez ipotek ettirilmesi suretiyle kullanılan “ikincil ipotek kredilerinde (home equity loans)”⁸ (yine bu tarz ipoteklerin kredi kartlarındaki karşılığına denk gelen kredi kartlarında) gözlenen dramatik artıştır. Bu durum, kredi kartı borçlarındaki büyümenin yavaşlamasını sağladı, çünkü insanlar evlerine karşılık borçlanmışlardı (pek çok Amerikalı “evi, üç odası ve 1.5 banyosu olan bir ATM cihazı olarak algılamaya başlamıştı” (Bajaj 2008: A1). İkincil ipotek vasıtasıyla kullanılan kredilerin toplam miktarı, kredi kartlarına olan borçlanmayı geçerek, 1.1 trilyon doları buldu. İnsanlar daha sonra bu paraların önemli bir kısmını, (aksi takdirde) kredi kartıyla alacakları

8 ABD’de emlak fiyatlarında görülen ve balon olarak tabir edilen ani yükselişler “home equity loan” adı verilen aynı ev üzerindeki “ikinci ipotekler” üzerinde çok etkili olmuştur. Alt ve orta gelir gruplarına mensup çok sayıda mortgage kullanıcısı emlak fiyatlarındaki bu ani yükselişten faydalanmak amacıyla, evlerine emlak değerindeki artış üzerinden ikinci kez ipotek yaptırmışlar ve yeniden kredi almışlardır. Konut fiyatlarındaki sun’i artışın ortaya çıkardığı bu yeni kredi imkânı, borç ödemeleri konusunda sıkıntı yaşamakta olan ev sahiplerine farklı alanlardaki “ihtiyaçları” için ek bir kredi fırsatı sunmuştur. Sun’i fiyat artışlarının sönmeye ve faizlerin artması ile her iki ipotekteki ödemeler de ev sahiplerini oldukça zor durumlara düşürdüğünden bu sıkışmışlık hali ya da durumu krizin en önemli etkenlerinden biri olmuştur. (çev.)

veya hiç almayacakları, mal ve hizmetlerin satın alımında kullandılar. Emlak balonu 2006'da sönmeye başlayınca, bu tarz kredi alımları da ortadan kaybolmaya başladı. Ne var ki, kredi kartı borçlanmaları tekrar artmaya başlamıştı (2007'nin son çeyreğinde 20 milyar dolarlık bir artış gözlenmiştir ki 2004'te bu rakam ancak 6.25 milyar dolarda kalmıştı). Özetle, Amerikalıların 11 trilyon dolar mortgage borcu, 1 trilyon dolardan biraz az kredi kartı borcu ve bundan biraz fazla da araç kredisi borcu bulunmaktadır. (2006 yılında 1 trilyon dolarlık kullanımı aşan banka mevduat kartlarının (Debit kartların) kullanımında da öncesine kıyasla kayda değer bir artış olmuştur [ConsumerReports.org 2007]. Debit kartlar her ne kadar borçları arttırmıyorsa da tüketim kültürünü beslemektedirler.)

Bir zamanlar imalatçılar, özellikle büyük kalem olarak görülen arabalar ve buzdolapları gibi mallarını, üretim aşamasındayken "planlanmış eskitme (planned obsolescence)" yöntemi ile tüketicilere normalde süreceğinden daha erken bir tarihte değiştirtme ile oldukça ilgiliydiler. 21. Yüzyılın yeni tüketim dünyasında artık buna ihtiyaç kalmamıştır. Çünkü birçok mal ve hizmetin satın alındığı anda tüketildiği, yok olduğu bir "tecrübe etme ekonomisi" dönemi yaşanmaktadır. Bu durum sadece internet üzerinden oynanan oyunlarda değil, restoranlarda yenen yemeklerde, turizm ve benzeri şeylerde de gözlenmektedir.

İlginç bir şekilde, 21. Yüzyılın ilk evresinde planlanmış eskitme konusu artık pek fazla konuşulmamaktadır. Tüketiciler, ürünlerinin çabucak bozulduklarına dair şikâyetleri pek fazla dile getirmemektedirler. Hatta denebilir ki, her gittikleri yerde ve her yaptıkları şeyde hızlı hareket etmeye alışmış tüketiciler (Bauman'ın [2005]) "akışkan hayat (liquid life)" diye tabir ettiği durum), özellikle pahada yüksek olan kazanımlarının erken vadede tükenmediğini, tersine uzun süreler dayanacağını farketmektedirler (yani bu ürünler yeterince "akışkan" değildirler). Öyle ki insanlar; cafcıflı, ileri teknoloji navigasyon sistemleri olan arabalar veya yüksek çözünürlüklü televizyonlarla ilgili reklam bombardımanına tutulduklarında, ellerinde var olan otomobil veya TV ünitesinin mükemmelliğinin onları engellediği hissine kapılabilirler.

Bütün bu gelişmeler ve daha fazlası, sadece tüketimin egemen olduğu bir toplum oluşturmakla kalmamış, bu gelişmeler, ancak ve ancak “hipertüketim (hyperconsumption)” kavramı ile açıklanabilecek bir toplum ortaya çıkardı (Ritzer 2001). Bu yaklaşım, başka yerden bakınca belki de kınanacak olan Benjamin Barber’ın Amerikalıların tüketim tarafından “tüketildiğini” ifade eden kitabı ile aynı paraleldedir.⁹ Tüketim ve hipertüketim arasındaki çizginin kesin hatlarla çizilmesi zordur. Ben ikinci terim ile genel olarak kişilerin “ihtiyaçlarından” daha fazlasını tüketmesini (Baudrillard 1970/1998), niyet ettiklerinden ve -bu çalışmanın bağlamı açısından en önemlisi de- ödeyebileceklerinden daha fazlasını almalarını kastetmekteyim. Bireyler genellikle, ihtiyaç duymadıkları mal ve hizmetleri satın almakta; alışveriş merkezlerine, çevrimiçi alışveriş sitelerine veya kumarhanelere girdiklerinde, girmeden önce niyet ettiklerinden daha fazlasını satın almaktadırlar. Karşılatabilecekleri miktarlardan çok daha fazlasını harcama sürecine de, örneğin bir sonraki ay sadece bir kısmını ödeyerek ekstrenin tamamını ödeyemeyecekleri miktarda kredi kartı harcaması ile girmektedirler. Zamanla ekstrenin tamamının ödenemediği birçok vaka ortaya çıkar.

Özellikle 2007 sonlarındaki Büyük Durgunluktan önce, tüketim dünyasının çoğu insanları hipertüketime yönelten bir yapıya sahipti:

- Reklamcılık, bu endüstrinin büyük deneyimini kullanarak, reklamlar ile hedefine koyduğu insanları sadece tüketmeye değil aynı zamanda hipertüketime yönelten yapıyla, tabii ki bu duruma misal teşkil eden en iyi örnek olmasa da en iyilerinden biridir.
- Markalaştırma da, özellikle insanları iyi bilinen markalara, az bilinen veya hiç bilinmeyen markalara nazaran daha fazla para harcamaya yöneltmesiyle burada devreye girmektedir.
- Tüketim mekânları ve özellikle yeni tüketim katedrallerinin birçoğu, insanları hipertüketime yöneltecek şekilde uzmanlar tarafından dikkatlice tasarlanmışlardır (Underhill 1998). Müşterilerin, içeri girdikten sonra, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri

9 Barber (2008); bu kitaba dair eleştirel değerlendirmemi görmek için, bkz Ritzer (2008b): 147–151.

için bütün bir mağazayı gezmek zorunda kalacakları şekilde tasarlanmış olan süpermarketler de bu duruma örnek oluşturmaktadırlar. Pek çok gıda akıllıca ve ilgi çekici bir biçimde sunulmakta olup, tüketiciler bu nedenle sıklıkla süper marketin tamamını gezerken kendilerini niyet ettiklerinden fazlasını satın almış olarak bulmaktadırlar. Bir kumarhane labirent tarzı tasarımı ile kumarbazları içeride kendilerini kaybedecek bir şekilde tasarlanmışlardır (saat ve pencere olmayışı kişilerin kumarhanede ne kadar zaman geçirdiklerini anlamamaları için kasıtlı olarak tasarlanmıştır). Bu nedenle, oyunların ve makinelerin labirentinde kaybolan kumarbazlar ziyadesiyle kumarhanelerde kalmak ve kaçınılmaz olarak daha fazla para kaybetmek durumunda kalmaktadırlar (kasa her zaman kazanır).

- Giderek artan miktardaki günümüz tüketiminin somut malzemeye dayanmayan durumu, tüketim yapmayı ve aşırı tüketimi oldukça kolaylaştırmaktadır. Bu durum özellikle internet üzerindeki alışveriş dünyasında çok açık olarak görülmektedir. İnternette pek çok maddi olmayan ürün (örneğin; oyunlar, internetteki kumar siteleri, pornografik resimler ve videolar ve sanal seks) dış dünyaya nazaran çok daha kolay satın alınabilmektedir (mesela çevrimiçi kumar oynamak Las Vegas'a gitmekten çok daha kolaydır).¹⁰

Tabii ki bunların hepsinde kredi kartı kullanılmaktadır. Maddi olmayan tüketimlerde, özellikle internet üzerinden olanlarda kredi kartı (en azından üzerindeki rakamlar) mükemmel yakın bir araç olduğu için bu bağlantı oldukça açık bir şekilde görünmektedir. Kredi kartı her ne kadar maddi bir şey/varlık olsa da, kredi kartı numaraları maddi değildir ve asıl işe yarayan da bu rakamlardır. Bu rakamlar, maddi olmayan bir erişim yolu ile insanların internet üzerindeki oldukça bol olan maddi (örneğin amazon.com üzerindeki kitaplar. Gerçi onlar da Kindle'in icadı ile maddi olmaktan çıkmaktadırlar.) ve maddi olmayan (iTunes, indirilebilen filmler) mal ve hizmetlere erişimini sağlamaktadırlar.

¹⁰ Tüketimin maddesizleşmesinin giderek artmasına dair, bkz Slater (1997): 193-195; Ritzer 2001: 145-59.

Bu durum, tüketimin giderek artan bir biçimde maddi olmayan bir hal almaya devam ettiği bu dönemde oldukça önemlidir (örneğin, CD'lerin ortadan kalkışı ve iTunes'un ve müzik paylaşmanın yükselişi ve DVD'lerin azalması ve Netflix gibi platformlar üzerinden doğrudan bilgisayar ve televizyonlara inen filmlerin yükselişi). Bununla beraber, kredi kartları aynı zamanda, işlerin çoğununun fiziksel temsilciler vasıtası ile fiziksel ürünler satarak gerçekleştirildiği, mega alışveriş merkezleri, kumarhaneler, süpermarketler ve yükselen trend olan hazır yemek restoranları gibi eski ve geleneksel tüketim katedrallerinde de giderek artan bir biçimde kullanılmaktadır. Bu tarz yerlerde insanlar niyet ettiklerinden fazla para harcamaktadırlar. Çünkü insanlar umumiyetle bir ürünü (maddi olmayan bir şekilde) satın almayı ve fatura ile daha sonra gelecek bir kredi kartı ekstresi yoluyla başa çıkmayı (veya çıkamamayı), nakit para ile yüklü alışveriş yapmaktan daha kolay bulmaktadırlar.

Bu nedenledir ki, hipertüketim ile "hiperborçlanma" yakından ilişkilidir. Ben hiperborçlanmayı, hipertüketimin tanımı ile paralel bir şekilde tanımlamaktayım: Hiperborçlanma, "ihtiyaç" olandan (hipertüketimde olan ihtiyaçlar sorunu ile aynı kayıtlar altında), niyet edilenden ve tekrar bu tartışma için en önemlisi olan karşılanabilecekten daha fazla borçlanma durumudur. Bu durumların her birine teker teker, sırasıyla bakalım.

Pek çok insanın ihtiyacındandaha fazla borcun altına girdiği söylenebilir. Açıkçası insanların ne kadar borca "ihtiyacı" olduğunu söylemek veya insanların gerçekten borçlanmaya "ihtiyacı" olup olmadığını belirtmek kolay değildir. Geçmişte ve bugün dünya üzerindeki pek çok insan, çok az miktarlarda borçla (borç altına girmeyi istiyor da olabilirler) veya hiç borçlanmadan yaşamaktadırlar. Bu üç öne çıkan borçlanma biçimi arasında bir ayırım yapılması zorunludur. Fiilen hemen herkesin ev alabilmek için bir borçlanma içerisine girmesi gerektiği ortadadır. Çok az insan böylesine büyük satın almayı tek kalemde yapabilmektedir. Bu durum aynı ölçekte olmasa da büyük ölçekte otomobil alımları için de geçerlidir. Kredi kartı satın alımlarının ve de ikincil ev ipoteki ile kullanılan kredilerle yapılan satın almaların pek çoğunda

insanlar açık bir şekilde aslında o kadar da ihtiyaç duymadıkları şeyleri almak için borca girmektedirler. Pek çok örnekte, insanlar nakit (veya çekle veya debit kartla) ödeme yapabilmekte veya nakit para hazır olana kadar satın alma taleplerini erteleyebilmektedirler. Bu sebepledir ki, borçlanma bu koşullarda, pek çok satın alma edimini daha mümkün kılıp, hayatı kolaylaştırıyorsa da (en azından kısa vadede), hemen hemen bütün örneklerde borçlanma ne gerekli ne de ihtiyaçtır. İnsanlar için çokça mocha latteler, Big Macler, iTunes, internet pornosu veya çevrimiçi kumar için harcanan paralarla şişirilmiş büyük kredi kartı borçları birer ihtiyaç değildir.

İkinci olarak, kredi kartları niyet edilenden daha fazla miktarda borçlanmayı kolaylaştırmaktadır. Araç kredileri genellikle arabayı satın almaya yetecek kadar borçlanmayı öngördüğü için bu krediler bu niteliği taşımamaktadırlar (her ne kadar daha pahalı araçları satın almayı kolaylaştırıyor olsalar da). Aynı durum, mortgage kredileri için de geçerlidir. Mortgage ile bağlantılı kredi kademeleri bireylerin ikincil kredi imkânlarını arttırmakta ve böylece bireyler başlangıçta niyet ettiklerinden daha fazla borç altına girebilmektedirler. Biri olur da gelecekte lazım olur diye \$50,000 ek kredi çekip sonra bunu kolayca harcayabilir. Böylece kendini niyet ettiğinden daha fazla borç altında bulur. Kredi kartları insanları başlangıçta öngördükleri miktarlardan çok daha fazlasına borçlanmaya eşsiz bir biçimde imkân sunmaktadırlar. Çünkü kredi kartı firmaları en azından son dönemlere kadar, kart limitlerini mütemadiyen arttırmaktaydılar. Buna kişilerin birden fazla kart sahibi olabilmeleri de eklenmelidir. Latte kahveler, BigMacler ve iTunes ve benzeri görece ufak olan tüm harcamaları yaparken insanların ciddi miktarlarda borç altına girmeyi planlamadıkları bilinmektedir. Ama birçok kişinin bu şekilde büyük borçların altına girdiğine de biliyoruz. Bu sebeple, önceden niyet edilmeksizin gerçekleştirilmiş bu borçların çoğunluğu kredi kartlarına (tabii ki ikincil ipotekli konut kredileri nedeniyle birçok ev sahibi kendisini başlangıçta hesapladığından çok daha fazla borcun altında bulmuştur) ve son zamanlarda yapılan ev ipotekli kredilere dayanmaktadır.

Sonuç olarak, hiperborçlanma insanların karşılayabileceklerinden fazla borca girmelerine karşılık gelmektedir. Bu durum kamuoyunda yüksek risk faizli mortgage (subprime) kredileri ile satın alınan konutlara ve konut fiyatlarındaki şişkinlik sonucu evler ikinci kez teminat gösterilerek alınan ikinci kredilere yönelik haciz haberleri ile çokça yer aldı. Ev teminat gösterilerek alınan ikinci kredilerin patlak vermesi hadisesi kısa bir zaman dilimi için yaşanmış olmasına ve şimdilerde sistemin büyük oranda çökmüş olmasına karşın, kredi kartı borçlanmaları alanında, hala en azından bazı insanlar ödeyemeyecekleri borçların altına girmeye devam edecekler gibi görünmektedir. Borç veren kurumlar, en azından teorik olarak (ki ikinci ev kredileri (subprime) krizinden bunun teorik olmaktan çok gerçek olduğunu biliyoruz), konut kredileri ve araç kredileri ile sağlanan büyük miktarlardaki kredilere, kredi kartı temin etmekten veya bu kartlardaki kredi limitlerini arttırmaktan daha çok ilgi göstermişlerdir. Kredi kartları söz konusu olduğunda borç verme kriterleri çok daha gevşek olduğu için, insanlar kart edinme yoluyla karşılayabileceklerinden daha fazla borcun altına daha kolay girebilmektedirler (diğer kredi tiplerinde miktarlar çok büyük olduğu için borçlular bir sorun yaşadıklarında haliyle kredi kartı ödemelerinde karşılaştıkları zorluklardan çok daha ağırları ile yüzyüze kalmaktadırlar).

Tüketiciler, çeşitli yollarla tüketime nasıl teşvik ediliyorsa, benzer bir şekilde, kredi kartı vasıtasıyla borçlanmaya da teşvik edilmektedirler. Mesela, sınırlı bir süre için aidatı olmayan kartlar veya düşük kart faizi oranları bu konunun örnekleridir. Elbette, kredi kartı tedarikçileri, mortgage krizinin bize gösterdiği üzere bu konuda yalnız değiller (otomobil şirketleri de düşük ve hatta sıfır faizli krediler önermeleri ile tanınmaktadırlar). Burada başka koşullar altında ev sahibi olamayacak kişilerin mortgage kredilerini alabilmelerini sağlayan araçlar kısa vadeler için sunulan oldukça düşük faiz oranlarıdır (ve sadece faizleri içeren ödemeler vs.). Birçok borçlu, ilk ödemelerden sonraki dönemlerdeki ödeme miktarlarının ne kadar büyük olacağını idrak edememiş (kredi kurumları gerçeği bulanıklaştırdıkları için) ve/veya ileriki zamanlarda gerçekleşecek faiz oranları ile ilgili kredi kuruluşları tarafından yanlış yönlendirilmişlerdi.

Bu sebeple, burada ileri sürülen iddia şudur ki, en azından 2008 Büyük Ekonomik Krizi öncesinde, Amerikan ekonomisi giderek artan bir biçimde ve bir zorunlulukmuş gibi hipertüketime yönelmişti. Hipertüketimin kilit tamamlayıcısı/adjunct da hiperborçlanma olmuştu. Niall Ferguson (2004: 267), *Colossus: The Rise and Fall of the American Empire* isimli kitabında "Amerikan ekonomisi tarihte daha önce hiç olmadığı kadar hem özel hem de kamusal alanda tüketim ve krediye bağlı duruma gelmiştir" diyerek, aynı noktaya dikkat çekmiştir. Ferguson, iddiasını, tüketimin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payının 1960'lardaki yüzde 62'lik orandan, 2002'de yüzde 70'e yükselmiş olması ile desteklemektedir. Aynı zamanda, "hane halkının kredi piyasasındaki borçlarının GSMH içinde 1960'lar ve 1970'lerdeki % 44 olan oranı, 2002 yılında % 78'e yükselmiştir" (268). 2007 yılı verilerine göre, tüketimin GSMH içindeki oranı çok az bir miktarda yükselmişken (yüzde 70.3'e) (ABD Ticaret Bakanlığı/US Department of Commerce 2008), kredi piyasasının toplam borç miktarının, 2007 yılı ABD GSMH'si olan 13.84 trilyon doların neredeyse yüzde 100'üne tekabül edecek bir şekilde 13.83 trilyon dolara yükseldiği görülmektedir (ABD Merkez Bankası/US Federal Reserve 2008). Bu tartışma hem makro hem mikro seviyelerde önemli birkaç soruna yol açmaktadır. Makro seviyede sorun, herhangi bir toplumun, özellikle de Amerikan toplumunun, küresel düzeyde bir üretim gücü olarak gerilemekte iken (en azından diğer toplumlara kıyasla) ve büyümenin ana kaynağı olarak tüketime yaslanmışken büyüüp büyüemeyeceğidir. Ekonomik kriz sebebiyle tüketimin düşmesiyle bu durum özellikle bir sıkıntı kaynağı haline gelmiştir. Bununla yakından ilişkili olan diğer sorun/lar ise büyük ve hızla artan ulusal borç sorunu (kısmen batan ekonomiyi canlandırmak amacıyla girişilen çabaların sonucu olarak şişen) ve bir milletin daha ne kadar bu yönde ilerleyebileceği ve borcun içine her geçen gün daha fazla batmakta iken daha ne kadar göreceli olarak üstün olan ekonomik pozisyonunu koruyabileceği sorularıdır. Mikro seviyedeki paralel soruların ilki ise, bireylerin hipertüketiciler olarak daha ne kadar ayakta kalabilecekleri sorusudur. İkincisi ise yük altından kalkılamayacak noktaya gelmeden önce daha ne kadar borçlarına borç ekleyebilecekleri sorusudur.

Dahası, elbette bu makro ve mikro seviyeler birbirleriyle ilişki içindedirler ve birinde yaşanan zorluklar ve sorunlar diğerini de etkilemektedir. Bunun sonucu olarak, birinde yaşanan zorluklar ve problemlerin yekdiğerini etkilediği sonsuz bir döngü oluşmaktadır. Bu sebeple problemler hem bireysel (mikro) seviyede hem toplumsal (makro) seviyede çok fazla büyümektedirler.

Tüm bu gelişmelerin bağlamı (diğerlerinin yanında) günümüz kapitalizminde mekân ve zamanın manipülasyonu ve küreselleşmedir. Bütün bunların burada üzerinde durulan, özellikle hipertüketim ve hiperborçlanma gibi merkezi kaygılarımızla nasıl ilişki içerisinde olduklarını kısa bir şekilde tartışarak konuyu kapatmak istiyorum.

Kapitalizm

Hem hipertüketimin hem de hiperborçlanmanın kökeninde çağdaş kapitalizmin doğası yatmaktadır. Bu terimlerle daha tutarlı bir tanımlama yapmak için, bu ekonomik sistemin modern versiyonu “hiperkapitalizm” olarak isimlendirilebilir. Benzer bir şekilde, John Keane “turbokapitalizm” terimini kullanmaktadır. Keane, analizinde “sınırsız otlama” (unlimited grazing rights) hakkını esas alan ve isteyenin “dünyanın her yerinde iş yapılabileceği” bir küresel ekonomik sistemi ele almıştır. Dahası, Keane zaman ve mekânı kullanarak turbokapitalizme şöyle yaklaşmıştır: “turbokapitalizm mekân ve zamanın iç içe geçmesine hem katkıda bulunmuştur hem de bundan faydalanıp, dünya içerisinde var olan herşeyin -tabiatın, insanın, araçlar ve ürünlerin, hatta tatlar ve şehvî arzuların- küresel düzeyde ticareti yapılabilecek birer meta olarak görüldüğü dev bir piyasaya benzemeye başladığı noktaya kadar serpilmiştir.” (2003: 69). Her ne kadar biz “hiper-” veya “turbo-“ kapitalizm terimlerini kullanmayacak olsak da bu terimler, giderek artan bir biçimde hipertüketime ve hiperborçlanmaya ihtiyaç duyan ve bunları daha da arttırmaya kararlı bir ekonomik sistem ile tutarlı terimlerdir.

ABD örneğini ele alacak olursak, nerelerden daha çok kâr elde edileceği noktasında odak noktası üretimden tüketime kaymıştır. Bu, ABD kapitalizminin, ürünlerin/malların ve özellikle de hizmetlerin

üretiminden kâr elde etmeyi bıraktığı anlamına gelmemektedir. ABD gibi gelişmiş ülke ekonomileri, gelişmekte olan ülkelerle mal üretimine odaklanan geleneksel endüstriler alanında başa çıkmakta gitgide daha da zorlanmaktadır. Bu durum, pek çok hizmetin (finansal, çağrı merkezleri vs) üretildiği yerlerle ilgili dışa doğru bir yönelme görüyorsak da hizmet üretimi noktasında aynı düzeyde bir sorun teşkil etmemektedir (Ritzer and Lair 2007).

Üretimden kâr sağlamanın giderek zorlaşması (en azından tüketime kıyasla), Amerikan kapitalizmini giderek artan bir biçimde tüketimden ve de tüketim çevresinde dönen hizmet endüstrileri ile mesleklerden kâr sağlamaya yöneltmiştir. Dünyanın en büyük firmalarının sıralandığı En Zengin Şirketler (Fortune 500) listesindeki 1 numaranın Walmart oluşu bunun çarpıcı bir göstergesidir. Listede en üst sıradaki en büyük imalat firması üçüncü sırada olan ve daha sonra iflas eden General Motors'tur (benzeri sorunları bulunan Ford Motor Şirketi de yedinci sıradadır). Amerikan üretiminin en parlak günlerinde, eğer General Motors biterse ABD'nin de biteceği söylenmekteydi. Bunun şu anki şartlara uyduğu söylenemez fakat eğer durum halen öyle olsaydı, bütün bir Amerikan ulusu büyük bir belanın/tehlikenin içinde olacaktı. Bugün, daha makul bir şekilde, Walmart (Target, McDonald's hatta Dollar General, vs. [Rosenbloom 2009: B1, B5]) büyüdükçe, Amerikanın da büyüyeceğini söylemek mümkündür.

İster üretici ister tüketici kapitalizmden bahsediyor olalım sonuç olarak hâlâ kapitalizmden bahsetmekteyiz. Bu da salt kâr üzerine yapılan bir vurgu değil, borsanın kâr elde etmedeki merkezi rolünü de dikkate alırsak yıldan yıla sürekli artan kâr anlamına gelmektedir. Kârlı olmak ve hatta çok kârlı olmak yeterli değildir: Kâr, yıllık bazda (eğer ki çeyrek bazda olmuyorsa) artış göstermek zorundadır, yoksa firmanın borsadaki hisse bedeli piyasa tarafından kötü bir şekilde cezalandırılacaktır. Bu sebeple, bugünün tüketim endüstrisi devleri, -sadece Walmart, Target, Disney, Starbucks değil Las Vegas kumarhaneleri veya gemi turları gibi belirli sektörlere egemen olan işletmeler vb de.- bir raporlama döneminden diğerine kadar kârlarını arttırmanın yollarını

bulmak zorundadırlar. Esasen bunu, sundukları mal ve hizmetlere her zamankinden daha fazla talep yaratarak karşılamaktadırlar. Bunu yaparak, sundukları şeylerin hipertüketimine katkıda bulunmakla kalmayıp, daha genel olarak temel özelliği hipertüketim olan bir topluma da katkıda bulunmaktadırlar.

En azından son döneme kadar, insanların bu dünyaya bahsi geçen şirketlerin beklentileri ölçüsünde katılabilmeleri için, bütün kazançlarını (bu süreçte hiçbirşey biriktirmeyerek veya çok az birikim yaparak) ve tasarruflarını son kuruşuna kadar harcamaları ve daha sonra borca, özellikle de konut, araç ve kredi kartı borçlarına gömülmelidirler. Bu şekilde, hipertüketim hiperborçlanmayı doğurmaktadır. Bu ikisi diyalektik olarak birbirleriyle bağlantılıdır ki bu da her birinin diğerini beslediği bir döngü içerisinde, ikisinin de giderek daha çok yayılmasını sağlamaktadır.

Bunun altında yatan bir diğer önemli etken ise kredi kartı endüstrisinin temelinde yatan bankaların, halka açık şirketleri vasıtasıyla üretim (Ford) ve tüketim (Walmart) şirketlerinin yaşadığı kâr elde etme baskısını üzerlerinde taşımalarıdır. Hatta bunlar, en azından yakın tarihte yaşadıkları çöküşlerden önce, büyük işletmelerdi –örneğin, Citigroup ABD’deki en büyük sekizinci şirketken; Bank of America dokuzuncu sırada gelmekteydi. Bunların hissedarları, tıpkı diğerleri gibi, sürekli artan bir kâr talebindeydiler ve bu beklentileri karşılamak için, söz konusu şirketler, işletmelerini tüketicilere verilen borçları da kapsayacak şekilde genişletmek ihtiyacını duymuşlardır. Bu nedenle bu bankalar, tüketicilere kredi kartı elde etme adına kolaylıklar sağlamak, birden fazla karta sahip olmalarına olanak sağlamak ve kredi kartı limitlerini sürekli yükseltmek gibi örneklerle hiperborçlanmanın ortaya çıkmasında kilit rol oynamışlardır. Bu şirketler aynı zamanda, kredi kartlarına sürekli artan bir talep yaratmak ve kartlarının kullanımını arttırmak amacıyla reklam ve pazarlama işine de girişmişlerdir. Söz konusu şirketler, sürekli olarak, toplumdaki hiperborçlanma seviyesinin artmasına yol açacak, yeni ürünler veya reklam hileleri peşindedirler.

Mekân ve Zaman

Günümüz sosyal teorisinin en önemli iki değişkeni mekân ve zamandır (Giddens 1990; Harvey 1989). Bunlar kapitalizm, hipertüketim ve hiperborçlanma gibi pek çok şeye belli bir bağlam içerisinde/anlamalı bir şekilde ve çeşitli yollarla uygulanabilirler. Daha önce de bahsedildiği üzere, Keane, mekân ve zamanı "turbokapitalizmin" küreselleşmesini ele alırken kullanmaktaydı. Biz bu kavramları, kapitalizmin herhangi bir toplumda daha fazla zaman ve mekânı sömürmek (Habermas 1987) için nasıl yayıldığını analiz etmek için kullanacağız.

Zaman. Zaman, kapitalistler (ve diğerleri) tarafından, tüketim ve borçlanmayı arttırmak amacıyla çeşitli yollarla manipüle edilmiştir. En açık örnekler arasında şunlar vardır:

- Kişinin bir gün içerisinde tüketim yoluyla borçlanmaya ayırabileceği zamanın süresi. Daha önceleri yaygın olarak iş günleri ile kısıtlı bu süreler, şimdi birçok tüketim mekânında uzatılmış tüketim saatleri ve özellikle de internet sayesinde isteyen herkes günün 24 saati tüketebilir ve ilave borçların altına girebilir.
- Aynı durum haftalar için de geçerlidir. Daha önce haftanın bazı günlerinde tüketim yapılamaz ve haliyle borç altına girilemezken, şimdilerde her ikisi de 7/24 yapılabilmektedir.
- Çeşitli tatil sezonları (en başta geleni Noel tatili olmak üzere), tüketim ve borçlanma ile ilgili ihtimalleri arttırmak için artık daha da uzun tutulmaktadır.
- İnsan yaşamının görece olarak tüketim ve borçlanma baskısından bağımsız kısımları "sömürülmüştür":
 - Gittikçe daha küçük yaşta çocuklar da tüketim süreçlerinin içine çekilmektedirler (örnek olarak mağazalarda çocuk giyim reyonları açılmıştır [Cook 2003]); Barber'in (2008) belirttiği gibi, tüketimin çocuklaştırılmasına şahit /olmaktayız..
 - Gittikçe daha küçük yaşta gençler, kredi kartlarına ve pek çok tüketim mekânına, özellikle de internette onlar hedef alınarak üretilmiş olanlarına erişim kazandılar.

- Toplumun yaşlı üyelerini de tüketime (örneğin, emeklilere hitap eden sitelerdeki yaşam tarzının satın alınması ve golf kulüplerine üye olmak gibi ek etkinliklere katılınması) ve borçlarını arttırmaya (örneğin, tersinden mortgage) sevk etmek için yeni yollar üretildi. Hatta Barber'ın ifade ettiği gibi, toplumun yaşlı ve erişkin üyeleri, daha istekli ve hevesli tüketiciler olmaları amacıyla çocuklaştırılmışlardır.
 - Tüketim süreçlerinin çoğu, insanları daha hızlı ve daha çok tüketmeye teşvik etmek için hızlandırılmıştır (Virilio 1986). Mesela:
 - iTunes, her türlü oyun, Amazon.com üzerindeki Kindle kitapları ve benzeri türde internet üzerinden, elektronik bir biçimde anlık olarak tüketimi (ve ödemesi) yapılan her şey.
 - FedEx ve DHL gibi uluslararası kargo servislerinin yükseldiği ve yayıldığı bir dönemde, maddi ürünlerin çok çabuk bir şekilde insanların ellerine ulaştırılması.
 - Tüketicileri çeşitli yollarla (“protüketiciler” olarak) işin içine dâhil ederek maliyetleri düşürmeye çalışmak ve aynı zamanda tüketim sürecini de hızlandırmak. Örneğin, kişinin parasını ATM cihazından çekmesi, kendi benzin deposunu doldurması (ödemeyi kartıyla yaptıktan sonra) ve otel ve havaalanlarında insanların kendilerinin check in yapabilmesi.
 - Artan hız, kredi dünyasında da bir gerçekliktir:
 - Yeni elektronik, hatta taşınabilir teknolojiler, eskiden yapılan kredi kartı numaralarının bir kâğıda basılması sistemine oranla kredi kartı alışverişlerini çok hızlı bir hale getirmişlerdir.
 - Kredi kartı numaralarını internet alışverişlerinde kullanmak ise daha da hızlıdır.
 - Modern teknolojilerin yardımıyla, konut kredilerinin ve araç kredilerinin alınması oldukça basitleştirilmiş ve hızlandırılmıştır.
- Mekân.* Yukarıda bahsi geçen pek çok şey aynı şekilde mekân için de söylenebilir:

- Daha önce hiçbir şekilde tüketim ve borçlanma baskısı taşımayan okul gibi mekânlar, Channel One ve kredi kartı firmaları tarafından yürütülen kredi eğitim programları gibi örneklerde olduğu gibi, iki taraftan da baskı altına alınmışlardır.
- İnsanların yaşadıkları ve bir zamanlar sadece dışarısında alışveriş yaptıkları, tüketim ve borçlanma baskısından uzak mekânlar olan evler; şimdilerde posta ile alışveriş katalogları, telefon yoluyla yapılan ticari tacizler, TV yoluyla yöneltilen bütün teklifler ve özellikle internet ve internet üzerindeki her yerde birden karşımıza çıkan tüketim sitelerinin yardımıyla radikal bir biçimde dönüşüm geçirmişlerdir. İşin doğrusu, internet ve internetle ilişkili çeşitli tüketim sahaları ile beraber evin kendisi, kişinin alışverişini içerisinde yapabildiği ana tüketim mekânlarından birine dönüşmüştür.
- Tüketip borçlanılan yerler, tüketim katedralleri ve araçları olan mekânlar, coğrafi olarak çok yayılmış olup her an her yerden karşımıza çıkabilecek vaziyete gelmişlerdir. Zincir mağazalar ve alışveriş merkezleri (zincir mağazalara göre daha çok kişinin/şirketin bir araya geldiği), tıpkı her an nakit olarak da tüketmeye hazır olmamız için her köşe başına kurulan ATM'ler gibi her yerde görülmektedirler. Elbette, tüketim katedralleri veya araçlarının büyük çoğunluğu, kredi kartı ve mevduat kartlarını ve artık bir nevi tarihte kalmış olsa da, nakit parayı da kabul etmektedirler.
- Tüketim alanlarının coğrafi olarak her yere yayılması durumu ABD ile sınırlı bir olay değildir; tüketim katedralleri ve araçlarının (ATM'ler gibi) birçoğu dünyanın dört bir yanında görülmektedir. Kredi kartları fiili olarak bütün bu tüketim katedrali araçlarında dünyanın her yerinde kullanılabilmiştir.

Küreselleşme

Bu son nokta bizi küreselleşme meselesine ve tüketim sahalarının, ürünlerin, hizmetlerin ve kredi araçlarının dünyanın dört bir yanında aşağı yukarı aynılaştığı gerçeği karşısında küreselleşmenin nasıl

hayata geçtiğine götürmektedir. Küreselleşme üzerine olan son kitaplarından birinde (Ritzer 2010) olan tanımı, bu kavramını tanımlamak için önermekteyim:

Küreselleşme, giderek artan bir akışkanlık ile beraber; insan, nesne, mekân ve bilginin hemen her yöne akışınının yanısıra bunların karşılaşmaları yapıları ve bu akışları yaygınlaştırmak veya engellemek için geliştirdikleri setleri içeren gezegen aşırı bir süreç veya süreçler dizisidir.¹¹

Giderek artan bir şekilde neoliberalizmin egemen olduğu bir dünyada (her ne kadar şu an eleştiri yağmuru altındaysa da [Harvey 2005], ekonomi alanında üzerinde durulan temel şey küresel akışları olabilince arttırmak ve bu akışların önünde duran önemli setleri azaltmak ve yıkmaktır. (Bunun en büyük istisnası insanların, özellikle de göçmenlerin akışıdır [Moses 2006]). Bütün tüketim mal ve hizmetlerinin küresel akışlarının hızlanması ve bu akışları daha da hızlandıran finansal süreçler ile araçların yaygınlaşmasının üzerinde özellikle durulmalıdır. Böylelikle, örneğin ABD merkezli görece az sayıdaki kredi kartı “markası” (özellikle Visa ve MasterCard), dünyanın diğer bölgelerinde hızla kabul edilip, o bölgelerin yerlileri tarafından daha sık bir şekilde kullanılmaya başlandı. Bu, sadece küresel tüketimi hızlandırmaya hizmet etmekle kalmayıp, ayrıca küresel tüketici akışını (turistler dahil) da hızlandırmaktadır.

Bizim amacımız açısından daha önemli bir biçimde, bu durum ayrıca hipertüketim ve hiperborçlanmanın küresel akışını hızlandırmaya da hizmet etmektedir. Pek çok aynı mal ve hizmetin küresel akışı ve kredi kartlarının küresel olarak kullanımının artışı, dünya genelinde gitgitde daha fazla sayıda toplumu Amerikan tarzı hipertüketim ve hiperborçlanmaya yönelmektedir. Tüketim ve borçlanma konusunda çok da eski olmayan bir geçmişte muhafazakâr olan pek çok ülke (özellikle

11 Tomlinson (2007: 352) buradaki bakış açısıyla paralel bir küreselleşme tanımı önermektedir: “karmaşık, hızlanan ve bütünleyici küresel bağımlılık süreci. . . modern dünyadaki maddi, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamı şekillendiren, hızla gelişip, daha da yoğunlaşan karşılıklı bağımlılık/ilişkililik ve bağımlılık ağı.” Bkz. s. 352-66 arasında kısımlar. Karşılıkları bağımlılıkları, akışları ve çekilen setlere vurgu yapan bir diğer benzer tanım için, bkz. Yergin ve Stanislaw (1998: 383).

Büyük Britanya), hipertüketim ve hiperborçlanma yönüne pervasızca/bodoslamasına dalmışlardır. Daha önce görülmemiş bir ekonomik büyüme ile karşı karşıya kalan Çin ve Hindistan gibi iki çok nüfuslu ülke de hipertüketim ve hiperborçlanma yönüne evrilmişler gibi görünmektedir. Bu ülkelerdeki kültürel normlar tüketimi olmasa da borçlanmayı belli ölçülerde sınırlayabilirler. Özetleyecek olursak küreselleşme; hipertüketim, hiperborçlanma ve bunlarla bağlantılı sorunların giderek daha fazla küresel fenomenler/olaylar ve sorunlar haline dönüşmesi anlamını taşımaktadır.

Büyük Britanya örneği gayet öğretici bir nitelik taşımaktadır. Sadece birkaç on yıl önce, Britanya'da borca girmek hiç kolay değildi ve Britanyalılar için konut kredisi dışındaki her borç utanılacak birşeydi. Ne var ki, ondan sonra Citigroup ve Capital One gibi Amerikan bankaları, Britanya piyasasına yeni ürünler, düşük ve sıfır faizli krediler ve de pek çok reklam faaliyeti ile önemli bir giriş yaptılar. Diğer yerlerdeki düzenleyici mekanizmalar (örneğin, Almanya ve Fransa), kredi kartı borçlanmasındaki yükselişi sınırlandırmışken, İngiliz otoriteler bu tarz bir girişimde bulunmamışlardır. "Sonuç itibarıyla, Britanya Piyasası, Avrupanın en büyük ve en sofistike piyasası haline geldi" (Werdigier 2008: B7).

Dikkat çekici bir biçimde, Büyük Britanya, model aldığı ABD'yi bile oransal olarak geride bırakarak, dünyanın zengin ulusları arasında en fazla borçlu olan ülke konumuna gelmiştir. ABD, Britanya'ya oranla daha büyük bir ülke olduğundan, toplam kesinleşmiş borç miktarı daha fazladır. Fakat borcun GSMH'ye oranı bazında ise Büyük Britanya, ABD'ye oranla daha yüksek borca sahiptir. Büyük Britanya'da kişisel borçların toplamı GSMH'den daha yüksek iken, ABD'de bu durum çok az bir farkla aksi istikamekettedir. Britanya'nın hanehalkı borcunun gelirine oranı 1.62 iken, ABD'de bu oran 1.42'dir. Bunun sonucu olarak ise daha önce Amerikalı tüketicilerden duymaya alışık olduğumuz şeyleri Britanyalı tüketicilerden duymaya başladık. Örneğin, toplamda 63.000 dolar borç içerisinde olan Glasgowlu bir medya ilişkileri yöneticisinin ifadelerine göre: "Kredi almak ve kredi kartı kullanmak o kadar kolaydı ki

satın aldığınız ürünleri neredeyse mağazanın hediyeleri olarak düşünmekteydiniz. Oturup ekstrelerinizi bir araya getirmeyene kadar, harcadığınız paranın gerçek para olduğunun farkına varamıyorsunuz. Ondan sonrası zaten şok.” (Werdigier 2008: B1).

Herşeye karşın, Büyük Britanya Amerikan tarzı tüketim ve borçlanmanın küreselleşmesine dair uç bir örnektir. Başta Almanya olmak üzere, diğer Avrupa toplumları Britanya'nın izlediği yolu izlememişlerdir. Bir Britanyalı Profesör şöyle demiştir: “Kültürel olarak, belki de savaşta elde edilen mağlubiyet sebebiyle, Almanlar borçlanmaya karşı mesafeli durmuşlardır. Alman bankaları genellikle devlete ait olup, borçlandırma üzerinden kâr elde etme konusunda pek istekli olmamışlardır.” (Werdigier 2008: B7). Küresel baskılar, her zaman yerel gerçekliklerle etkileşim içindedirler ve özgün sonuçlar doğururlar. Fakat küresel homojenliğe doğru baskıları da göz ardı edemeyiz (Ritzer 2007).

Geleceğe Bakış

Hipertüketim ve hiperborçlanmaya karşı tehlikeli, umursamaz, gayriciddi, sorumsuz ve benzeri pek çok itham ile eleştirel hatta “hipereleştirel” olmak kolaydır. Bu durum karşısında (hiper) eleştirilecek aracı kurum sayısı da hiç azımsanmayacak kadar fazla sayıdadır (örneğin, hükümet yetkilileri, bankacılar, iş dünyasının liderleri ve tüketiciler). Mortgage kredisi fiyaskosu karşısında, üzüntüden ellerimizi birleştirip, buna izin veren hükümet liderlerini, geçmişte olsa kabul etmeyecekleri şekillerde borçlar veren bankacıları ve aslında karşılayamayacakları borçlar altına girip ev satın alan evsahiplerini suçlamayı tercih ettik.

Ek olarak, likidite krizi sonrasında insanların para borç etmesi daha zor hale gelmiştir. Bir kısım insan, evlerinde yaşanan değer kayıplarından ve emeklilik planlarının bozulmasından dersler çıkarıp, tüketim ve borçlanmada kısıtlamaya gitmişlerdir. Her düzeyde yetkililer, çeşitli borçlanma biçimlerini kısıtlamanın ve gerekli dersleri çıkarmanın yollarını aramakta, borçlanma koşullarını daha sıkı hale getirmektedirler.

Ne var ki, bu zorlu süreç içerisinde kaybolan şey, Amerikan ekonomisinin son dönemindeki gerçeklik anlayışı imiş gibi görünmektedir.

Geleneksel üretim başaşağı bir biçimde azalmıştır. Bu işler ya tekrar gün-yüzüne çıkmıyor ya da çıksa bile, onlarca yıl geriden gelmekte ve Amerikalıların öteden beri uzak durdukları düşük-maaşlı işler olarak geri dönmektedirler. Bu işler ancak, Çin'deki maaşlar ABD'dekilere yaklaştığı zaman -ki bunun epey uzak bir tarihte olacağı açıktır- veya Amerikalı işçiler geliştirmekte olan dünyadaki seviyelerdekine yakın maaşları kabul ettikleri zaman (böylesi bir durum bizi ABD'yi geliştirmekte olan [hatta daha fenası bir zamanlar gelişmiş] ülke olarak sınıflandırmak durumunda bırakacaktır) yeniden ortaya çıkabileceklerdir.

ABD hizmet sektörü çok canlı olup sürekli büyümektedir. Lakin buradaki işlerin pek çoğu doğrudan veya dolaylı olarak tüketim ile ilgilidir. Bu işler ve içinde var oldukları endüstriler Amerikan tüketimi ile sürdürülmektedirler. Hatta bu tüketim dünyanın geri kalanındaki üretimin pek çoğunu tetikleemektedir (Çin başta olmak üzere, dünyanın geri kalanında kaydadeğer bir tüketici sınıfının gelişmesiyle beraber Amerikalı tüketiciler küresel ekonomi için gittikçe daha az önemli olacaklardır).

Hizmet sektöründeki pekçok işin doğrudan ilişkili olduğu hipertüketim ve hiperborçlanmanın Amerikan ekonomisi için giderek artan oranlarda merkezi konuma gelmiş olması burada üzerinde durulan noktadır. Bazı seviyelerde veya bazen pek çok düzeyde hipertüketim ve hiperborçlanmayı onaylamamamıza rağmen, gerçekler Amerikan ekonomisinin bunu gerektirdiğini ve de en azından şimdilik daha iyi bir alternatifin olmadığını göstermektedir. Kesin olarak açık olan bir şey var ki, tişörtlerin (Rivoli 2006), oyuncakların ve hatta heparinin¹² üretimi için Çin ile rekabete girmek bu soruna bir cevap teşkil etmeyecektir. Bu durum, sadece ABD'de ücretlerin düşmesini gerektirmekle kalmayıp, fiili olarak kaybolmuş olan bir endüstriyel altyapının tekrar inşasını da gerektirecektir. Diğer pek çok şeyin yanında, Çinlileri mahveden ve çok zaman önce itiraz ettiğimiz hava kirliliğini de kabul etmek anlamına gelecektir.

12 Kanın pıhtılaşmasını önleyici bir anti-coagulant.

Kesin olarak sistemdeki çeşitli suiistimalleri ele almamız gerekiyor. Bu suiistimaller, birçok kişiyi ekonomik olarak felç ederek muhtemelen hiçbir zaman ödenmeyecek olan yüksek borçlanmalara sebep olmaktadır. Bunun yanında, birbiri içine girift bir şekilde girmiş olan tüketim ve tüketici borçlanması sistemlerine geniş çapta kısıtlamalar getirmeyi kaldırabilecek durumda da değiliz. Eğer bunu yaparsak, Amerikan ekonomisinin gırtlığı sıkılacak ve pekçok Amerikalının alışık olduğu yaşam tarzları oldukça gerileyecektir (bu her zaman, hele de çevre söz konusu olduğunda, kötü bir anlam taşımamaktadır).

Tüm bunların daha büyük bağlamı 2. Dünya Savaşı sonrasında, tarihsel olarak aslında bir istisna (aberrant) olacak şekilde ABD'nin dünyayı avuçları içine alarak, dünya zenginliği içindeki en büyük payı orantısız bir biçimde elde ettiği düzen içindeki küresel sermayenin yer değiştiriyor oluşudur. Önde gelen Avrupalı kuvvetler, Sovyetler Birliği ve Japonya savaş sonrası oldukça harap olmuş bir vaziyetteydi. Doğu Avrupa'nın, Sovyetler Birliği'nin ve daha sonraları Çin'in ekonomik gelişimi komünist rejimler tarafından engellenmişti. Bu ekonomilerin pek çoğu uzun süredir gelişmekte olup pek çok örnekte ABD'nin başarısını yakalamakta veya geçmektedirler. Diğer bir deyişle, diğer pek çok uluslar ve bölgeler –Doğu'da Çin ve Hindistan, AB, petrol üreten ülkeler ve benzerleri- daha orantısız paylar alabildikleri için, dünya zenginliği eskisine oranla artık daha hakkaniyete daha yakın bir biçimde dağıtılmaktadır. Bu bağlamda, ABD (güç bela) ekonomik olarak ayakta kalmaya devam etmektedir. ABD, hipertüketim ve hiperborç yoluyla hızla ortadan kalkmakta olan büyük ekonomik station'ın/ **exalted economic station** tuzaklarına karşı da dayanmaktadır. Gelecek için en olası senaryo, Amerika'nın küresel ekonomideki konumunun daha da erozyona uğrayacağıdır. Bireyler veya ulus olarak ne kadar gerekliyse o kadar borçlanmaya (hâlâ) gönüllü olsak bile, Amerikan ekonomisinin bu düşüşünü tersine çevirebileceğimizi düşünmemekteyim. Bunun yerine ihtiyaç duyulan şey, gelecekte Amerika'ya yeniden “mukayeseli bir üstünlük” kazandıracak şeyin nerede yatıyor olabileceğine ve o noktaya nasıl ulaşacağımıza dair ulusal bir tartışmaya odaklanmadır. Tüketiciler, borçlular ve hizmetleri sunanlar olarak sahip olduğumuz mukayeseli

üstünlüğümüzün, ekonomik sorunlarımıza uzun-vadeli cevaplar teşkil edeceği hususunda şüphelerim bulunmakta. Aslına bakılırsa, bizim mukayeseli üstünlüğümüzün (bulunabileceğini varsayarak) göklere çıkarılan Amerikan pratik zekâsı ve yaratıcılığında (Florida 2004) yattığını düşünmekteyim. Gerekli olan inovasyonlar için bakmamız gereken yer burasıdır. Bu inovasyonlar gerçekleşse bile, bunların küresel zenginliğin daha adil/orantılı bir şekilde dağıtılması yönündeki eğilimi karşılamak konusunda yeterli olmaları oldukça zor görünmektedir.

Kaynakça

- Bajaj, Vikas. 2008. "Equity Loans as Next Round In Credit Crisis," New York Times, 27 Mart: A1, A20.
- Barber, Benjamin. 2008. *Consumed: How Markets Corrupt Children, Infantilize Adults, and Swallow Citizens Whole*. New York: Norton.
- Baudrillard, Jean. 1970/1998. *The Consumer Society*. London: Sage.
- Bauman, Zygmunt. 2005. *Liquid Life*. Cambridge, England: Polity Press.
- Burroughs, Roger, baskısı yakında. Web 2.0. üzerine özel baskı, *Journal of Consumer Culture*.
- Calder, Lendol. 2001. *Financing the American Dream: A Cultural History of Consumer Credit*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Cohen, Lizabeth. 2003. *A Consumer's Republic: The Politics of Mass Consumption in Postwar America*. New York: Vintage.
- ConsumerReports.org. 2007. "The Dark Secrets of Debit: Why Do Banks Push Debit Cards for Every Purchase You Make? Because They Stand to Make Millions—Largely at Your Expense," Eylül, <http://www.consumerreports.org/cro/money/credit-loan/debit-cards/the-dark-secrets-of-debit-9-07/overview/the-dark-secrets-of-debit-ov.htm?resultPageIndex=1&resultIndex=2&searchTerm=debit%20cards> (Erişim: 30 Haziran 2009).

- Cook, Daniel Thomas. 2003. "Spatial Biographies of Children's Consumption: Market Places and Spaces of Childhood in the 1930s and Beyond," *Journal of Consumer Culture* 3: 147-69.
- Economist, 2008, "A Few Good Machines," 13 Mart.
- Ewen, Stuart. 1976. *Captains of Consciousness: Advertising and the Social Roots of Consumer Culture*. New York: Basic Books.
- Ferguson, Niall. 2004. *Colossus: The Rise and Fall of the American Empire*. New York: Penguin, 267, 268.
- Florida, Richard. 2004. *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books.
- Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Habermas, Jurgen. 1987. *The Theory of Communicative Action*, Vol. 2: *Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.
- Harvey, David. 2005. *A Brief History of NeoLiberalism*. Oxford: Oxford University Press
- 1989. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell.
- Keane, John. 2003. *Global Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 69.
- Miller, Daniel. 1998. *A Theory of Shopping*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Moses, Jonathan W. 2006. *International Migration: Globalization's Last Frontier*. London: Zed Books.
- New York Times, 2008, "Consumers Late on Most Payments since 1992," 3 Nisan.
- Nocera, Joe. 2008. "Credit Cards Are Frothy Not Bubbly," New York Times, 15 Mart 2008: B1, B8.
- Ritzer, George. 2010. *Globalization: A Basic Text*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.

- 2009. "Focusing on the Prosumer: On Correcting an Error in the History of Social Theory." Protüketim ile ilgili bir konferansın açılış konuşmasında sunulmuştur, Goethe University. Frankfurt, Germany, Mart 2009.
- 2008a. *The McDonaldization of Society* 5. Thousand Oaks, CA; Pine Forge Press, 33–35
- 2008b. "Not Consumed Enough." *Journal of Consumer Culture* 8: 147–51
- 2008c. *Sociological Theory*. 7. bs. New York: McGraw-Hill, 37.
- 2007. *The Globalization of Nothing* 2. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- 2005. *Enchanting a Disenchanted World: Revolutionizing the Means of Consumption*. 2. bs. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- 2001. "Ensnared in the E-Net: The Future Belongs to the Immaterial Means of Consumption." George Ritzer(ed.), "Explorations in the Sociology of Consumption: Fast Food, Credit Cards and Casinos", London: Sage: 145–59.
- 2001. *Explorations in the Sociology of Consumption; Fast Food Credit Cards and Casinos*. London: Sage.
- 1995. *Expressing America: A Critique of the Global Credit Card Society*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Ritzer, George ve Craig Lair. 2007. "Outsourcing: Globalization and Beyond." George Ritzer (ed.), "The Blackwell Companion to Globalization", Malden, MA: Blackwell, 307–29.
- Rivoli, Pietra. 2006. *Travels of a T-Shirt in a Global Economy*. New York: Wiley.
- Rosenbloom, Stephanie. 2009. "Don't Ask. You Can Afford It," *New York Times*, 2 Mayıs: B1, B5.
- Ryan, William. 1976. *Blaming the Victim*. New York: Vintage.

- Slater, Don. 1997. *Consumer Culture and Modernity*. Cambridge: Polity Press, 193–95.
- Tomlinson, John. 2007. “Cultural Globalization.” George Ritzer (ed.), *The Blackwell Companion to Globalization*, Malden, MA: Blackwell, 352–66.
- Underhill, Paco. 1998. *Why We Buy: The Science of Shopping*. New York: Simon and Schuster.
- US Department of Commerce (ABD Ticaret Bakanlığı). 2008. “Gross Domestic Product: Fourth Quarter 2007 (Final),” 27 Mart, <http://www.bea.gov/newsreleases/national/gdp/2008/pdf/gdp407f.pdf> (Erişim: 10 Nisan 2008).
- US Federal Reserve (ABD Merkez Bankası). 2008. “Credit Market Debt Outstanding,” 6 Mart, <http://www.federalreserve.gov/Releases/z1/Current/z1r-4.pdf> (Erişim: 10 Nisan, 2008).
- Virilio, Paul. 1986. *Speed and Politics*. New York: Semiotext(e).
- Werdigier, Julia. 2008. “Debt-Gorged British Start to Worry That the Party Is Ending.” *New York Times*, 22 Mart: B1, B7.
- Yergin, Daniel ve Joseph Stanislaw. 1998. *The Commanding Heights: The Battle for the World Economy*. New York: Touchstone, 383.

2013-2018 ORTAOKUL MATEMATİK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Selahattin BEYENDİ¹

Özet

Matematik öğretim programlarında farklı zamanlarda yenileme çalışmaları yapılmış olup en son değişiklikler 2018 yılında yapılmıştır. Çalışmada 2018 ve 2013 yıllarında ortaokul düzeyinde matematik dersindeki yenilikler incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada 2013 ve 2018 yıllarında yenilenen matematik dersi öğretim programları içerisinde ortaokul düzeyinde yapılan değişikliklerin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi amaç olarak belirlenmiştir. Bu amaç kapsamında çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş olup, betimsel bir durum çalışması niteliğinde tasarlanmıştır. Verilerin toplanması için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından elektronik ortamda yayınlanan 2013 ve 2018 Matematik dersi öğretim programları oluşturduğundan, veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada doküman incelemesi için ölçüt olarak 2013 ve 2018 Matematik dersi öğretim programlarının ortaokul boyutunu analiz etmek belirlenmiştir. Çalışmada elde edilen veriler analiz edilirken araştırmacı tarafından belirlenen kategorilerin frekansları ve yüzde hesaplamaları yapılmıştır. Araştırma sonucunda 2013 öğretim programında değerler konusunun ele alınmadığı fakat 2018 öğretim programında kapsamlı bir şekilde yer aldığı görülmektedir. 2013 öğretim programında toplamda 233, 2018 öğretim programında ise toplamda 215 kazanımın yer aldığı belirlenmiştir. Kazanım sayılarında azalma olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada öğretim programlarının

1 Dr., Malatya Öğretmenler Ortaokulu Matematik Öğretmeni, selahattinbeyendi@gmail.com

ünite sayısı açısından değerlendirilmesi neticesinde 2013 öğretim programında 5 olan ünite sayısı 2018 öğretim programında 6'ya yükseldiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Matematik, Ortaokul, Öğretim Programı

Giriş

Eğitimin bir süreç olduğu ve bir eğitim kurumunun bireylerin yaşantılarını düzenlemek ve zenginleştirmek için yürüttüğü tüm etkinliklerin eğitim programı kapsamına girdiği belirtilmektedir. Eğitim programı bir eğitim kurumunun ya da sosyal çevrenin bireylerin yaşantılarını düzenlemek ve zenginleştirmek için yürüttüğü etkinliklerdir (Varış, 1996). Bu kapsamda Ertürk (1998), eğitim programını, öğretmenler için eğitim durumları düzeni, öğrenciler için eğitim yaşantıları düzeni olarak tanımlarken, Demirel (2017) ise eğitim programını öğrenene okulda ve okul dışında planlanmış etkinlikler yoluyla sağlanan öğrenme yaşantıları düzeneği olarak tanımlamaktadır.

Tüm bilimlerin, özellikle de fen bilimlerinin temelini oluşturduğu kabul edilen matematik için en açıklayıcı tanımlardan biri; “biçim, sayı ve çoklukların yapılarını, özelliklerini ve aralarındaki ilişkileri mantık yoluyla inceleyen ve aritmetik, cebir, geometri gibi dallara ayrılan bilim dalı” olduğudur (Umay, 2002). Başka bir tanıma göre ise matematik, insan zihninin çevreden aldığı esin ve ilk hareketle soyutlama yapmak suretiyle ortaya koyduğu bir bilgidir (Altun, 2005).

Matematik öğretiminin amacı kişiye günlük hayatın gerektirdiği matematiksel bilgi ve becerileri kazandırmak, ona problem çözmeyi öğretmek ve olayları problem çözme atmosferi içinde ele alan bir düşünme biçimi kazandırmaktır (Altun ve Alkan, 1998). Matematik öğretiminde, bireylere çeşitli bilgileri yüklemek yerine, karşılaştıkları problemleri çözmeye yardımcı olacak yöntem ve becerilerin kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu nedenle bireylerin matematiksel kavram ve ilkelere kavrayabilme, kritik ve yaratıcı düşünebilmeye, iletişim kurabilme yeteneklerini geliştirmeye dayalı, ezberden uzak bir matematik eğitimi istenen ve beklenen bir eğitimidir (Orbeyi, 2007).

Öğretim programlarının geliştirilmesi sürecinde insanın çok yönlü gelişimsel özelliklerine dair mevcut bilimsel bilgi ve birikim dikkate alınarak bütün bileşenler arasında ahengi dikkate alan harmonik bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu bağlamda bazı temel gelişim ilkelerine değinmek yerinde olacaktır. Öğretim programları, insan gelişiminin belirli bir dönemde sonlanmadığı ve gelişimin hayat boyu sürdüğü ilkesi ile hazırlanmıştır. Bu sebeple öğretim programlarında, her yaş döneminde bireylerin gelişim özelliklerini dikkate alarak destekleyici önlemler alınması önerilmektedir. Öğretim programlarında insan gelişiminin bir bütün olduğu ilkesi ile hareket edilmiştir (MEB, 2018).

Ülkemizde Cumhuriyetin ilanından sonra çeşitli dönemlerde öğretim programlarında birçok reform çalışmaları yapılmıştır. Türkiye’de, öğretim programlarında 1924, 1926, 1936, 1948, 1962, 1968, 1983, 1990, 1998, 2005, 2009, 2013 ve 2017 yıllarında yenileme çalışmaları yapıldığı görülmektedir.

Öğretim programlarında yapılan son değişiklik Talim ve Terbiye Kurulu tarafından Temmuz 2017’de onaylanarak 2017-2018 eğitim ve öğretim yılından itibaren kademeli bir şekilde uygulamaya konulmuştur. 2017-2018 eğitim ve öğretim yılı itibarıyla pilot uygulaması yapılan öğretim programlarına yönelik olarak daha önce de kamuoyuna ilan edildiği üzere izleme değerlendirme çalışmaları yapılmıştır. İzleme değerlendirme çalışmaları kapsamında ilgili paydaşlar, kamu ve özel sektör temsilcileri (öğretmen, öğrenci, dernek/meslek birlikleri/federasyonlar ve Bakanlığımız ders kitabı yazarları) ile odak grup çalışmaları yapılmıştır. Yapılan izleme değerlendirme çalışmalarına ilave olarak çeşitli kamu kurum kuruluşları, ile ilgililerden Milli Eğitim Bakanlığı’na ulaşan görüş ve öneriler değerlendirilmiş ve son güncellemeler yapılarak 19.01.2018 tarihinde Talim ve Terbiye Kurulu tarafından Temmuz 2017’de yayınlanan Matematik Öğretim Programı kaldırılmış yeni program <http://mufredat.meb.gov.tr> İnternet sitesi üzerinden kamuoyu ile paylaşılmaya başlanmıştır (<https://ttkb.meb.gov.tr>). Bu çalışmada yayınlanan bu program içerisinde ortaokul matematik öğretim programı incelenmiştir.

Bu çalışmada 2013 ve 2018 yıllarında yenilenen matematik dersi öğretim programları içerisinde ortaokul düzeyinde yapılan değişikliklerin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada belirtilen amaç çerçevesinde 2013 ve 2018 öğretim programları için şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğretim programlarında program yaklaşımına yer verilmiş midir?
2. Öğretim programlarında kazanımlara nasıl yer verilmiştir?
3. Öğretim programlarında konuların ünitelere göre dağılımı nasıldır?
4. Öğretim programlarında ders saatlerine ilişkin açıklamalara yer verilmiş midir?
5. Öğretim programlarında öğrenme alanlarına nasıl yer verilmiştir?
6. Öğretim programlarında değerlere nasıl yer verilmiştir?

Yöntem

Araştırma Modeli

2013 ve 2018 yıllarında yenilenen matematik dersi öğretim programları içerisinde ortaokul düzeyinde yapılan değişikliklerin karşılaştırmalı olarak analiz etmek amacıyla yapılan bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırmalar belirli bir birey, grup veya koşul hakkında detaylı bir çerçeve ortaya koyar (Fraenkel & Wallen, 1996).

Nitel araştırmalar yapılırken veri toplama yöntemi olarak yaygın olarak görüşme, gözlem ve doküman incelemesi teknikleri kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu çalışmada, araştırma verilerinin toplanması için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından elektronik ortamda yayınlanan 2013 ve 2018 Matematik öğretim programları oluşturduğundan, veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Çalışma betimsel bir durum çalışması olarak tasarlanmıştır.

Bu çalışma betimsel bir durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Durum çalışmasında yapılmak istenen, ele alınan örneğin kapsamlı bir şekilde betimlenmesinin amaçlanmasıdır (Bloor & Wood, 2006). Bu araştırmada, 2013 ve 2018 ortaokul matematik dersi öğretim programları karşılaştırmalı olarak detaylı bir şekilde betimlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada gözlem birimlerini belirgin niteliklere sahip kişi, olay, nesne ya da durumları oluşturabilir. Bu bağlamda seçilecek örneklem için belirlenen ölçüte karşılık gelebilen nesne, olay, belge vb. örnekleme alınır (Büyüköztürk, Kılıç, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012). Ölçüt örneklemede de araştırmacı tarafından hazırlanan bazı ölçüt veya ölçütlere göre çalışma grubunun belirlenmesi vardır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Çalışmada doküman incelemesi için ölçüt olarak 2013 ve 2018 Matematik dersi öğretim programlarının ortaokul boyutunu analiz etmek belirlenmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi yönteminde veriler; kaynaklara ulaşma, ulaşılan kaynakların doğruluğunu kontrol etme, kaynakları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma olmak üzere beş adımda toplanmaktadır (Forster, 1995; Akt. Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Çalışmanın birinci adımında dokümanlara ulaşılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın verilerini 2013 ve 2018 ortaokul matematik dersi öğretim programları oluşturmuştur. Belgeler, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın (TTKB) resmi web sayfasından elde edilmiştir. İkinci adımda TTKB. Resmi web sayfasında elde edilen verilerin doğruluğu kontrol edilmiştir. Bu kapsamda TTKB. Resmi web sayfasından alınan 2013 ve 2018 öğretim programları var olduğu şekliyle yapılan çalışmada kullanılmıştır.

Doküman incelemesinin üçüncü adımında dokümanları anlama çalışmaları yapılmıştır. Bu adımda dokümanların birbirleriyle karşılaştırmalı olarak belirli bir sistem içinde olması ve çözümlenmesi gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu kapsamda 2013 ve 2018 matematik öğretim programları karşılaştırmalı olarak araştırmanın amacı doğrultusunda incelenmiştir. Dördüncü adımda ise araştırmada elde edilen verilerin analizi yapılmıştır.

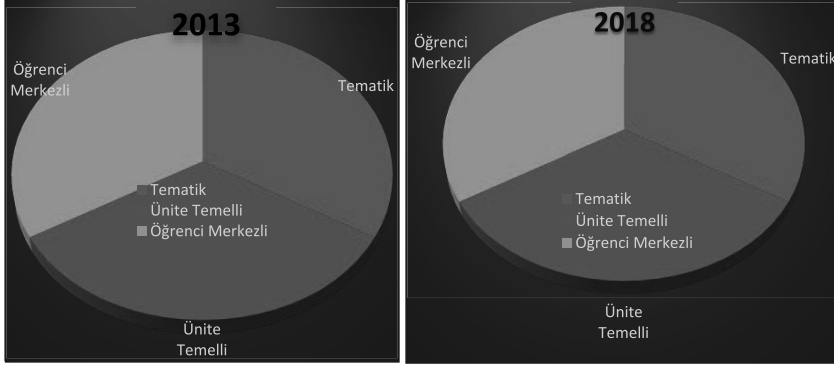
Verilerin Analizi

Yapılan çalışmada araştırmamanın amacı doğrultusunda oluşturulan kategoriler aracılığıyla veriler analiz edilmiştir. Veriler analiz edilirken araştırmacı tarafından belirlenen kategorilerin frekansları ve yüzde hesaplamaları yapılmıştır. Bu hesaplamalar yapılırken ilk olarak 2013 ve 2018 matematik öğretim programları tek tek analiz edilmiştir. Bir sonraki adımda öğretim programlarından elde edilen verilerden oluşturulan tablolar ve grafikler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Bulgular

Bu çalışmada 2013 ve 2018 yıllarında yenilenen matematik dersi öğretim programları içerisinde ortaokul düzeyinde yapılan değişikliklerin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada belirtilen amaç çerçevesinde belirlenen 6 alt amaç doğrultusunda doküman incelemesi yöntemi ile elde edilen bulgular aşağıda tablo ve grafiklerle gösterilmiştir.

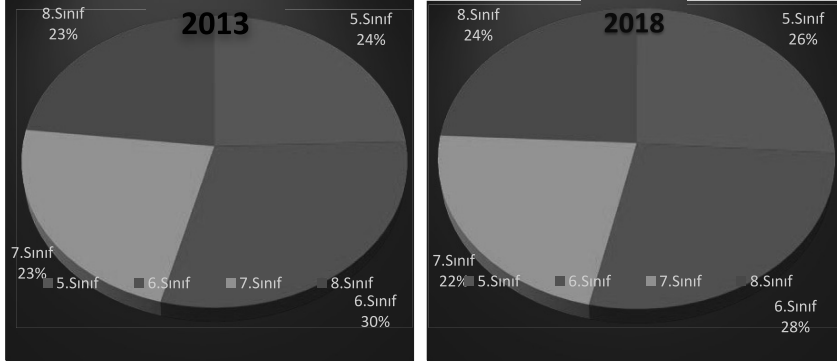
Grafik 1. Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki Program Yaklaşımları

2013 ve 2018 ortaokul matematik dersi öğretim programları incelendiğinde her iki programda da benzer yaklaşımların benimsendiği görülmektedir. Programlarda tematik, öğrenci merkezli ve ünite temelli yaklaşımların benimsendiğini görülmektedir. 2013 ve 2018 öğretim programlarında öğretmenlere yaklaşım konusunda esneklik sunulduğu ifade

edilmiştir. Bu kapsamda öğretmenlerin sınırlandırılmayarak hangi yaklaşımın öğretim faaliyetleri için daha yararlı olacağına karar vererek kullanması gerektiği belirtilmiştir.

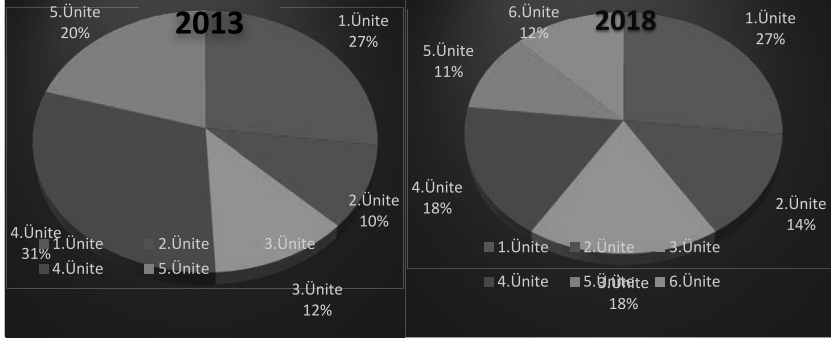
Grafik 2. Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki Kazanım Sayıları

Grafik 2’de yer alan 2013 ve 2018 Matematik dersi öğretim programlarındaki kazanım sayıları incelendiğinde 2013 yılında toplam kazanım sayısı 233 iken, 2018 yılında toplam kazanım sayısı 215 olduğu görülmektedir. Toplam kazanım sayılarında 2013’ten 2018’e bir azalma olduğu görülmektedir. Ayrıca bu değerler okuyuculara 2018 yılı ortaokul matematik öğretim programında sadeleştirmelerin olduğuna yönelik ipuçları verdiği söylenebilir.

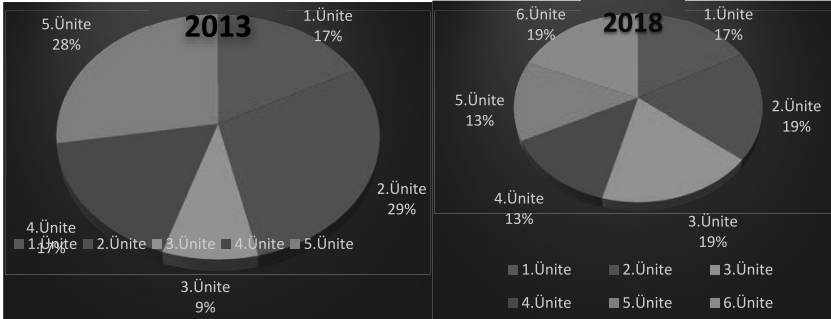
2013 ve 2018 öğretim programlarının sınıf bazında kazanım sayıları karşılaştırıldığında her sınıf düzeyinde kazanım sayılarında azalma olduğu görülmektedir. En fazla değişim 6.sınıf düzeyinde olduğu görülürken, en az değişim 5. Sınıf düzeyinde olmuştur. 6. Sınıfta 2013 matematik öğretim programında kazanım sayısı 69 iken bu sayı 2018 matematik öğretim programında 59’a düşmüştür. 5. Sınıfta 2013 matematik öğretim programında kazanım sayısı 57 iken bu sayı 2018 matematik öğretim programında bir kazanım sayısı azalma ile 56 olmuştur.

Grafik 3. 5. Sınıf Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki Kazanım Sayıları

Grafik 3'te yer alan 2013 ve 2018 5.Sınıf Matematik dersi öğretim programlarındaki ünite bazlı kazanım sayıları incelendiğinde 2013 yılında toplam kazanım sayısı 5 üniteye 59 kazanım iken, 2018 yılında toplam kazanım sayısı 6 üniteye 56 kazanım olduğu görülmektedir. 5.sınıftaki kazanım sayılarında diğer sınıflarda olduğu gibi 2013'ten 2018'e bir azalma olduğu görülmektedir. En fazla değişim 4.Üniteye olduğu görülürken, en az değişim ise 1.Üniteye olmuştur. 4. Üniteye 2013 matematik öğretim programında kazanım sayısı 18 iken bu sayı 2018 matematik öğretim programında 10'a düşmüştür. 1.Üniteye 2013 matematik öğretim programında kazanım sayısı 16 iken bu sayı 2018 matematik öğretim programında bir kazanım sayısı azalma ile 15 olmuştur.

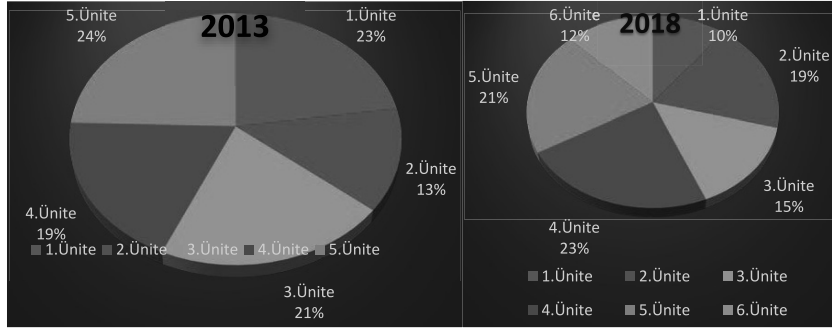
Grafik 4. 6. Sınıf Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki Kazanım Sayıları

Grafik 4'te yer alan 2013 ve 2018 6.Sınıf Matematik dersi öğretim programlarındaki ünite bazlı kazanım sayıları incelendiğinde 2013

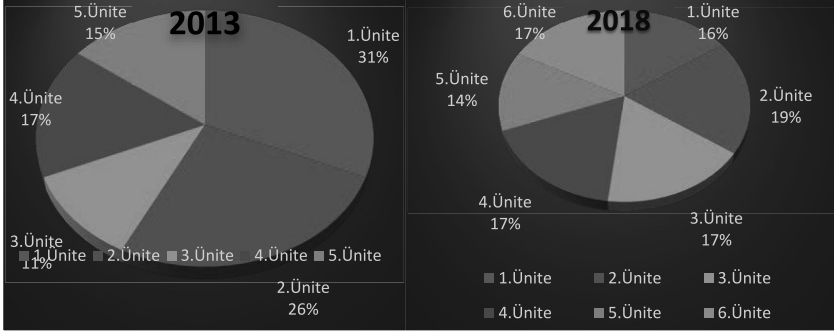
yılında toplam kazanım sayısı 5 üniteye 69 kazanım iken, 2018 yılında toplam kazanım sayısı 6 üniteye 59 kazanım olduğu görülmektedir. 6.sınıftaki kazanım sayılarında diğer sınıflarda olduğu gibi 2013'ten 2018'e bir azalma olduğu görülmektedir. En fazla değişim 5.Ünite olduğu görülürken, en az değişim ise 1.Ünite olmuştur. 5. Üniteye 2013 matematik öğretim programında kazanım sayısı 19 iken bu sayı 2018 matematik öğretim programında 8'e düşmüştür. 1.Üniteye 2013 matematik öğretim programında kazanım sayısı 12 iken bu sayı 2018 matematik öğretim programında bir kazanım sayısı azalma ile 10 olmuştur.

Grafik 5. 7. Sınıf Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki Kazanım Sayıları

Grafik 5'te yer alan 2013 ve 2018 7.Sınıf Matematik dersi öğretim programlarındaki ünite bazlı kazanım sayıları incelendiğinde 2013 yılında toplam kazanım sayısı 5 üniteye 53 kazanım iken, 2018 yılında toplam kazanım sayısı 6 üniteye 48 kazanım olduğu görülmektedir. 7.sınıftaki kazanım sayılarında diğer sınıflarda olduğu gibi 2013'ten 2018'e bir azalma olduğu görülmektedir. En fazla değişim 1.Ünite olduğu görülürken, en az değişim ise 4.Ünite olmuştur. 1. Üniteye 2013 matematik öğretim programında kazanım sayısı 12 iken bu sayı 2018 matematik öğretim programında 5'e düşmüştür. 4.Üniteye 2013 matematik öğretim programında kazanım sayısı 10 iken bu sayı 2018 matematik öğretim programında bir artışla 11 olmuştur.

Grafik 6. 8. Sınıf Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki Kazanım Sayıları

Grafik 6’da yer alan 2013 ve 2018 8.Sınıf Matematik dersi öğretim programlarındaki ünite bazlı kazanım sayıları incelendiğinde 2013 yılında toplam kazanım sayısı 5 ünite de 54 kazanım iken, 2018 yılında toplam kazanım sayısı 6 ünite de 52 kazanım olduğu görülmektedir. 8.sınıftaki kazanım sayılarında diğer sınıflarda olduğu gibi 2013’ten 2018’e bir azalma olduğu görülmektedir. En fazla değişim 1.Ünite de olduğu görülürken, 4.Ünite de hiç değişim olmamıştır. 1. Ünite de 2013 matematik öğretim programında kazanım sayısı 17 iken bu sayı 2018 matematik öğretim programında 8’e düşmüştür. 4.Ünite de 2013 matematik öğretim programında kazanım sayısı 9 iken bu sayı 2018 matematik öğretim programında değişmemiştir.

Tablo 1. 5.Sınıf Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki Konuların Ünitelere Göre Dağılımı

2013		2018	
Ünite Adı	Konular	Ünite Adı	Konular
1	Doğal Sayılar	1	Doğal Sayılar
	Doğal Sayılarla İşlemler		Doğal Sayılarla İşlemler
	Zaman Ölçü Birimleri ve Problem Çözme		
2	Araştırma Soruları Üretme, Veri Toplama, Düzenleme ve Gösterme	2	Kesirler
	Veri Analizi ve Yorumlama		Kesirlerle İşlemler

3	Temel Geometrik Kavramlar ve Çizimler	3	Ondalık Gösterim
	Üçgen ve Dörtgenler 1		Yüzdeler
4	Kesirler	4	Temel Geometrik Kavramlar ve Çizimler
	Kesirlerle İşlemler: Toplama ve Çıkarma		Üçgen ve Dörtgenler
	Ondalık Gösterim		
	Yüzdeler		
5	Uzunluk Ölçüleri	5	Veri Toplama ve Değerlendirme
	Üçgen ve Dörtgenler 2		Uzunluk ve Zaman Ölçme
	Alan Ölçme	6	Alan Ölçme
	Geometrik Cisimler		Geometrik Cisimler
Toplam	15 Konu	Toplam	12 Konu

2013 ve 2018 5.Sınıf Matematik dersi öğretim programlarındaki konuların ünitelere göre dağılımı karşılaştırıldığında 2013 öğretim programında 15 olan konu sayısı 2018 öğretim programında 12'ye düşürülmüştür. Fakat konu adları derinlemesine incelendiğinde pek fazla bir değişimin yaşanmadığı görülmektedir. Örneğin, 2013 öğretim programında Üçgen ve Dörtgenler konusu 1 ve 2 diye iki başlık halinde verilirken 2018 öğretim programında tek konu başlığı şeklinde verilmiştir. Aynı şekilde uzunluk ve zaman ölçüleri konuları 2013 öğretim programında iki ayrı konu başlığı şeklinde verilirken 2018 öğretim programında iki konu tek bir konu başlığı altında verilmiştir. Benzer durum kesirler konusunda da vardır. Sonuç olarak konu sayısı derinlemesine incelendiğinde sayısal olarak bir değişikliğin olduğu fakat konu başlığı ve içerik açısından bir değişikliğin olmadığı söylenebilir. Bu durum başka bir ifadeyle 5. Sınıf matematik öğretim programında 2018 yılında sadeleştirilme yapıldığı şeklinde ifade edilebilir.

Tablo 2. 6. Sınıf Matematik Öğretim Programlarındaki Konuların Ünitelere Göre Dağılımı

2013		2018	
Ünite No	Konular	Ünite No	Konular
1	Doğal Sayılarla İşlemler	1	Doğal Sayılarla İşlemler
	Çarpanlar ve Katlar		Çarpanlar ve Katlar
	Açılar		Kümeler

2	Oran	2	Tam Sayılar
	Kesirlerle İşlemler		Kesirlerle İşlemler
	Ondalık Gösterim		
3	Araştırma Soruları Üretme, Veri Toplama ve Düzenleme	3	Ondalık Gösterim
	Veri Analizi		Oran
4	Tam Sayılar	4	Cebirsel İfadeler
	Cebirsel İfadeler		Veri Toplama ve Değerlendirme
			Veri Analizi
5	Alan Ölçme	5	Açılar
	Geometrik Cisimler ve Hacim Ölçme		Alan Ölçme
	Sıvılarda Ölçme	6	Çember
	Çember		Geometrik Cisimler
			Sıvı Ölçme
Toplam	14 Konu	Toplam	15 Konu

2013 ve 2018 6.Sınıf Matematik dersi öğretim programlarındaki konuların ünitelere göre dağılımı karşılaştırıldığında 2013 öğretim programında 14 olan konu sayısı 2018 öğretim programında 15'e yükselmiştir. Konu adları derinlemesine incelendiğinde 2018 öğretim programında 2013 öğretim programında yer alan konulara ek olarak kümeler konusu eklenmiştir. Ayrıca Geometrik Cisimler ve Hacim Ölçme konusu Geometrik Cisimler şeklinde sadeleştirilmiş ve hacimler konu başlığı hiçbir şekilde 2018 öğretim programında yer almamaktadır.

Tablo 3. 7. Sınıf Matematik Öğretim Programlarındaki Konuların Ünitelere Göre Dağılımı

2013		2018	
Ünite No	Konular	Ünite No	Konular
1	Tam Sayılarla Çarpma ve Bölme İşlemleri	1	Tam Sayılarla İşlemler
	Rasyonel Sayılar		
	Rasyonel Sayılarla İşlemler		
2	Eşitlik ve Denklem	2	Rasyonel Sayılar
	Doğrusal Denklemler		Rasyonel Sayılarla İşlemler
3	Oran ve Orantı	3	Cebirsel İfadeler
	Yüzdeler		Eşitlik ve Denklem

4	Doğrular ve Açılar	4	Oran ve Orantı
	Çember ve Daire		Yüzdeler
	Veri İşleme		
5	Çokgenler	5	Doğrular ve Açılar
	Dönüşüm Geometrisi		Çokgenler
			Çember ve Daire
	Cisimlerin Farklı Yönlerden Görünümleri	6	Veri Analizi
			Cisimlerin Farklı Yönlerden Görünümleri
Toplam	13 Konu	Toplam	12 Konu

2013 ve 2018 7.Sınıf Matematik dersi öğretim programlarındaki konuların ünitelere göre dağılımı karşılaştırıldığında 2013 öğretim programında 13 olan konu sayısı 2018 öğretim programında 12'ye düşürülmüştür. Konu adları derinlemesine incelendiğinde bazı derslerin isimlerinde değişimlerin olduğu görülmektedir.

Örneğin, Tam Sayılarla Çarpma ve Bölme İşlemleri konu başlığı Tam Sayılarla İşlemler şeklinde sadeleştirilmiş, Veri İşleme konu başlığı Veri Analizi şeklinde değiştirilmiştir. Doğrusal Denklemler ve Dönüşüm Geometrisi konuları 2013 öğretim programında yer alırken 2018 öğretim programında yer almamıştır. Benzer şekilde 2018 öğretim programında yer alan Cebirsel İfadeler konusu 2013 öğretim programında yer almamıştır.

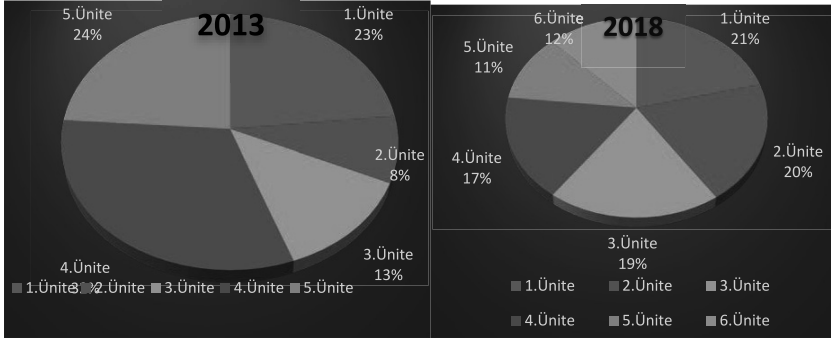
Tablo 4. 8. Sınıf Matematik Öğretim Programlarındaki Konuların Ünitelere Göre Dağılımı

2013		2018	
Ünite No	Konular	Ünite No	Konular
1	Çarpanlar ve Katlar	1	Çarpanlar ve Katlar
	Üslü İfadeler		Üslü İfadeler
	Kareköklü İfadeler		
2	Basit Olayların Olma Olasılığı	2	Kareköklü İfadeler
	Üçgenler		Veri Analizi
	Dik Üçgen ve Pisagor Bağıntısı		
	Dönüşüm Geometrisi		
3	Cebirsel İfadeler ve Özdeşlikler	3	Basit Olayların Olma Olasılığı
	Eşlik ve Benzerlik		Cebirsel İfadeler ve Özdeşlikler

4	Doğrusal Denklemler	4	Doğrusal Denklemler
	Denklemler Sistemleri		Eşitsizlikler
	Eşitsizlikler		
5	Geometrik Cisimler	5	Üçgenler
	Veri Analizi		Eşlik ve Benzerlik
6		6	Dönüşüm Geometrisi
			Geometrik Cisimler
Toplam	14 Konu	Toplam	12 Konu

2013 ve 2018 8.Sınıf Matematik dersi öğretim programlarındaki konuların ünitelere göre dağılımı karşılaştırıldığında 2013 öğretim programında 14 olan konu sayısı 2018 öğretim programında 12'ye düşürülmüştür. Konu adları derinlemesine incelendiğinde 2018 öğretim programında yer alan bütün konular 2013 öğretim programında da yer almaktadır. Her iki öğretim programında konu bazlı iki farklılığın olduğu görülmektedir. 2013 öğretim programında yer alan Denklem Sistemleri, Dik Üçgen ve Pisagor Bağıntısı konuları 2018 öğretim programında yer almamaktadır.

Grafik 7. 5.Sınıf Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki Ünite Ders Saatleri

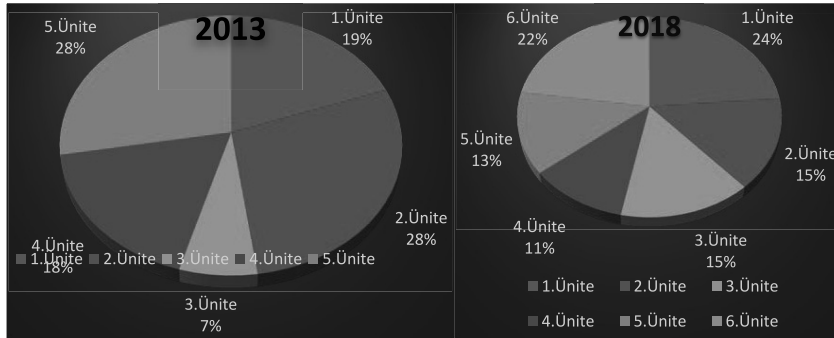

2013 ve 2018 5.Sınıf Matematik dersi öğretim programları karşılaştırıldığında yıllık bazda her iki programda da 180 ders saati olduğu görülmektedir. 5. Sınıf düzeyinde ders saatlerinde bir değişimin olmadığı 180 saatlik sürenin korunduğu görülmektedir.

2013 ve 2018 öğretim programları ders saatleri bağlamında ünite bazlı değerlendirildiğinde 5.sınıf düzeyi için ayrılan toplam ders saati aynı olmasına karşın ünite bazında farklılıkların olduğu görülmektedir. Ders saati açısından ünite bazında en fazla değişim 4. Ünite olmuştur. 2013 öğretim programında 57 saatle 180 saatlik zaman diliminin %32'sini oluşturan 4.ünite, 2018 öğretim programında 30 saate ve yüzde olarakta 180 saatlik zaman diliminin %30'una düşmüştür.

Ders saati açısından ünite bazında en az değişim 1. Ünite olmuştur. 2013 öğretim programında 42 saatle 180 saatlik zaman diliminin %23'ünü oluşturan 1.ünite, 2018 öğretim programında 38 saate ve yüzde olarakta 180 saatlik zaman diliminin %21'ine düşmüştür.

Grafik 8. 6.Sınıf Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki Ünite Ders Saatleri

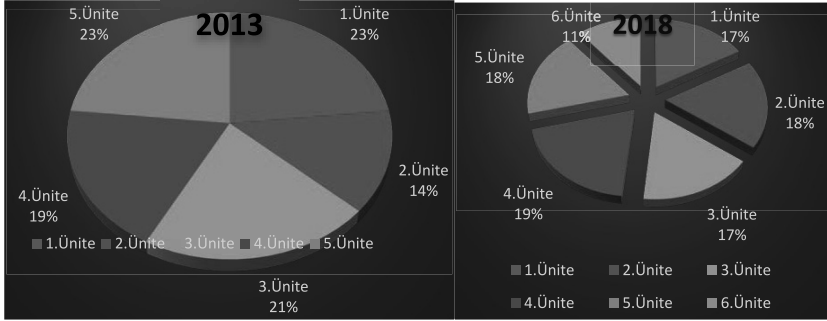

2013 ve 2018 6.Sınıf Matematik dersi öğretim programları karşılaştırıldığında yıllık bazda 2013 ve 2018 öğretim programlarında 180 ders saati olduğu görülmektedir.

2013 ve 2018 öğretim programları ders saatleri bağlamında ünite bazlı değerlendirildiğinde 6.sınıf düzeyi için ayrılan ders saatleri gerek toplamda gerekse de ünite bazında farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Ders saati açısından ünite bazında en fazla değişim 5. Ünite olmuştur. 2013 öğretim programında 50 saatle 180 saatlik zaman diliminin %28'ini oluşturan 5.ünite, 2018 öğretim programında 25 saate ve yüzde olarakta 180 saatlik zaman diliminin %14'üne düşmüştür.

Ders saati açısından ünite bazında en az değişim 1. Ünite de olmuştur. 2013 öğretim programında 35 saatle 180 saatlik zaman diliminin %19'unu oluşturan 1.ünite, 2018 öğretim programında 45 saate ve yüzde olarakta 180 saatlik zaman diliminin %24'üne yükselmiştir.

Grafik 9. 7.Sınıf Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki Ünite Ders Saatleri

2013 ve 2018 7.Sınıf Matematik dersi öğretim programları karşılaştırıldığında yıllık bazda her iki programda da 180 ders saati olduğu görülmektedir. 7. Sınıf düzeyinde ders saatlerinde bir değişimin olmadığı 180 saatlik sürenin korunduğu görülmektedir.

2013 ve 2018 öğretim programları ders saatleri bağlamında ünite bazlı değerlendirildiğinde 7.sınıf düzeyi için ayrılan toplam ders saati aynı olmasına karşın ünite bazında farklılıkların olduğu görülmektedir.

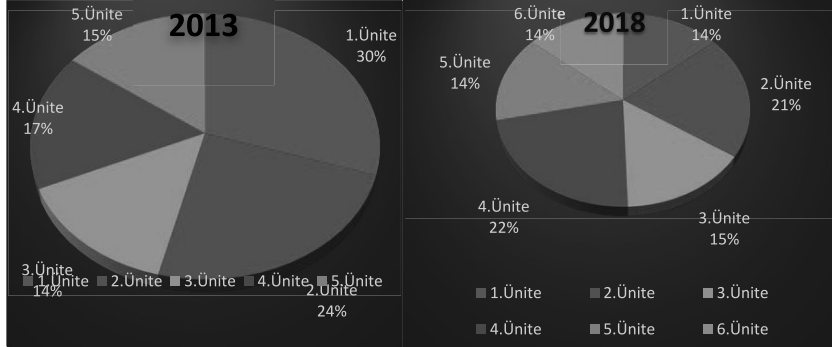
Ders saati açısından ünite bazında en fazla değişim 1. Ünite de olmuştur. 2013 öğretim programında 42 saatle 180 saatlik zaman diliminin %23'ünü oluşturan 1.ünite, 2018 öğretim programında 30 saate ve yüzde olarakta 180 saatlik zaman diliminin %17'sine düşmüştür.

Ders saati açısından ünite bazında en az değişim 4. Ünite de olmuştur. 2013 öğretim programında 34 saatle 180 saatlik zaman diliminin %19'unu oluşturan 4.ünite, 2018 öğretim programında 35 saate ve yüzde olarakta 180 saatlik zaman diliminin %19'una düşmüştür.

2013 ve 2018 8.Sınıf Matematik dersi öğretim programları karşılaştırıldığında yıllık bazda her iki programda da 180 ders saati olduğu

görülmektedir. 8. Sınıf düzeyinde ders saatlerinde bir değişimin olmadığı 180 saatlik sürenin korunduğu görülmektedir.

Grafik 10. 8.Sınıf Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki Ünite Ders Saatleri

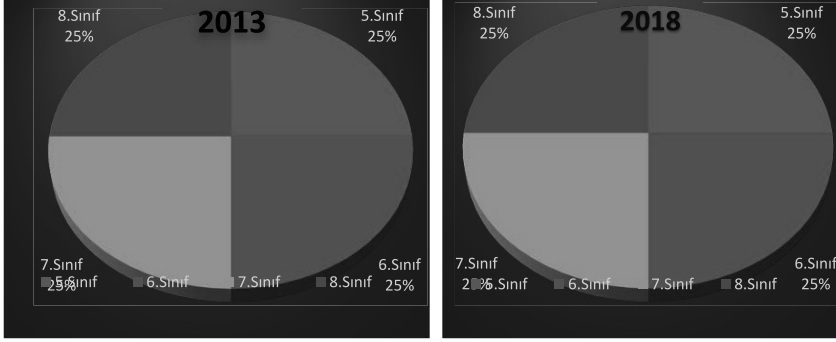

2013 ve 2018 ortaokul matematik dersi öğretim programları ders saatleri bağlamında ünite bazlı değerlendirildiğinde 8.sınıf düzeyi için ayrılan toplam ders saati aynı olmasına karşın ünite bazında farklılıkların olduğu görülmektedir.

Ders saati açısından ünite bazında en fazla değişim 1. Ünite olmuştur. 2013 öğretim programında 54 saatle 180 saatlik zaman diliminin %30'unu oluşturan 1.ünite, 2018 öğretim programında 25 saate ve yüzde olarakta 180 saatlik zaman diliminin %14'üne düşmüştür.

Ders saati açısından ünite bazında en az değişim 3. Ünite olmuştur. 2013 öğretim programında 26 saatle 180 saatlik zaman diliminin %14'ünü oluşturan 3.ünite, 2018 öğretim programında 27 saate ve yüzde olarakta 180 saatlik zaman diliminin %15'ine düşmüştür.

2013 ve 2018 ortaokul matematik dersi öğretim programları karşılaştırıldığında sınıf bazında ünite sayıları tüm sınıflarda 5'ten 6'ya yükselmiştir. Ünite sayıları açısından 2018 öğretim programında yaşanan bir ünitelik artış sadece 6.sınıftaki yıllık ders saatini (Grafik 8) etkilemiştir. Diğer sınıflarda ünite artışı ders saatlerinde değişikliğe neden olmamıştır.

Grafik 11. Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki
Ünite Sayıları

2013 ve 2018 matematik dersi öğretim programları incelendiğinde her iki programda da “Sayılar ve işlemler, cebir, geometri ve ölçme, veri işleme, olasılık” olmak üzere 5 öğrenme alanının belirlendiği görülmektedir. Sınıf bazında öğrenme alanları karşılaştırıldığında her iki programda da ortak olan öğrenme alanlarının değişikliğe uğramadığı durumları öğretim programları içerisinde aynen muhafaza ettikleri görülmektedir.

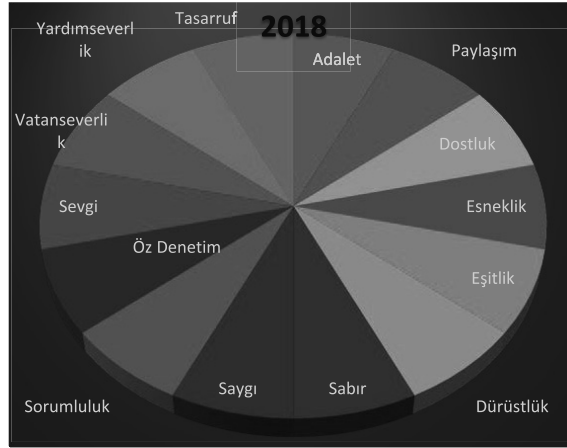
Tablo 5. Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki
Öğrenme Alanları

2013				
Öğrenme Alanı	5	6	7	8
Sayılar ve İşlemler	x	x	x	x
Cebir	-	x	x	x
Geometri ve Ölçme	x	x	x	x
Veri İşleme	x	x	x	x
Olasılık	-	-	-	x
2018				
Sayılar ve İşlemler	x	x	x	x
Cebir	-	x	x	x
Geometri ve Ölçme	x	x	x	x
Veri İşleme	x	x	x	x
Olasılık	-	-	-	x

2013 ve 2018 Yıllarındaki Programlarda Değerler

Matematik Dersi Öğretim Programı öğrenciyi merkeze alan ve kavramsal anlamayı önemseyen bir bakış açısına sahip olmakla birlikte, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde (TYÇ) belirlenen 8 anahtar yetkinlikle birlikte esneklik, estetik, eşitlik, adalet ve paylaşım gibi değerleri de uygun kazanımlarla ilişkilendirmeyi öne çıkarmaktadır (MEB, 2018).

Grafik 12 Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programlarındaki Değerler

Not: 2013 öğretim programında değerlerle ilgili bilgi yer almadığından grafikte yer verilmemiştir.

2013 ve 2018 öğretim programları değerler açısından incelendiğinde 2018 öğretim programında 14 kadar değere yer verildiği görülmüştür. 2013 öğretim programında değerler konusuna yer verilmediği öğretim programının incelenmesi neticesinde anlaşılmıştır.

Sonuç

2013 ve 2018 matematik dersi öğretim programlarında tematik, öğrenci merkezli ve ünite temelli yaklaşımların benimsediğini görülmektedir. Ayrıca her iki öğretim programında öğretmenlere yaklaşım konusunda esneklik sunulmuştur. Bu kapsamda öğretmenlerin sınırlandırılmayarak

hangi yaklaşımın öğretim faaliyetleri için daha yararlı olacağına karar vererek kullanması gerektiği belirtilmiştir.

2013 ve 2018 Matematik öğretim programlarındaki kazanım sayıları 2013 yılında 233 iken bu sayı 2018 yılında 215'e düşmüştür. Toplam kazanım sayılarında 2013'ten 2018'e bir azalma olduğu görülmektedir. Bu azalma sınıf bazında değerlendirildiğinde en fazla değişim 6.sınıf düzeyinde olduğu görülürken, en az değişim 5. Sınıf düzeyinde olmuştur. 6. Sınıfta 2013 matematik öğretim programında kazanım sayısı 69 iken bu sayı 2018 matematik öğretim programında 59'a düşmüştür. 5. Sınıfta 2013 matematik öğretim programında kazanım sayısı 57 iken bu sayı 2018 matematik öğretim programında bir kazanım sayısı azalma ile 56 olmuştur.

Çalışmada 2013 ve 2018 5.Sınıf Matematik dersi öğretim programlarındaki konuların ünitelere göre dağılımı karşılaştırıldığında 2013 öğretim programında 15 olan konu sayısı 2018 öğretim programında 12'ye düşürülmüştür. Fakat konu sayısı derinlemesine incelendiğinde sayısal olarak bir değişikliğin olduğu fakat konu başlığı ve içerik açısından bir değişikliğin olmadığı tespit edilmiştir.

2013 ve 2018 6.Sınıf Matematik dersi öğretim programlarındaki konuların ünitelere göre dağılımı karşılaştırıldığında 2013 öğretim programında 14 olan konu sayısı 2018 öğretim programında 15'e yükselmiştir. Konu adları derinlemesine incelendiğinde 2018 öğretim programında 2013 öğretim programında yer alan konulara ek olarak kümeler konusu eklendiği belirlenmiştir.

2013 ve 2018 7.Sınıf Matematik dersi öğretim programlarındaki konuların ünitelere göre dağılımı karşılaştırıldığında 2013 öğretim programında 13 olan konu sayısı 2018 öğretim programında 12'ye düşürülmüştür. Konu adları derinlemesine incelendiğinde bazı derslerin isimlerinde değişimlerin olduğu görülmektedir. Örneğin, Tam Sayılarla Çarpma ve Bölme İşlemleri konu başlığı Tam Sayılarla İşlemler şeklinde sadeleştirilmiş, Veri İşleme konu başlığı Veri Analizi şeklinde değiştirilmiştir. Doğrusal Denklemler ve Dönüşüm Geometrilere konuları 2013 öğretim programında yer alırken 2018 öğretim programında yer almamıştır.

Benzer şekilde 2018 öğretim programında yer alan Cebirsel İfadeler konusu 2013 öğretim programında yer almamıştır.

2013 ve 2018 8.Sınıf Matematik dersi öğretim programlarındaki konuların ünitelere göre dağılımı karşılaştırıldığında 2013 öğretim programında 14 olan konu sayısı 2018 öğretim programında 12'ye düşürülmüştür. Konu adları derinlemesine incelendiğinde 2018 öğretim programında yer alan bütün konular 2013 öğretim programında da yer almaktadır. Her iki öğretim programında konu bazlı iki farklılığın olduğu görülmektedir. 2013 öğretim programında yer alan Denklem Sistemleri, Dik Üçgen ve Pisagor Bağıntısı konuları 2018 öğretim programında yer almadığı belirlenmiştir.

2013 ve 2018 5.,6.,7. ve 8. Sınıf Matematik dersi öğretim programları karşılaştırıldığında yıllık bazda dört sınıfta da yıllık 180 ders saati olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada 2013 ve 2018 Matematik dersi öğretim programları karşılaştırıldığında sınıf bazında ünite sayılarının tüm sınıflarda 5'ten 6'ya yükseldiği tespit edilmiştir. Ünite sayıları açısından 2018 öğretim programında yaşanan bir ünitelik artış sadece 6.sınıftaki yıllık ders saatini etkilemiştir. Diğer sınıflarda ünite artışı ders saatlerinde değişikliğe neden olmadığı tespit edilmiştir.

2013 ve 2018 matematik dersi öğretim programları incelendiğinde her iki programda da “Sayılar ve işlemler, cebir, geometri ve ölçme, veri işleme, olasılık” olmak üzere 5 öğrenme alanının belirlendiği görülmektedir. Sınıf bazında öğrenme alanları karşılaştırıldığında her iki programda da ortak olan öğrenme alanlarının değişikliğe uğramadığı durumlarını öğretim programları içerisinde aynen muhafaza ettikleri tespit edilmiştir.

2013 ve 2018 öğretim programları değerler açısından incelendiğinde 2018 öğretim programında 14 kadar değere yer verildiği görülmüştür. 2013 öğretim programında değerler konusuna yer verilmediği öğretim programının incelenmesi neticesinde belirlenmiştir. Değerler konusu gerek matematik gerekse de diğer derslerin programında yer almaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı 2018 öğretim programında değer odaklı bir

yaklaşım benimsemiş ve bu yaklaşım bütün öğretim programlarını etkilemiştir.

2013 ve 2018 ortaokul matematik dersi öğretim programlarında etkinlik örneklerinin yer almadığı belirlenmiştir. Geçmiş yıllarda öğretim programlarında var olan etkinlik örnekleri anlayışı 2013 ve 2018 yıllarında yayınlanan öğretim programlarında benimsenmemiştir. Etkinlik örnekleri uygulayıcılara kazanımların nasıl verilmesi konusunda rehberlik yapmayı sağlamasına (Van De Walle, Karp & Bay-Williams, 2012) rağmen bu durum son yayınlanan öğretim programlarında benimsenmemiş olup öğretim programlarında sadeleştirilmeye gidilmiştir. Bu sonuçlar öğretim programlarının çerçeve program olma özelliğine dönüş sağlanmaya çalışıldığının ipuçlarını vermektedir.

Eğitim programlarının tasarımı, değerlendirilmesi, geliştirilmesi ve geliştirilen programın yaygınlaştırılması arasında dinamik bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki herhangi bir nedenle kesintiye uğrarsa eğitim programının etkililiği ile ilgili sorunlar çıkar (Demirel, 2017). Bu bağlamda gerek 2013 gerekse de 2018 ortaokul matematik dersi öğretim programlarında yapılan yenileme çalışmalarının uzun zaman aralığında yapıldığı görülmektedir. Program yapıcılara bu kapsamda ihtiyaç halinde öğretim programlarında yenilemelerin hemen yapılması uzun zaman beklenmemesi önerilebilir.

COMPARISON OF TEACHING PROGRAMS OF 2013-2018 MIDDLE SCHOOL MATHEMATICS COURSE

Abstract

Renewal studies have been carried out in mathematics curricula at different times and the most recent changes were made in 2018. In the year 2018 and 2013, the innovations in the middle school level mathematics course are studied. In this context, the aim of the study is to analyze the changes made at the secondary school level within the mathematics curriculum renewed in 2013 and 2018. Qualitative research approach has been adopted in the scope of this aim and it is designed as descriptive case study. For the collection of the data, the Ministry of Education established the teaching programs of the Mathematics course in 2013 and 2018 which were published in the electronic environment. As a method of data collection, a document review was used. Criteria sampling method was used for sampling purposes. It was decided to analyze the secondary school dimension of the mathematics curriculum of 2013 and 2018 as criteria for the study of the document in the study. When the data obtained in the study were analyzed, frequencies and percentages of the categories determined by the researcher were calculated. As a result of the research, it is seen that the value of the 2013 curriculum is not addressed but it is included in the 2018 curriculum in a comprehensive way. It was determined that 233 in total in 2013 teaching program and 215 in total in 2018 education program were included. It has been determined that the number of benefits is reduced. As a result of the evaluation of the teaching programs in terms of the number of units in the study, it was determined that the number of 5 units in the 2013 teaching program increased to 6 in the 2018 teaching program.

Key Words: Mathematics, Secondary School, Curriculum

Kaynaklar

- Altun, M. (2005). *Matematik Öğretimi*. Bursa: Alfa Akademi Yayınları.
- Altun, M. ve Alkan, H. (1998). *Matematik Öğretimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bloor, M., & Wood, F. (2006). *Keywords in qualitative methods: A vocabulary of research concepts*. London: Sage Publications.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, O. E., Karadeniz, S. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2017). *Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya* (25. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ertürk, S. (1998). *Eğitimde Program Geliştirme*. Meteksan Yayınları. Ankara.
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (1996). *How to design and evaluate research in education*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Orbeyi, S. (2007). İlköğretim Matematik Dersi Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Dayalı Olarak Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi. On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Umay, A. (2002). Öteki Matematik, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 275-281.
- Van De Walle, A. J., Karp, S. K., & Bay-Williams, M. J. (2012). İlkokul ve ortaokul matematiği gelişimsel yaklaşımla öğretim (7. Baskıdan) (Çev. Ed. S. Durmuş). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Varış, F. (1996). *Eğitimde Program Geliştirme, Teori ve Teknikler*. Alkım Kitapçılık Yayıncılık. Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Nitel araştırma yöntemleri*. (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- MEB. (2013). Ortaokul Matematik Dersi (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) Öğretim Programı. <https://ttkb.meb.gov.tr>. Erişim Tarihi: 01.07.2018.
- MEB. (2018). Matematik Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar). <http://mufredat.meb.gov.tr/> Erişim Tarihi: 01.07.2018.